

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK TARİHİ AÇISINDAN DE ADMINISTRANDO
IMPERIO'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma KOÇAK

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

HAZİRAN -2011

TÜRK TARİHİ AÇISINDAN DE ADMINISTRANDO
IMPERIO'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

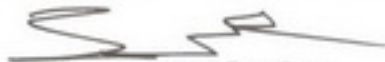
Fatma KOÇAK

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

Bu tez 23/06/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatma KOÇAK

23.06.2011

ÖNSÖZ

Türkler, binlerce yıllık tarihlerinde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmaları, değişik isimler ile devletler kurmaları ve diğer pek çok millet ile sürekli ilişkileri olması nedeniyle dünya tarihinde önemli bir yer tutarlar. Bu yüzden, Türk kaynaklarının yanı sıra Çin, Arap ve Bizans kaynaklarında da haklarında yazılmış pek çok bilgi bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu, Türk kavimleri ile komşuluk ilişkileri kurmuş, savaşlara girişmiş ve bünyesinde, devletin çeşitli teşkilatlarında Türk unsurlarını barındırmıştır. Tezimizin temelini teşkil eden *De Administrando Imperio* da bir Bizans kaynağıdır. Bu tür eserler Türk tarihinin daha iyi anlaşılması için önemlidirler.

Bizans imparatorlarından Konstantinos Porfirogenitos (913-959) tarafından hazırlanmış olan *De Administrando Imperio*, X. yüzyıl Bizans diplomasisine, imparatorluğun sınırları dahilindeki milletler ve coğrafyalarına, Türkler, Peçenekler, Hazarlar, Sırplar, Hırvatlar gibi kavimlerin tarihlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Biz de, şimdiye kadar bahsi geçen konularda çalışmalarda bulunmuş olan pek çok bilim adamının başvurduğu bu eseri tercüme edip, özellikle de Peçenekler ve Hazarlar ile ilgili kısımlarının değerlendirmesini sunarak “Türk Tarihi Açısından *De Administrando Imperio*’nun Değerlendirilmesi” başlıklı bir yüksek lisans tezi çalışması hazırlamayı uygun bulduk.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının konu seçiminde beni yönlendiren, kıymetli vaktini ayıran ve her zaman için bir danışmandan çok daha fazlası olan çok değerli hocam Prof. Dr. Mehmet ALPARGU’ya minnettarım. Tanıdığım günden beri yardımlarını ve desteğini hiç esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK’e, öğrencileri olduğum Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı öğretim üyelerine ve tez savunma sınavımda jüri üyesi olarak bulunan hocam Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK’e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Sadece hayatımdaki varlığıyla bile teşekkürü hak eden sevgili arkadaşım Arş. Gör. Şenay YANAR ve Arş. Gör. Dr. Serkan YAZICI’ya yardımlarından dolayı müteşekkirim. Ve mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Nagihan GÖKTAŞ ve Arş. Gör. Tufan TURAN’a ve Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’ne çok teşekkür ederim.

Son olarak (ama aslında hep ilk sırada olan) aileme bugüne kadar benim için yapmış oldukları her şey için binlerce kez teşekkür etmek isterim.

Fatma KOÇAK

23.06.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (867-1056)	
1.1. Makedonya Hanedanı Döneminin Ana Kaynakları.....	5
1.2. Makedonya Hanedanı'nın Genel Özellikleri	8
1.3. VII.Konstantinos Porfirogenitos İmparator Oluncaya Kadar Geçen Dönem	12
1.3.1. I. Basileios (867-886)	12
1.23.2. VI. Leon (886-912)	15
1.3.3. Aleksandros (912-913)	18
1.4. VII. Konstantinos Porfirogenitos (913-959) ve I. Romanos Lekapenos Dönemi (920-944)	19
1.4.1. VII. Konstantinos Porfirogenitos'un İlmî Çalışmaları	25
1.4.1.1.Vita Vasilii (I. Basileios'un Biyografisi)	27
1.4.1.2. De Thematibus (Themalar Üzerine)	28
1.4.1.3. De Administrando Imperio (İmparatorluk Yönetimi Üzerine)	28
1.4.1.4. De Ceremoniis aulae Byzantinae (Törenler Üzerine)	28
1.4.1.5. Diğer Eserleri	29
1.5. VII. Konstantinos Porfirogenitos'tan Sonraki Dönem	30
1.5.1. II. Romanos (959-963)	30
1.5.2. Nikeforos Fokas (963-969)	30
1.5.3. Ioannes Çimiskes (969-976)	32
1.5.4. II. Basileios (976-1025).....	33
1.5.5. VIII. Konstantinos (1025-1028), Zoe (1028-1055) ve III. Romanos Argiros (1028 -1034)	36
1.5.6. IV. Michael (1034-1041) ve V. Michael Kalafates (1042-1042)	36

1.5.7.IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Theodora (1055-1056) ve VI. Michael Stratiotikos (1056-1057)	37
--	----

BÖLÜM 2: DE ADMINISTRANDO IMPERIO

2.1. Eser Hakkında Genel Bilgi	39
2.2. El Yazmaları	41
2.3. Baskılar	44
2.4. Çeviriler	44
2.5. De Administrando Imperio'nun Ele Aldığı Konular	45

BÖLÜM 3: PEÇENEKLER, HAZARLAR VE DE ADMINISTRANDO IMPERIO

3.1. Peçenekler	54
3.1.1. Peçenek-Rus İlişkileri	56
3.1.2. Peçenek-Bizans İlişkileri	58
3.1.3. Peçeneklerde Kültür ve Medeniyet	62
3.1.3.1. Devlet Teşkilatı	62
3.1.3.2. Ekonomi	63
3.1.3.3. Dil	64
3.1.3.4. Din	64
3.2. Hazarlar	65
3.2.1. Hazar-Arap İlişkileri	67
3.2.2. Hazar-Bizans İlişkileri	69
3.2.3. Hazar-Rus İlişkileri	72
3.2.4. Hazar-Diğer Türk Boyları İlişkileri	73
3.2.5. Hazarlarda Kültür ve Medeniyet	75
3.2.5.1. Devlet Teşkilatı	75
3.2.5.2. Ekonomi	77
3.2.5.3. Dil	78
3.2.5.4. Din	79
SONUÇ	82

KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DAI.	: De Administrando Imperio
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Tz.	: Tarihsiz
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınevi/Yayınları
Yy.	: Yüzyıl

Tezin Başlığı: Türk Tarihi Açısından De Administrando Imperio'nun Değerlendirilmesi	
Tezin Yazarı: Fatma KOÇAK	Danışman: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Kabul Tarihi: 23.06.2011	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 85 (tez)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi
<p>Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkan, merkezi Konstantinopolis olan ve Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinen Bizans İmparatorluğu bin yılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüştür. Türkler de uzun yıllar boyunca, değişik isimler ile devletler kurarak tarihe damgalarını vurmuşlardır. Kaçınılmaz olarak ilişkileri olan bu iki büyük gücün tarihlerinin araştırılmasında başvurulan kaynaklardan biri <i>De Administrando Imperio</i> (İmparatorluk Yönetimi Üzerine)'dur. Özellikle X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Karadeniz'in kuzey kesimlerindeki kavimlerin tarihleri için son derece önemli bir eserdir. Bu tez çalışmasının yoğunlaştığı Peçenekler ve Hazarlar ile Bizans İmparatorluğu'nun ilişkilerine yönelik çarpıcı bilgiler sunmaktadır.</p> <p><i>De Administrando Imperio</i>, 913-959 yılları arasında tahtta bulunan Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogenitos tarafından kaleme alınmıştır. Bilime değer veren bu imparator zamanında pek çok eser meydana getirilmiştir. VII. Konstantinos Porfirogenitos bu kitabı 948-952 yılları arasında, oğlu II. Romanos başta olmak üzere, imparatorluğu yönetecek kişilere yol göstermek amacıyla yazmıştır. Eser özellikle X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu sınırları dahilindeki kavimlerin kökeni ile ilgili başka hiçbir yerde bulunmayan bilgiler ile dikkat çekmiştir. Oldukça detaylı coğrafi tanımların da yer aldığı eser, ortaya çıktığı günden bugüne kadar değerini muhafaza etmiştir.</p> <p>Bu tez çalışması ile <i>De Administrando Imperio</i>'nun genel bir değerlendirmesinin yanı sıra Peçenekler ve Hazarlar ile ilgili kısımlar üzerine bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: De Administrando Imperio, Peçenekler, Hazarlar, VII. Konstantinos Porfirogenitos	

Sakarya University Insitute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: The Evaluation of De Administrando Imperio in Terms of Turkish History	
Author: Fatma KOÇAK	Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Date: 23.06.2011	Nu. of pages: v (pre text) + 85 (main body)
Department: History	Subfield: Early Modern Age
<p>The Byzantine Empire, that is known as Eastern Roman Empire, appeared after the division of the Roman Empire as East and West in 395, and lasted over a thousand years with its capital Constantinople. Also Turks established powerful states with different names that had a significant role in history. As a matter of course both sides got in touch with each other inevitably and <i>De Administrando Imperio</i> is one of the most important sources for many researches which deal with the relations between them. It's especially one of the most important work for the history of Byzantine Empire and the nations in the north of Black Sea. It gives significant data concerning the histories and characters of the nations neighbouring the Empire, including the Turks, Pechenegs and Khazars.</p> <p><i>De Administrando Imperio</i> was written by the Byzantine Empire Constantine VII Porphyrogenitus who reigned since 913 to 959. Constantine VII was a scholar-emperor, who sought to foster learning and education in the Byzantine Empire. He wrote this manual between 948-952 to guide further rulers especially his son Romanus II. The study has drawn attention with data could not be found anywhere especially about the origins of the nations in the frontiers of Byzantine Empire. With many geographical details, this work preseeded its value from the time of its appearance to the present.</p> <p>This thesis tries to evaluate <i>De Administrando Imperio</i> in general and to make a research about Pechenegs and Khazars according to it.</p>	
Keywords: De Administrando Imperio, Pechenegs, Khazars, Constantine VII Porphyrogenitus	

GİRİŞ

Doğu Akdeniz'deki tüm ülkeleri, Anadolu'yu, Balkanları ve Avrupa'yı ortaçağ boyunca etkileyecek kadar hakim güç olarak ortaya çıkan Bizans İmparatorluğu döneme her alanda damgasını vurmuş bir imparatorluktur. Bizans adını ilk olarak XVI. yüzyılda Hieronymus Wolf (1516-1580) kullanmışsa da, bu terim XIX. yüzyıl tarihçileri tarafından da benimsenmiş ve Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye bölünmesi ve 476'da Batı Roma'nın ortadan kalkmasıyla varlığını devam ettiren Doğu Roma için kullanılmaya başlanmıştır (Engin Akyürek, Tz). Bünyesinde farklı milletleri, dinleri ve kültürleri barındıran bu imparatorluk kendisini Roma İmparatorluğu, halkını ise Romalılar olarak tanımlamaya devam etmiştir.

Sonraki yüzyıllarda gerek İslamiyet'in hızla yayılmasıyla güçlenen Arap dünyasıyla, gerekse Kafkaslarda büyük devlet teşkilatları oluşturmaya başlayan ama Bizanslılar tarafından genellikle barbar olarak nitelendirilen (Dinçmen, 2004: 29) çeşitli Türk kavimleri ile kaçınılmaz olarak ilişkiler tesis edilmeye başlanmıştır. X. yüzyılda tarih sahnesinde en önemli rolleri oynayan Bizans İmparatorluğu ile Türk kavimlerinden bu tez kapsamında ele alınmaya çalışılan Peçenekler ve Hazarlar arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu muhakkaktır.

Bizans İmparatorluğu tarihinde Makedonya Hanedanı olarak adlandırılan 867-1056 yılları arasındaki dönem, imparatorluğun bir süredir yaşamakta olduğu sıkıntıları atlattırarak başlayarak yeniden yükselişe geçtiği, İmparatorluğun "İkinci Altın Çağı" olarak adlandırılan bir dönemdir. Makedonya Hanedanı kara ve deniz gücünü dorukta tutmuş, dev bir bürokrasi örgütü oluşturmuş, tüm milletlerin gözünde Roma İmparatorluğu'nun eski ihtişamını sürdürmeyi başarmıştır (Levtchenko, 2007: 204; Hussey, 1967: 33).

VIII-XI. yüzyıllarda Güneydoğu Avrupa'da ve Balkanlarda yaşamış olan Peçenekler bölgedeki hareketleri ve yaşayış tarzları ile Bizans İmparatorluğu'nun sürekli olarak dikkatini çekmişler ve Bizans dış politikasında en önemli etken olmuşlardır (Kurat, 1937: 108). Karşılıklı ilişkilerin bazen dostluk havasında, bazen de mücadele içinde geçtiği görülmektedir. Aynı şekilde VII-X. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyinde

güçlü bir devlet kuran Hazarlar da dönemin büyük güçlerinden biri olarak yerini almıştır (Artamonov, 2004: 116-117).

Araştırmanın Konusu

Bizans İmparatorluğu tarihinde önemli roller oynamış olan Türklere, Bizans'ın bakış açısını göstermeye çalışan bu tez çalışması, VII. Konstantinos Porfirogenitos'un dönemi ve eseri üzerine odaklanmıştır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümü, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden yükselişe geçtiği Makedonya Hanedanı'na ayrılmıştır. Türk kavimlerinin Bizans üzerinde etkili olmaya başladığı dönem olması itibariyle bu süre zarfında cereyan eden olaylar genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bölüm içerisinde, *De Administrando Imperio* gibi hazine değerindeki bir kitabın yazarı olan imparatorun diğer çalışmaları ve eserin doğru tahlil edilebilmesi için hayatının bilinmesinin gerekli olduğuna inanılarak, bu konuda bilgi verilmiştir.

Tamamen *De Administrando Imperio*'ya ayrılan ikinci bölümde ise eserin ortaya çıkışı, günümüze kadar geliş öyküsü kısaca anlatılmış, tarihi kaynak olarak bu kadar değerli oluşunun sebepleri açıklanmaya çalışılmış ve içerisinde yer alan kıymetli bilgilerden bazı parçalar sunulmuştur. Yaklaşık olarak 948-952 yılları arasında yazılmış olan *De Administrando Imperio*, II. Romanos'a hitaben yazılmış ve dış politikaya yönelik pratik bilgiler içeren 53 bölümden oluşan bir çalışmadır (Kurat, 1937: 2).

Üçüncü bölümde Peçenekler ve Hazarların kısa bir tarihçesi aktarılmıştır. Bölgede ilk defa bu denli güçlü bir Türk devletinin kurucusu olarak resmî dinlerinde yaşadıkları değişiklik ile dikkat çeken Hazarlar ve X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzey bölgelerinde izlediği siyasette başrol oynayan Peçenekler, bu tezin de temeli olan eserde geniş bir yer tutmaktadır. Bu bölümde hem ana kaynağımız *De Administrando Imperio*'dan, hem de bu kaynağı kullanarak araştırmalarda bulunmuş çeşitli bilim adamlarının eserlerinden elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Tez çalışması sırasında sunulan bilgilerin başvuru kaynağı olan *De Administrando Imperio*'nun ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonuç bölümünde yer almaktadır.

Tezin Önemi

Tarih çalışmalarından özellikle X. yüzyıl ve bir iki yüzyıl öncesine dair yapılanlar arasında ana kaynak olarak *De Administrando Imperio*'yu kullanmayan yok denecek kadar azdır. Oldukça geniş bir coğrafyadaki pek çok millet hakkındaki tarihi verileri ile eser, geçerliliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir ve kaybetmeyecektir. Henüz Türkçe çevirisi bulunmayan bu eser ile ilgili yapılmaya çalışılan bu yüksek lisans tezinin, eserin Türk tarihçiler tarafından da değerinin takdir edildiği ve sıkça kullanılmakta olduğunu göstermek ve belki alıntılarının yapıldığı kısımlarının Türkçe olması nedeniyle daha çok kullanılabilir olmasını sağlamak açısından faydalı olacağını umuyoruz.

Kullanılan Kaynaklar

Kaynakça da görülebileceği üzere, bu konuda yapılmış çalışmaların sayısı henüz çok yetersizdir. Öncelikle VII. Konstantinos Porfirogenitos ve dönemi hakkında yapılmış çalışmalardan en çok başvurulanının Arnold Toynbee'nin *Constantine Porphyrogenitus and His World* adlı eseri olduğu söylenebilir. Bunun dışında Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*, A. A. Vasiliev'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, M. V. Levchenko'nun *Bizans Tarihi* ve J.B. Bury'nin *The Treatise De Administrando Imperio* adlı çalışmalarından elde edilen bilgiler kullanılmıştır¹.

Peçenekler ile ilgili olarak yapılmış çalışmaların başında Akdes Nimet Kurat'ın *Peçenek Tarihi* adlı eserini ilk sırada sayılabilir. Eser dünya çapında da geniş bir yankı bulmuş, bu zamana kadar Peçenekler ile ilgili yapılmış çalışmalar arasında en kapsamlılardan biri olarak kabul görmüştür. Yine aynı yazar tarafından hazırlanmış olan *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* adlı eser ve MEB İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu *Peçenekler* maddesi de bu konuda yardımcı olmaktadır. Hüseyin Namık (Orkun)'ın *Peçenekler* adlı eseri, Peçeneklerin siyasi tarihlerinin yanı sıra kültürel hayatlarına ve yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara da yer vermektedir.

Hazarlar üzerine yapılmış daha fazla araştırmanın varlığı memnun edicidir. Bu konuda yapılmış ilk genel çalışma D.M. Dunlop'a aittir. 1956 yılında yayınlanan ve *History of*

---

¹ Daha detaylı bir bibliyografya için bkz. Moravcsik, Byzantinoturcica, C. I, Akademie-Verlag, Berlin 1958, s. 356-391.

the Jewish Khazars adını taşıyan eser 2008 yılında *Hazar Yahudi Tarihi* başlığı ile Zahide Ay tarafından çevrilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Buna ek olarak arkeolojik pek çok bulguya da yer veren hacimli çalışması ile M. I. Artamonov'un *Hazar Tarihi* ve Peter Benjamin Golden'in *Hazar Çalışmaları* adlı eseri bu konuda ilk başvuru kitaplarıdır. Şaban Kuzgun tarafından hazırlanan *Hazar ve Karay Türkleri*, Zeki Velidi Togan'ın MEB İslam Ansiklopedisi için kaleme almış olduğu *Hazarlar* maddesi ile Ahmet Taşağıl'ın, DİA'da yer alan *Hazarlar* maddesi de faydalanılan kaynaklardan bazılarıdır.

Ernst Barker'ın *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüüşü*, Alexander Kazhdan'ın editörlüğünü yapmış olduğu *The Oxford Dictionary of Byzantium* ve *The Chronicle of Theophanes*, bu çalışma sırasında sık sık başvurduğumuz kaynaklar olmuşturlardır.

BÖLÜM 1:MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (867-1056)

1.1. Makedonya Hanedanı Döneminin Ana Kaynakları

Bu devre ait ana kaynaklardan bazıları şu şekildedir:

Bizans tarihinin genelinde Bizans kaynaklarının eksikliklerini diğer milletlere ait kaynaklar tamamlamaktadır. Makedonya Hanedanı dönemi için de *Antiokheia'lı (Antakya) Yahya Kroniği* oldukça önemlidir. Bunun dışında Bizans'ın genel tarihi ile ilgili bilgiler sunan Arapça eserlerden El-Belazuri, Taberi gibi tarihçiler ve el-Mesudi ve el-İdrisi gibi coğrafyacılara katkı sağladıkları (Gregory, 2008: 231). Latince olarak da Kremona piskoposu Liutprandus'un *Antapodosis* adlı eseri X. yüzyıl Bizans tarihi için önemlidir. Liutprandus önceleri İtalya Kralı II. Berengar'a, ardından da Alman Kralı I. Otto'ya hizmet eden bir diplomattır. Konstantinopolis'e yapmış olduğu iki sefer sonunda yazdıkları ile bir yabancıya gözünden Bizans saray hayatını anlatmıştır. Başkente yaptığı ikinci ziyaretten hoşnut kalmamış olacak ki *Bir Konstantinopolis Elçisinin Ağzından* isimli çalışmasında Bizans hakkında yergi dolu ifadeler kullanmıştır (Gregory, 2008: 231). Liutprandus, Bizans Hükümeti'nin kontrolü altında olmadığı için ne yazacağına seçme konusunda özgürdü. Konstantinopolis'e yaptığı ziyaretlerde yabancı bir büyük elçi olduğu için dokunulmazdı ve Lombardiya'da iken de Bizans Hükümeti'nin otoritesinden uzaktaydı (Toynbee, 1973: 15). Bu yüzden yazdıklarının daha tarafsız olduğu düşünülebilir. *Antapodosis*, Bizans tarihinin yanı sıra İtalya ve Ruslarla ilişkiler hakkında verdiği bilgilerle dikkat çekmektedir. Dönemin Rus-Bizans ilişkileri ile ilgili kaynaklardan *Eski Rus Kroniği* ve *Temel Rus Tarihi* adlı eserler de kayda değer bilgiler sunmaktadır.

Bizans kaynaklarına gelince, *Simeon Logothetes Kroniği*, I. Romanos Lekapenos'un ölümüne kadarki süreyi kapsayan bir eserdir.

Makedonya hanedanının sona ermesinin ardından yazan Bizans vakanüvislerinden Kedhrenos, Zonaras ve Glykas'a da dikkat çekmek gerekir (Toynbee, 1973: 15). Diğer yandan Konstantinos'u daha çok öven ve muhtemelen oğlu II. Romanos hala tahtta iken yazılmış yazarı bilinmeyen Theophanes Continuatus'un VI. Kitabı'nı da belirtebiliriz.

Ruhani yaşam konusunda Synodikon ve Patrik Fotios ve Papa'nın mektupları önemlidir. Patrik Nikolaos Mistikos'un mektuplarının derlendiği koleksiyonda Girit'in Arap emirine, Bulgar hükümdarı Simeon'a, papalara ve sivil idare memurlarına, İmparator I. Romanos Lekapenos'a yazılmış mesajlar bulunmaktadır (Vasiliev, 1943: 461). Fotios'un *Kutsal Ruhun Öğretileri* adlı çalışması Batı'da yanlış anlaşıldığına inanılan ve hayli önemli olan filioque (Oğlu aracılığıyla) teriminin açıklamasını yapmaktadır (Gregory, 2008: 221-222).

Yine Fotios'a ait *Bibliotheka* adlı çalışma dini hayat ile alakalı olmayan zengin bir çeşit antoloji olarak değerlidir (Mango, 2008: 275).

Ekonomi alanında ise *Eparkhoslar Kitabı* önemlidir. Konstantinopolis'in ekonomik durumu, Bizans'ta loncalar müessesesi, Bizans'ın ticaret ve sanayisini tanzim etmek amacıyla çıkarılan kararnameler koleksiyonudur (Gregory, 2008: 224; Herrin, 2010: 213). Tarihi tam olarak belli olmayan bu eserin ana kısmı VI. Leon devrine aittir ancak Nikeforos Fokas ve Ioannes Çimiskes devrine kadar ilaveler yapılmıştır (Ostrogorsky, 1999: 202) ve yirmi iki bölümden oluşan kitabın son kısmı Bizans'ta ekonomik yaşamı düzenleme yöntemlerini göstermektedir (Barker, 1982: 128). Eser, muhtelif tüccar ve sanatkar sınıflarını saymakta ve bunların iç teşkilatını, hükümetin bunlara karşı takındığı tavrı ortaya koymaktadır (Lemerle 1994: 86).

Kanun eserlerinden de I. Basileios'un *Prokheiron* ve *Epanagoge* adlı çalışmaları ve VI. Leon'un *Basilika'sı* ve Novellaları başvuru eserleridirler. Bunlar X. yüzyıl iç gelişmelere dair bilgiler de sunmaktadırlar. Prokheiron, medeni hukukun ana kurallarını ve çeşitli suçlar için uygulanan cezaların tam listesini içermektedir (Vasiliev, 1943: 431). Epanagoge ise Basileios'un yapmaya çalıştığı Anakatharsis için bir giriş niteliğindedir ve muhtemelen yazarı Fotios'tur (Herrin, 2010: 185). Eserin ilk bölümünde imparatorun yetkileri, patriğin konumu, diğer sivil ve dini görevlilerin sahip oldukları imtiyazlar hakkında yeni bilgiler sunmaktadır (Barker, 1982: 119, Vasiliev, 1943: 433). Vasilika adlı eser, Bizans hukukunun tam bir metni olmuştur. Iustinianos devrinin bütün hukuk eserlerinin toplandığı ve zamana uygun hale getirildiği Yunanca bir kaynaktır.

VI. Leon'un *Taktika'sı* Bizans savaş sanatını ve özellikle de Arapların savaş taktikleriyle nasıl başa çıkılacağını (Herrin 2010: 205), Pseudo-Mavrikios'un

Strategikon'u da, VI. Leon'un ilk saltanat yıllarında elde edilen savaş tecrübelerini değerlendirmektedir (Ostrogorsky, 1999: 201). VI. Leon, bahsi geçen eserinde sürekli olarak Türkler (Macarlar) ile Bulgarların ordudaki hizmetlerini kıyaslamaktadır (Moravcsik, 1967: 245).

VII. Konstantinos döneminde Simeon Metafrastos tarafından yazılmış *Azizlerin Hal Tercümeleri* ve Konstantinos Kefalas'ın *Anthologia Palatina* adlı eserler de X. yüzyıla ait kısa şiirler derlemesidirler ve dönemin edebiyatı hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlarlar (Vasiliev, 1943: 460). Azizlerin hayat hikayelerinin anlatıldığı kaynaklar, dönemin gündelik yaşamı, ekonomisi, sıradan insanların inançları, umutları ve Bizans'ın ruhani yaşam konusundaki uygulamalarını aktarmaktadırlar. Bu tür eserlerin çoğu Yunancadır fakat bunun yanı sıra Slavca, Arapça, Süryanice olanlar da vardır (Gregory, 2008: 22). Metafrastos'un derleme çalışması sonucunda yüz otuz beş aziz öyküsü tekrar yazılmış ve kronolojik olarak sıralanmıştır (Mango, 2008: 271). Böylece günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

VII. Konstantinos'un eserleri tüm devirler için Bizans kaynakları arasında yer almaktadırlar. *De Thematibus* genel olarak daha eski kaynaklardan ve bilhassa da Hierokles'ten yararlanılarak kaleme alınmıştır (Ostrogorsky, 1999: 200). Bizans eyaletlerinin tarihi ve coğrafi tasvirini sunar. *De Administrando Imperio* adlı eseri ise Bizans İmparatorluğu'nun temasa geçtiği ülkeler ve milletler ile ilgili benzersiz bir eserdir. Bizans'ın ilişkide bulunduğu yabancı ülkeler ile ilgili olarak uygulaması gereken dış politika esaslarını içermektedir. *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* tarihi bir hazine gibidir. Bu kitabın içinde Philotheos'un *Kletorologion* adlı çalışması da vardır. 900'lü yıllarda Bizans'ta memuriyetler hakkında bilgi vermektedir (Vasiliev, 1943: 459, Ostrogorsky, 1999: 200). Eserin asıl kısmı ise Bizans sarayının tören ve görgü kurallarına ilişkin ayrıntılı betimlemelerde bulunur.

Sözü edilen bu eserlerin malzemeleri farklı dönemlere ait oldukları için Makedonya Hanedanı'ndan önceki devirler için de önemli kaynaklardır.

II. Basielios döneminde Bulgar savaşlarına da tanıklık etmiş olan Diakos Leon tarafından yazılmış tarih eseri de oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır. Eserde Arap, Rus ve Bulgar seferleri anlatılmıştır. Aynı zamanda Rus tarihinin ilk dönemleri için de değerli bir kaynak olma özelliğine sahiptir (Vasiliev, 1943: 461). Patrik Polyeuktos'un

İmparator Çimiskes'e uyguladığı yaptırımlar anlatılarak "olağanüstü durumlarda bir patriğin kullanabileceği gücün büyüklüğü" gösterilmiştir (Barker, 1982: 127).

Psellos'un *Kronografia'sı*, Ioannes Çimiskes'in ölümü ile kendi hayatının son senelerine kadarki (976-1078) süre içinde yaşananları kendi gözlemlerine dayanarak aktarmaktadır. Psellos, farklı konularda iyi bilgi sahibi olan ve devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir kimseydi (Lemerle 1994: 86). Eserinde dönemin askeri güçlüklerinden ziyade kültür, saray ve imparator konularına üzerinde odaklanmıştır (Gregory, 2008: 240). Yine de bu eserde de Oğuzlara, Peçeneklere, Bulgarlara dair bilgiler bulunmaktadır. Malazgirt Savaşı'nı, savaşa katılanlardan duydukları ile anlatmıştır (Demirkent, 1992b: X). "Bir tarihten çok kişisel bir anıya benzeyen" bu eserin anlatım tarzı oldukça ilgi çekicidir (Mango, 2008: 266). Ayrıca Makedonya Hanedanı'nın son temsilcilerinden biri olan İmparatoriçe Zoe konusunda detaylı bir tasvir sunduğu çalışması olmuştur ki şuan Aya Sofya duvarlarında bulunan Zoe Mozaïği ile Psellos'un tasviri birbirini tamamlamıştır denilebilir (Hussey, 1967: 32).

X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında edebiyat alanında hatırı sayılır derecede yer tutan *Digenis Akritas Destanı* da dayandığı temel olaylar nedeniyle bahsetmeye değerdir. Bizans ile Araplar arasındaki sınırda meydana gelen savaşlar ile ilgili olarak anlatılan kahramanlık masallarına benzemektedir (Mango, 2008: 275).

Bu yazılı belgelerin yanı sıra özellikle madeni paralar ve mühürler de ana kaynak olarak kullanılmaktadırlar¹.

1.2. Makedonya Hanedanı'nın Genel Özellikleri

Bizans İmparatorluğu tarihinde Makedonya Hanedanı olarak adlandırılan 867-1056 yılları arasındaki dönem, imparatorluğun bir süre önce yaşamış olduğu sıkıntılarını atlatmaya başlayarak yeniden yükselişe geçtiği, İmparatorluğun "İkinci Altın Çağı" olarak adlandırılan dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği, yapılanların tek bir kişinin değil her biri çeşitli nitelikleriyle dikkate değer bir dizi imparatorun eseri olmasıdır (Lemerle, 1994: 77). Makedonya Hanedanı kara ve deniz gücünü dorukta tutmuş, dev bir bürokrasi örgütü oluşturmuş, tüm milletlerin gözünde Roma

---

¹ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Washington 1986 ve M.F. Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy, C.300-1450*, Cambridge 1985.

İmparatorluğu'nun eski ihtişamını sürdürmeyi başarmıştır (Levtchenko, 2007: 204, Hussey, 1967: 33).

Genel hatlarıyla X. yüzyılda nasıl bir devlet ve politika ülkeye hakimdir kısaca incelemeye çalışırsak: Devlet yönetiminin başında bulunan İmparator Tanrı tarafından seçilen kutsal kişidir ve her alanda en önemli kişidir. İmparatorlar bu durumu sık sık vurgulamışlardır. Örneğin I. Basileios, oğlu VI. Leon'a "Erkini Tanrı'dan aldın...tacını da benim ellerim aracılığıyla Tanrı'dan alacaksın" demiştir (Seidler, 1997: 23). İmparatorun tüm kararları tereddütsüz kabul edilir. Yeni kanun çıkarmak, eskilerini kaldırmak gibi hakları vardır. Yalnızca dini alanda bir takım sınırlamaları vardır. İmparator devletin başıdır, ordunun başıdır, en yüksek hakimdir ancak kilisenin başı değil, koruyucusudur. Kilisenin başkanı Konstantinopolis patriğidir (Ostrogorsky, 1999: 229). VI. Leon, "her şeyi düşünmekten sadece imparatorun sorumlu olduğu mevcut düzene aykırı düşüğünü" ifade ettiği Senato'yu etkisiz hale getirmiştir (Levtchenko, 2007:164). Bundan sonra Senato, artık önemini kaybetmiş ve varlığını yalnızca ismen sürdürebilmiştir. Böylece yönetimin merkezileştirilmesi tamamlanmıştır.

Görev dağılımında ise bir çeşit sınıflandırma göze çarpmaktadır. Üst sıralar tamamen soylular sınıfına aittir. Unvanlar son derece değerli sayılmıştır. *Caesar, nobilissimos* ve *kuropalates* unvanları sadece imparatorluk ailesine mensup olanlara verilmiştir. En yüksek saray unvanlarından kadınlara verilen *zoste patrikia*'dır¹. Hanedan dışındakilere *magistros, anthypatos, patrikios, protospatharios, spatharokandidatos* gibi unvanlar verilmektedir. Güvenilir oldukları düşünülen hadımlara, imparator ve imparatoriçelere hizmet etmek, saray kadınlarını korumak ve saray teşrifatını yürütmek gibi görevler verilmiştir (Herrin, 2010: 223) ve *preapositos* (seremoni başkanlığı), *parakoimomenos* (başmabeyincilik) ve *protovestiaros* (gardıropçu başlık) unvanları uygun görülmüştür. (Ostrogorsky, 1999: 132-133 Levtchenko, 2007:164-165. Bunların arasından devlet yönetiminde etkin rol oynayanlar da çıkmıştır. Örneğin, ileriki bölümlerde sözü edileceği üzere I. Romanos'un gayri meşru oğlu Basileios (bir hadımdır), Nikeforos Fokas ve Ioannis Çimiskes dönemlerinde büyük güç elde etmiş ve II. Basileios'un saltanı sırasında da imparatorluğun tüm yönetim işlerini üstlenmiştir (Herrin 2010, s. 231). Aynı şekilde Ioannes Orfanotrofos da kardeşi V. Michael

---

¹ Bu unvan genellikle imparatorun kayınvalidesine verilmektedir.

döneminde kendisi imparator olamasa da iktidarda olmuştur. Devlet teşkilatında daha sonraki sıralarda merkezi yönetimin diğer memurları yer almışlardır. Bunlardan ilki büyük dairelerin yöneticileri olan *logosthetes*'lerdir. *Megas domestikos* (ordu başkomutanı), *megas drungarios* (donanma başkomutanı) ve başkent düzeni, iaşesi gibi her türlü şeyden sorumlu olan *eparkhos* (Konstantinopolis valisi) da merkezi yönetimin üst makamlarıdır (Runciman, 1964: 82; Levchenko, 2007:165; Vasiliev, 1943: 435).

IX. yüzyıldan X. yüzyıla geçilirken themalar organizasyonunda değişimler görülür. Büyük themalar bölünmüş, daha küçük ve yeni themalar oluşturulmuştur. Böylece de mevcut thema sayısı artmıştır. VII. Konstantinos Porfirogenitos, *De Thematibus* (Themalar Üzerine) adlı eserinde, o yüzyılda doğu ve batı şeklinde iki büyük gruba ayrılmış themaların sayısının yirmi dokuz olduğunu belirtmiştir (Levchenko, 2007: 167). İmparatorluğa en iyi askerleri, denizcileri, en fazla geliri sağlayan bölge Ön Asya idi ve bu yüzden de doğu themaları batıdakilerden önde yer almış ve yöneticileri olan strategoslar'dan doğuda bulunanlar, batıda görev yapanlardan daha üst bir konumda tutulmuşlardır. Strategosların, kişileri askere almak, arazi ölçümleri yapmak, vergi toplamak gibi çeşitli görevleri vardı (Herrin, 2010: 142).

VIII. yüzyıldan itibaren görünmeye başlayan büyük arazi sahibi aileler ciddi derecede güçlenmişlerdir. Oldukça imtiyazlıdır. Bu durum sosyal bir ayrıcalık ortaya çıkarmıştır ve zaman zaman imparatorlar da bunu desteklemiştir. VI. Leon döneminde yayınlanan çeşitli kararlarla asillerin, köylülerin arazisini satın almaları kolaylaşmıştır. Bunun sonucunda da sonraki imparatorların uzun süre uğraşmak zorunda kalacağı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Çünkü Bizans ekonomisi asıl olarak köylüye dayanmaktadır. Toprak, hane, miras, otlatma, sürü besleme gibi çeşitli vergilerle yükümlü olan köylülerdir. Halkı zorlayan bu vergiler, ticaret ve sanayi gelirleriyle birlikte hazinenin dolu olmasını sağlamışlardır.

Bizans'ın transit ticaret yollarına hakim oluşuyla sürdürdüğü ticari ve sınai üstünlüğü Makedonya Hanedanı döneminde de devam etmiştir. Yalnızca Bizans aracılığıyla sağlanabilen lüks tüketim mallarına yönelik talebin bu yüzyıllarda artmış olması da herhangi bir rakibi olmadığı için Bizans'ın gücüne güç katmıştır (Levchenko, 2007: 170). En önemli ticaret merkezi olan Konstantinopolis aynı zamanda bir sanayi kentiydi

ve bu konumunu XII. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. Darphane, tersaneler, en değerli malların imalathaneleri ve silah yapılan atölyeler başkentte toplanmıştır.

Bizans İmparatorluğu'nda oldukça geniş ve yaygın bir loncalar müessesesi vardır. Hem başkent hem de diğer şehirlerin tacir ve zanaatkarları loncalar halinde organize edilmişlerdi ki bunlar içinde en önemlileri başkent gıda maddelerini sağlamak ile görevli olanlardır. Her loncanın kendi üretim mallarıyla ilgili işleri serbestti fakat bir başka loncanın üretimine yöneleliyordu. Örneğin, ipekçilikle uğraşan tüccar sadece ipek satın alabilirdi, kuyumculukla uğraşanların ise altın, gümüş ya da değerli taşları satın alma hakkı vardı fakat bakır, yünlü kumaş gibi diğer bir loncanın üretimi olan malları alamıyordu (Levtchenko, 2007: 176). Loncalara girmek için eparkhos'un izni olması gerekiyordu. Bizans'ın ticari anlayışı da oldukça gelenekseldir. Özellikle bazı malların kesinlikle ihracı yasaktır. Örneğin, Grek/Rum Ateşi, altın, silah yapımında kullanılmak üzere demir ya da gemi yapımında kullanılmak üzere kereste gibi ürünlerin imparatorluğun dışına çıkarılması yasaktır (Herrin, 2010: 212).

Dini hayata bakacak olursak en dikkate değer gelişme Hıristiyan kilisesinde yaşanan bölünme olmuştur (Vasiliev, 1943: 417). Roma kilisesi ile Bizans kilisesi arasında ciddi çekişmeler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra imparatorluk, Hıristiyanlığı yayarak nüfuz alanını genişletmeye ve gittikçe etkili olan Arap akınlarına engel olmaya çalışmıştır. Genel olarak bu hanedan döneminde manastırların arazileri azalmıştır. Oldukça samimi dindar hükümdarların da çalışmalarıyla kilisenin rolü olması gerektiği gibi din alanıyla sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

X. yüzyılda hakim olan dış politika anlayışı öncelikle güçlü düşmanları dosta, sonra vasala, son olarak da uyruğa dönüştürmektir. Bunun için Bizans, Hıristiyanlaştırmayı da bir araç olarak kullanmıştır. Ayrıca her hangi bir kavmi, diğer bir kavimle çatışmaya sevk edip, ikisini birbirine kırdırmaya çalışmıştır. Özellikle Karadeniz'in kuzey kesimindeki steplerde yaşayan kavimler bu noktada Bizans'ın siyasal dengesi için önemli bir rol oynamışlardır ki, VII. Konstantinos Porfirogenitos, *De Administrando Imperio* adlı eserinde bundan açıkça bahsetmiştir (Porfirogenitos, 1949: 67). Buna rağmen birden fazla cephede savaşmak zorunda kaldığı savaşların da içine düştüğü olmuştur. Ancak daha önce de söylendiği üzere o dönemde gücü oldukça iyiydi ve bu savaşları kaldırabilmişti.

1.3. VII. Konstantinos Porfirogenitos İmparator Oluncaya Kadar Geçen Dönem

1.3.1. I. Basileios (867-886)

Makedonya Hanedanı'nın kurucusu I. Basileios'un kökeni, Trakya ya da Makedonya'da yerleşmiş Ermeni bir aileye dayanmaktadır (Gregory, 2008: 215). Bir süredir yaşanan İran ve Arap istilalarına karşı yapılan mücadeleler ve ikonaklaşm bunalımının atlatılması Bizans'ın askeri ve kültürel ilerlemesinin başladığının bir göstergesi olmuştur. Aslında bu devir Makedonya Hanedanı'ndan biraz daha önce Amorion Hanedanı'nın son imparatoru III. Michael döneminde başlamıştır. Bardas, Fotios ve Konstantinos bu devrin başlangıcında yer alan üç büyük isimdir (Ostrogorsky, 1999: 203).

Bardas caesar unvanını kullanarak, devletin asıl idarecisi olmuştur. Devlet adamı olarak III. Michael'den oldukça iyiydi. Bizans ilim hayatının önemli bir merkezi olan Magnaura Sarayı'ndaki yüksek okul Bardas tarafından kurulmuştur. O dönemki tüm dünyevi ilimler bu okulda öğretiliyordu ve en bilgili kişiler bu okulda görevlendirilmiştir ki bunlardan birisi de yüzyılın en büyük alimi kabul edilen Fotios'tur (Ostrogorsky, 1999: 209-210). Fotios'un 858 yılında patriklik makamına yükseltilmesi kilise hayatı için çok büyük bir gelişme olmuştur çünkü Fotios, Bizans Kilisesi'nin, Roma Kilisesi'nin hakimiyetinden kurtulması için en kesin adımı atan kişidir. Devlet gibi kilise de en parlak devrine doğru ilerlemektedir.

Aynı dönemde savaş meydanlarında da başarılar kazanılmaya başlanmıştır. Bardas ve kardeşi Petronas, Araplara karşı galip gelmişlerdir. Özellikle 863 yılında elde edilen zafer bir dönüm noktası olmuş, Bizans savunma durumundan çıkıp yeniden taarruza geçmiştir (Gregory, 2008: 212).

Slav dünyasında, Ruslar ile mücadeleler şiddetlenmiştir. 860'da başkent kuşatmadan güçlükle kurtarılınca Bizans, yeni oluşmakta olan Rus devletinin potansiyel gücünü fark ederek bu devleti misyonerlik faaliyetleri ile Hıristiyanlaştırıp Bizans nüfuz alanı içine almaya çalışmıştır. Slav ülkelerinde bu alanda en önemli çalışmalar genç Konstantinos ve kardeşi Methodios tarafından yapılmıştır. Bu kişi önce bir Slav yazısı (glagolitik alfabe) oluşturmuş ve Kutsal Kitabı Slavca'ya çevirmiştir (Gregory, 2008: 213). Bu eserin Güney ve doğu Slavları üzerinde oldukça derin etkileri olmuştur. Bu kavimlerin

yazıları bu eser sayesinde oluşmuştur (Ostrogorsky, 1999: 214). Yine Bulgaristan da Hıristiyanlaştırılarak etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Bulgaristan, istekleri doğrultusunda Roma ile Bizans arasında gidip geliyordu. Her iki taraftan da beklediğini alamadığında ise Bulgaristan (Kilisesinin bağımsız bir Bulgar patrikliğine bağlanmasını istiyordu) Roma'ya yakın kalmıştır.

Tüm bu gelişmelerle aynı dönemde Konstantinopolis'te bir saray ihtilâli yaşanmıştır. Makedonyalı Basileios ile imparator III. Michael çok yakınlaşmışlardı. Şansını denemek üzere geldiği başkentte beden gücü ve atları terbiye etme yeteneği sayesinde kendini gösteren Basileios sarayda seyis olmuş ve kabiliyetleri ile de imparatorun ilgisini çekmiştir (Vasiliev, 1943: 381). İmparatorun eski metresi Eudokia Ingerina ile evlenmiş, imparatorla samimiyetleri artmış ve caesar Bardas ile çatışan Basileios, III. Michael tarafından desteklenmiş ve Bardas bizzat Basileios tarafından öldürülmüştür. Karşılığında da 866 yılında müşterek imparator olmuştur. 867 yılında ise Basileios, kendisine tüm bu imkanları sağlayan imparatoru öldürtmüştür (Gregory, 2008: 215; Ostrogorsky, 1999: 216-217; Hussey, 1967: 31).

I. Basileios, imparator olunca tahtın kendi ailesinde kalması için büyük oğlu Konstantinos'a 869'da müşterek imparator olarak taç giydirmiştir. Bir yıl sonra ise ikinci oğlu Leon'a, yaklaşık olarak 879'da da üçüncü oğlu Aleksandros'a taç giydirilmiştir. En küçük oğlu, VI. Leon'un saltanatı sırasında patrik olarak görülen Stefanos ruhani bir meslek tercih etmiştir. Konstantinos, I. Basileios'un Makedonyalı Maria ile yapmış olduğu evlilikten, diğer üç oğlu ise Eudokia Ingerina'dan doğmuşlardır.

I. Basileios, hükümdarlığının ilk yıllarında patrik Fotios'u görevinden alarak yerine Ignatios'u atamakla bir süredir Roma'dan bağımsız hareket edebilen Kiliseyi yine Roma ile bağlantılı hale getirmiştir. Bunu yaparken iki amacı vardır: Birisi Papa ile ilişkilerini dostluk çerçevesinde tutmak, diğeri ise Bizans halkının o sıralar Ignatios'a olan sempatilerini kullanarak kendisini halka kabul ettirmektir (Vasiliev, 1943: 417). Ayrıca imparatorluğu süresince pek çok manastır ve kilise yaptırarak manastır kurumunu yanına çekmek istemiştir (Levtchenko, 2007: 163).

Bulgar hükümdarı Boris'in yeniden düşüncelerini hayata geçirme teşebbüsleri üzerine I. Basileios, Bulgaristan için bir başpiskopos ve birkaç tane de piskopos takdis ettirerek,

Bulgar kilisesinin Konstantinopolis patrikliğinin hakimiyetinde olmak şartıyla bir nevi özerk konuma gelmesine izin vermiştir. Bu durum Roma ile Bizans ilişkilerinin tekrar bozulmasına neden olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 218-219).

Bulgaristan ile tesis edilen dostça ilişkiler sayesinde, bu yönden bir endişe duymadan I. Basielios, yüzünü doğuya çevirebilmiştir. Bizans hakimiyetinden çıkmış topraklara yönelik çalışmalar etkisini göstermiş ve peş peşe başarılar getirmiştir. İlk askeri hareket 870 yılında Anadolu'nun doğu kesimine yönelik olarak yapılmıştır. Böylece Bizans sınırları tekrar genişlemeye başlamış ve Araplarla doğrudan karşı karşıya kalınmıştır. Bundan sonra zaman zaman Bizans'ın, zaman zaman ise Arapların galip geldiği mücadeleler yaşanmıştır. Batıdaki Araplar ile olan çatışmalar ise daha etkili sonuçlar doğurmuştur. Güney İtalya'ya kadar uzanmış olan Araplar Adriyatik kıyılarını tehdit edince Bizans donanması onları geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bu da Bizans'a bölgede tekrar itibar kazandırmış, Adriyatik kıyılarında Bizans hakimiyeti tekrar kurulmuştur. Balkanlarda da iyice güçlenen Bizans Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'ı hakimiyeti altına almıştır (Ostrogorsky, 1999: 220).

Bu askeri başarılarla karşın I. Basileios, kilise siyasetinde yaptığı değişiklikten umduğunu bulamadığı ve karışıklıklar devam ettiği için Fotios'u başkente tekrar çağırılmış ve oğullarının eğitimini ona havale etmiştir. 877'de de Ignatios ölünce Fotios tekrar patriklik makamına çıkarılmıştır.

I. Basielios devrinde kültürel yükseliş devam etmiş ve bizzat kendisi de Roma hukukunun yenilenmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Iustinianos Kodeksi'ni, yeni kanunlarla birleştirip zamana uygun, Yunanca, yeni bir hukuk kodeksi oluşturmak istemiştir (Vasiliev, 1943: 431). Daha sonra yayımlanan VI. Leon'un *Basilika*'sı (τα βασιλικά) genel itibariyle onun çalışmalarına dayanmaktadır. 879 yılında yayımlanan *Prokheiron* (ο προχειρος νομος) (Hukuk el kitabı) adlı çalışma mevcut kanunlar içinden kamu ve özel hukuk alanlarında en çok kullanılan hükümlerin toparlandığı bir el kitabı şeklindedir (Levtchenko, 2007: 163). Eser, Bizans İmparatorluğu yıkılıncaya kadar geçerli kalacak kadar önemini korumuş ve Slavca'ya da çevrilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 223-224).

879'dan sonra hazırlanmış olan *Epanagoge* (η επαναγωγή) (Giriş) ise *Prokheiron* ile benzer konuları içerse de ciddi oranda değişiklikler göstermektedir. İmparatorun,

patriğin ve diğer devlet erkânının hukuki görevleriyle ilgili yeni bilgiler sunmuştur. Eser “bir anlamda dünya işlerinin yönetiminde sorumlu olan imparator ile dini işlerden sorumlu olan patrik arasındaki ilişkinin zarif bir anlatımını içermektedir” (Gregory, 2008: 220).

Fotios yaşadığı sürece antik edebiyatın tekrar canlanması için çalışmıştır. En çok tanınan eseri *Bibliothekha* (βιβλιοθεκα) (Kütüphane) kendisinin ve arkadaşlarının okuduğu kitapların tasvirini ve yorumlarını sunmaktadır. Burada bahsi geçen kitaplar eski döneme ait, nadir ulaşılabilen kitaplardır (Hussey 1967: 139). Bu yüzden de *Bibliotheka*, antik edebiyata dair çok değerli bilgiler içermektedir. Nadir kitaplara dair bilgilerin bu özetlenmesi işi, daha sonra VII. Konstantinos Porfirogenitos’a da örnek olmuştur (Herrin 2010: 187).

1.3.2. VI. Leon (886-912)

I. Basileios’un büyük oğlu Konstantinos’un ölümü üzerine imparatorun halefi VI. Leon olmuştur ve 886’da babası öldüğünde tahta çıkmıştır. İlk işi Fotios’u patriklikten azledip, yerine kardeşi Stefanos’u geçirmek olmuştur. Çünkü imparator patriğin taraftarlarıyla birlikte gittikçe güçlendiğinin farkındadır ve bundan endişelenmiştir. Ayrıca yaşı henüz on altı olan kardeşinin patriklik makamında oturmasının kendisine kilise işlerinde sınırsız bir otorite sağlayacağını düşünmüştür. Fotios, görevinden azlinden beş sene sonra ölmüş ve Bizans İmparatorluğu’nun din ve fikir hayatında etkin bir rol oynayan önemli bir şahsiyet tarih sahnesinden çekilmiştir (Vasiliev, 1943: 419). Aleksandros ise devlet işleriyle hiç ilgilenmeyen müşterek imparator konumunda kalmıştır. VI. Leon’un en önemli danışmanı ise daha sonra eşi olan Zoe’nin babası Ermeni Stylianos Zautzes olmuştur ki bu kişi için büyük bir unvan olan “basileopator” (imparatorun babası) unvanı yaratılmıştır (Ostrogorsky, 1999: 226).

Dış politikada uzun süredir devam eden Bizans-Bulgar barış devresinin değişmesi önemli bir gelişmedir. Babası ile aynı siyaseti izlemeyen VI. Leon henüz tek başına imparator olmadan kısa bir süre önce, Simeon’un Bulgar devletinin başına geçmesi ile ilişkiler tekrar gerilmiştir ve hatta 894 yılında Simeon, Bizans topraklarına girmeye başlamıştır. Simeon, hem iyi bir lider ve savaşçıydı hem de zamanında Konstantinopolis’te eğitim görmüştü ve Bizanslılar ve Bizans ideolojisi hakkında oldukça bilgi sahibiydi. Buna karşılık Dinyeper ve Tuna nehirleri arasındaki

Macarlardan destek almaya çalışan Bizans, her zamanki diplomatik oyunlarına başlamıştır¹. Bu destek ile Simeon mağlup edilmiştir ve özellikle Bizans kumandanı Nikeforos Fokas'ın mücadelesi ile Bulgaristan'ın sınır bölgesi ele geçirilmiştir. Simeon daha doğru bir karar verebilmek için anlaşmaya yanaşmış, bu anlaşma devresinde de Peçeneklerden yardım istemiştir. Nitekim beklediği yardımı alan Bulgarlar, Macarları yenmiş ve Bizans üzerinde yeniden zafer kazanmaya başlamıştır. Bundan sonra iki taraf arasında barış yapılmıştır ve Bizans, Bulgar devletine yıllık haraç ödemeyi kabul etmiştir (Vasiliev, 1943: 400).

Araplarla yapılan mücadeleler ise her iki tarafın da beklediğini alamadığı bir devir olmuştur. Armenia (Ermenistan) Arapların akınlarına maruz kalmış, Araplar Anadolu'da da iyice ilerlemeye başlamışlardır. Yine Nikeforos Fokas'ın müdahaleleri ile Arapların ilerlemeleri durdurulmuştur. Ancak Sicilya'da aynı şey olmamış ve son Bizans üssü Taormina 902'de Arapların eline geçmiştir. Bunun yanı sıra Akdeniz ve Ege'de de kayıplar olmuştur. Thessaloniki (Selanik) gibi büyük bir şehir 904 yılında Araplar tarafından işgal edilmiştir (Vasiliev, 1943: 387). Bundan sonra da Ege denizinde Arap akınları devam etmiştir.

Arap seferlerinin ardından şehirlerde tahkim çalışmaları yapılmış ve donanma gücü artırılmıştır. Neticesinde de 906 yılında Arap donanması Ege denizinde mağlup edilmiştir. Bu üstün durum bir süre daha etkili olsa da 912 yılına gelindiğinde Bizans donanmasının Arap filosuna yenilmesi devleti askeri ve mali olarak sıkıntıya sokmuştur.

VII. Konstantinos Porfirogenitos'un, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae* (Bizans Törenleri Üzerine/Seremoniler Kitabı) kitabında bu seferler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Buradan elde edilen bilgiye göre Bizans donanmasında para karşılığında görev yapan Rus denizciler bulunmaktadır (Vasiliev, 1943: 387; Ostrogorsky, 1999: 241). Bu durum 907 yılında Konstantinopolis'e kadar gelen Rus hükümdar Oleg'in yaptığı ahidnamenin sonucudur. 911 tarihli resmi anlaşmaya göre de Rus tacirlerin hukuki durumları emniyete alınmış ve Ruslar bu anlaşmadan sonra Bizans askeri seferlerine katılmaya başlamışlardır (Ostrogorsky, 1999: 241).

---

¹ Bu yardım talebi ile Macarlar Bizans tarihinde ilk kez ortaya çıkmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 386.

Dış politikada yaşanan bu olumsuzlukların yanı sıra, VI. Leon'un dördüncü evliliğini yapması ile iç karışıklıklar da başlamıştır. VI. Leon, ilk evliliğini babasının arzusu sonucu Theofano ile yapmıştır. 897'de bu imparatoriçe öldükten sonra, 898'de Zoe Zautzina ile evlenmiş ancak hiç erkek çocukları olmadan Zoe ölmüştür. 899'da ise üçüncü kez Frigia'lı Eudokia Vaiana ile evlenmiş ve böylece Bizans devlet gelenekleri ve kiliseyle karşı karşıya gelmiştir. Çünkü Ortodoks Kilisesi imparatora sadece ikinci kez evlilik hakkı tanıyordu. Bizzat kendisi üçüncü evliliği yasaklayan bir emirnameyi teyit etmiş olmasına rağmen böyle bir eylemde bulunması son derece sıkıntılı bir süreç yaşanmasına neden olmuştur (Herrin 2010: 255; Gregory, 2008: 224). Ancak bu olaylı evlilik de çok sürmemiş imparatoriçe ölmüştür. Bundan sonra birlikte olduğu Zoe Karvounopsina ile evlenmeyi düşünmüş fakat üçüncü evliliğinin yarattığı sorunlar nedeniyle böyle bir girişimde bulunmamıştır. Ancak 905 yılında Zoe'nin bir erkek çocuk dünyaya getirmesi ile olayların seyri değişmiştir. Patrik Nikolaos Mistikos, VI. Leon'un Zoe'yi terk etmesi şartıyla oğlunu Konstantinos adı ile 906 yılında vaftiz etmiştir. Fakat imparator sözünde durmayarak vaftiz töreninden üç gün sonra tek erkek çocuğunun annesi olan Zoe ile evlenerek onu imparatoriçe (augusta) yapmıştır (Gregory, 2008: 225). Bunun yarattığı sorunlar ise çok büyük olmuştur. Bu evlilik kiliseyi ve tüm Bizans toplumunu hoş görmek/göz yummak ve suçlamak/ayıplamak şeklinde ikiye bölmüştür. 843'teki ikonaklastlar ve ikonadülistler arasındaki son uzlaşmadan sadece altmış üç yıl sonra 906'daki bu bölünme tam bir trajedi olmuştur. Bu ikinci bölünmeden tüm Bizans toplumu zarar görmüş fakat asıl sıkıntıyı VII. Konstantinos Porfirogenitos çekmiştir (Toynbee, 1973: 7).

Patrik tarafından imparatorun kiliseye girmesi yasaklanmıştır. VI. Leon da Roma kilisesinden yardım istemek zorunda kalarak Papa III. Sergius'tan bir özel izin (dispens) almıştır. Roma'nın evlilik ile ilgili kısıtlamaları daha azdı ve VI. Leon'un kendi patriğini çiğneyip Papa'dan yardım istemesi, böylece Roma'nın üstünlüğünü tanıması, Roma kilisesi için bulunmaz bir fırsattı. Aldığı özel izne dayanan VI. Leon, Nikolaos'u istifa ettirip yerine Euthimios'u geçirmiştir. Neticede ciddi bir bölünme yaşanmıştır. Nikolaos ve taraftarlarının oluşturduğu grup evliliğin geçersiz sayılmasını istemişler ve yeni patriği tanımadıklarını belirtmişlerdir. İmparatorun destekçisi olan ikinci grup ise VI. Leon'un evliliğini kabul etmiş ve Euthimios'u kilise başkanı olarak tanımışlardır (Vasiliev, 1943: 421-422). Bu ayrılık tüm imparatorlukta yayılmıştır. Tüm bu olayların

ardından 15 Mayıs 908 yılında Konstantinos'a taç giydirilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 242). Tüm bu karmaşanın ortaya çıkmasının tek sebebi, VI. Leon'un bir veliaht sahibi olmak istemesidir.

Bazılarının çok eleştirdiği "Bilge" (Sophos) lakabı VI. Leon'a daha hayattayken Fotios'tan almış olduğu eğitim ve bilginin karşılığında verilmiştir. Zamanımıza kalan çalışmalarından en verimlileri kilise ilahileri ve bayramlarda verdiği vaazlar ve hitabetlerdir. İmparator babası için kaleme aldığı edebi eserler de olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 226).

Daha önce de bahsedildiği üzere I. Basileios devrinde hukuk konusunda yapılan çalışmalar VI. Leon'un, *Basilika* adlı eseri ile tamamlanmıştır. Eser, I. Basileios'un *Anakatharsis*'ine, *Codex Iustinianus*'a ve *Digest*'e, *Institutiones* gibi çalışmalara, çeşitli novellalara ve *Prokheiron*'a dayanılarak hazırlanmıştır (Herrin, 2010: 125). İlerleyen yıllarda da VII. Konstantinos Porfirogenitos'un yaptığı gibi "kenar şerhleri" ve bir de fihrist eklenmiştir. Bu eserin hukuk alanındaki önemini tarihi kaynak olarak elde edememesinin nedeni zamanın tarihi gerçekleriyle ilgili yok denebilecek kadar az bilgi ihtiva etmesidir (Ostrogorsky, 1999: 227-228).

1.3.3. Aleksandros (912-913)

912 yılında VI. Leon'un ölümü üzerine, kardeşi Aleksandros tek başına tahta geçmiştir ve ilk iş olarak da Zoe'yi iktidardan uzaklaştırıp bir manastıra kapatmıştır. VI. Leon'un dördüncü evliliğini affeden Patrik Euthimios'u görevden almış ve yerine evliliği ayıpladığı için Leon tarafından görevden alınan Patrik Nikolaos'u getirmiştir. Bu hareketin anlamı, evliliğin yasa dışı olduğu ve Konstantinos'un gayri meşru olduğudur. Theophanes Continuatus'un VI. Kitabının ilk kısmının isimsiz yazarına göre, Konstantinos'u ağır bir şekilde cezalandırmaktan²- İmparatorluğun hükümdarı unvanını otomatikman geçersiz kılacak bir sakatlıktan- Aleksandros güçlkle caydırılmıştır (Toynbee, 1973: 8).

Aleksandros Bulgar devleti ile yapılan 896 tarihli anlaşmaya uymayı ve haracı ödemeyi reddetmiş böylece de Simeon tekrar taarruza başlamıştır. Aleksandros, yol açtığı bu

---

² Burada uygulanmak istenen ceza aslında hadım ettirmektir. Bu, Bizans'ta sıkça görülen bir ceza yöntemidir. Neslin devam etmesi mümkün olmadığı için, bu cezaya çarptırılmış birinin imparator olması mümkün olamazdı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Herrin 2010, s. 223-234.

savaşın daha başlarında 913'te ölmüştür ve VII. Konstantinos Porfirogenitos, Makedonya Hanedanı'nın tek temsilcisi olarak tahta geçmiştir.

1.4. VII. Konstantinos Porfirogenitos (913-959) ve I. Romanos Lekapenos “Dönemi (920-944)

17/18 Mayıs 905'te Konstantinopolis'te doğmuş ve 913-959 yılları arasında hüküm sürmüş Bizans imparatorudur.

VII. Konstantinos Porfirogenitos, ardından yerine geçecek bir erkek çocuk sahibi olabilmek için, yukarıda bahsedildiği üzere imparatorlukta görülmemiş bir şey yapan VI. Leon'un dördüncü karısı Zoe Karvounopsina'dan evlilik dışı doğan oğludur. Porfirogennetos³ (Mor Oda'da Doğan) lakabı, imparatorların meşru çocuklarının doğdukları odadan gelmekte olup, kendisinin evlilik dışı doğduğu şeklindeki yakıştırmayı silmek için takılmış olmalıdır. Hem Konstantinopolis halkı hem de taşradakiler bu unvana sahip imparatorlara her zaman sadakat göstermişlerdir.

Konstantinos VII Porfirogenitos, yedi yaşında tahta çıkmasına rağmen yaklaşık kırk yaşına kadar, başta Patrik Nikolaos Mystikos olmak üzere, annesi imparatoriçe Zoe ve kayınpederi Romanos Lekapenos tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Henüz çocuk yaşta olan Konstantinos Porfirogenitos'a devlet işlerini yürütmede ilk önce bir niyabet heyeti eşlik etmiştir ve heyetin başında imparatorun meşruluğunu ilk başlarda kabul etmemiş olan Nikolaos görev almıştır. Bu durum çeşitli itirazlara ve karışıklara neden olmuştur. Bu karışıklık dönemini fırsat olarak gören ordu kumandanı Konstantinos Dukas tahtı ele geçirme teşebbüsünde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır (Gregory, 2008: 225).

Önceden beri kendisinde imparatorluk hakkı gören ve tek amacı Roma imparatoru olmak olan Simeon tekrar harekete geçip başkent önlerine kadar gelmiştir (Ostrogorsky, 1999: 243-244). Tehlikeli bir hal almaya başlayan Simeon taarruzundan korunmak için kendisiyle görüşmeler yapılmış ve Simeon'un kızlarından birinin genç Bizans imparatorunun eşi olması kararlaştırılarak Simeon'a sadece Bulgaristan basileus'u olarak da olsa taç giydirilmiştir.

---

³ Büyük Saray'ın *Porphyra* adı verilen odası-Mor oda. Porfirogenitos unvanı yasal olarak imparatorluk hakkının yalnızca bu odada doğanlarda olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Simeon hedefine bu kadar yaklaşmışken durumu değiştiren gelişmeler yaşanmıştır. Zoe, bir grup sadık adamın yardımıyla imparatoriçe olarak saraya dönmüş ve niyabet heyetini dağıtmıştır. Simeon'un ta giymesi reddedilmiş ve böylece de Bizans-Bulgar mücadeleleri yeniden başlamıştır (Gregory, 2008: 226). 914'te Adrianopolis (Edirne), sonraki yıllarda da Dyrhakhion Bulgarların eline geçmiş, Simeon Konstantinopolis ve Thessaloniki (Selanik) hariç olmak üzere tüm Trakya ve Makedonya'ya hakim olmuştur (Vasiliev, 1943: 402). Bunlarla başa çıkmak üzere askeri bir rejim oluşturulmaya çalışılmış ve Ermeni bir köylü olan Romanos Lekapenos, Bizans tarihi sahnesine çıkmıştır. Başarılı bir kumandan olan Romanos kızı Helene ile VII. Konstantinos Porfirogenitos'u 919 yılında evlendirerek basileopator unvanı ile kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Eylül 920'de caesar ve Aralık 920'de de müşterek imparator olmayı başarmıştır (Toynbee, 1973: 9; Ostrogorsky, 1999: 245-246).

Planları bozulan Simeon, Araplarla iş birliği yaparak başkenti almak isterken Bizans diplomasisi devreye girmiş ve Araplar, hediyeler ve yüklü miktardademeler yapılacağı vaadiyle bu iş birliğinden caydırılmışlardır. 924 yılında bu kez Simeon anlaşmaya yanaşmak zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra I. Romanos Lekapenos, Simeon'a taviz vermeyen ancak onu kışkırtmayan bir siyaset izlemiştir (Vasiliev, 1943: 402; Ostrogorsky, 1943: 247-248).

Balkanlarda yaşanan tüm bu gelişmeler, bölgedeki diğer ülkeleri de etkilemiş, Sırlar ve Hırvatlar da Bulgar-Bizans ekişmesindenemli rol oynamışlardır. Özellikle Sırbistan sürekli taraf değiştirmek suretiyle arada kalmıştır. nce Sırbistan ve ardından da Hırvatistan ile giriştiği mücadeleler Simeon'u Bizans'tan uzaklaştırmaya başlamıştır. Simeon yeniden Bizans'a yönelik bir plan hazırlığındayken 927 yılında anidenolmş, böylece Bulgar tehlikesi ortadan kalkmıştır. Yerine geçen oğlu Petro, babası ile aynı duygu ve düşünceleri paylaşmıyordu ve Bizans ile anlaşma yolunu seçerek I. Romanos Lekapenos'un oğlu Khristoforos'un kızı prenses Maria Lekapena ile evlenmiş ve Bulgar arı unvanı ile yetinmeyi tercih etmiştir (Gregory, 2008: 226; Ostrogorsky, 1999: 249). İki taraf arasında yaklaşık kırk senelik bir barış devresingrlmştr (Vasiliev, 1943: 403). Böylece Balkanlardaki Bulgar etkisi gerilemiş tekrar Bizans nüfuzu artmıştır.

Bu sırada sarayda I. Romanos Lekapenos, müşterek imparator unvanı ile de yetinmeyerek kudretini daha da arttırmaya çalışmıştır. Zamanla adeta I. Romanos

Lekapenos asil imparator, VII. Konstantinos Porfirogenitos ise müşterek imparator olmuştur. Ayrıca I. Romanos Lekapenos'un oğulları Khristoforos 921'de, Stefanos ve Konstantinos ise 924'te müşterek imparator yapılmışlardır. "Hatta Kristoforos meşru imparator VII. Konstantinos Porfirogenitos'tan daha öne geçirilmiş ve babasının yanında ikinci imparator ve resmi veliahtlık mevkiini alırken, Makedonya Hanedanı temsilcisi, üçüncü bir imparatorun sadece dekoratif rolüyle yetinmek zorunda kalmıştır" (Ostrogorsky, 1999: 252). Ayrıca I. Romanos Lekapenos eşi Theodora'yı augusta yapmayı da başarmıştır. (Theodora kısa bir süre sonra ölünce, Romanos I Lekapenos, onun yerine oğlu Konstantinos'un eşini augusta yapmıştır) (Toynbee, 1973: 9). Romanos'un bu hareketini haksız bulanlara karşılık, aynı durumun VII. Konstantinos Porfirogenitos'un büyük babası I. Basileios tarafından da yapılmış olduğunu hatırlatarak onu savunanlar da olmuştur. Üstelik I. Romanos Lekapenos, iktidarı kan dökmekten almışken I. Basileios, bu uğurda Bardas'ı ve III. Michael'i öldürmüştü. Arnold Toynbee, bu ifadelerin yanıltıcı olduğu görüşündedir. Çünkü aslında şartlar aynı değildir, tüm bu yaşananlar VII. Konstantinos daha çocuk yaşta meydana gelmiştir ve VII. Konstantinos Porfirogenitos, I. Romanos Lekapenos'a hiçbir zaman aykırı davranmamıştır (Toynbee, 1973: 9).

Yetenekli bir diplomat olan I. Romanos Lekapenos asil bir aileden olmayışını da kızlarını Argyros ve Musele'ler gibi güçlü aileler ile evlendirerek telafi etmeye çalışmıştır. Adam seçme konusunda da oldukça akıllıca davranmış ve kilise ile arasını hep iyi tutmuştur. Nikolaos Mistikos'un ölümü üzerine oğlu Theofilaktos'u patriklik makamına atayarak kilise üzerinde de hakim konuma gelmiştir (Ostrogorsky, 1999: 252-253; Gregory, 2008: 226).

Bizans'ın iç durumuna baktığımızda ise kudretliler (οι δυνατοι) ve fakirler (οι πτωχοι/οι πενητες) meselesinin sorun yaratmaya devam ettiğini görmekteyiz (Runciman, 1964: s. 83; Lemerle, 1994: 82). Kudretliler fakirlerin arazilerini kolayca satın alarak daha da güçlenmişlerdir. Bizans'ın askeri ve iktisadi düzeninin köylülere ve küçük arazi sahiplerine dayandığı düşünülürse bu durum imparatorluk için ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Bunu zamanında fark eden I. Romanos Lekapenos, kudretlilere karşı durmak gerektiğini belirtmiş, köylülere korumaya çalışmıştır (Herrin, 2010: 218). Bu da iktidar ile arası açılan aristokrasinin tepkisine neden olmuştur. 922 tarihli bir novella ile

I. Romanos Lekapenos, VI. Leon tarafından konmuş olan, küçük arazi sahiplerinin önündeki engeli kaldırmıştır. Bununla kudretlilerin köylülerin arazilerini satın alarak daha da zenginleşmelerini ve arazinin parçalanmasını önlemeyi amaçlamıştır. Ancak bu kanun beklenen etkiyi gösterememiştir. “927/928 yılında alışılmamış derece uzun ve sert bir kış sonucu, ürünün çok az olması devleti müşkül duruma düşürmüştür” (Ostrogorsky, 1999: 255). Beraberinde gelen kıtlık ve salgın hastalıklar zor durumda kalan köylünün arazisini cüzî bir miktar karşılığında kudretlilere satmasına neden olmuştur. Bunun akabinde de I. Romanos Lekapenos, yeni bir novella çıkarmak zorunda kalmıştır. Ancak bu novella da gerektiği kadar titizlikle uygulanmaması yüzünden pek etkili olmamıştır. Kendilerini zorlayan vergi yükünden dolayı köylüler mülklerini aristokrasiden olanlara satmaya başlamışlardır (Levtchenko, 2007: 190). Zaten genel kanunlara ve bunların uygulanmayışına baktığımızda merkezi iktidarın novellalarda açıkladıkları gibi küçük arazi sahiplerinin hukukunu korumak gayesinde olmadığını görmekteyiz. Yönetim sadece bu müessesenin sağladığı vergileri düşünüyordu (Ostrogorsky, 1999: 257).

Benzer bir sorun da sayıları ve gücü pek büyük olan manastırlar ile yaşanmıştır. Bu noktada manastırların yoksulların toprağına sahip olmaları yasaklanmıştır. Ancak bu iki sorun için alınan önlemler kesin bir kararlılıkla yürütülmemiştir. Çünkü imparatorlardan hiçbiri toprak aristokrasisi ve keşişlik gibi büyük güçlerin desteğinden uzun süre vazgeçemezdi.

Dış politikada 927’ye kadar Simeon ile yapılan mücadeleler dikkat çekerken Bizans’ın askeri gücünü arttırması ve yeni bir donanma meydana getirmesi de gözden kaçırılmamalıdır. Bu ilerlemeler sayesinde Ege Denizi’nde hakimiyet tekrar sağlandığı gibi Anadolu’da da Bizans taarruzu başlamıştır. İlk büyük başarı Meletine (Malatya)’nin 931’de Ioannes Kurkuas tarafından ele geçirilmesi olmuştur. Şehir bir süre için Arapların işgaline uğrasa da 934 yılında kesin bir şekilde Bizans’ın hakimiyetine girmiştir (Ostrogorsky, 1999: 258). Bu sırada Bizans’ın karşısına Seyfüddevle gibi güçlü bir rakip çıkmıştır ve bu düşmana karşı Bizans Mısır’daki İhşidiler ile dostça ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. 938 yılında Seyfüddevle yukarı Fırat bölgesinde büyük bir zafer kazanmış ve Armenia’ya girmiştir. 940 yılında da

Koloneia (Şebinkarahisar)'ya giren Seyfüddevle hilafet içinde çıkan karışıklıklar yüzünden geri çekilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 258).

I. Romanos Lekapenos'un müşterek imparatorluğu zamanında Ruslar iki kez başkent önlerinde görünmüşlerdir. Bunlardan ilki 941 yılında Rus hükümdarı Igor'un Bithynia'nın Karadeniz kıyılarına yönelik taarruzu ile başlamıştır. Grek/Rum Ateşi'nin kullanılması ve Ioannes Kurkuas'ın müdahalesi neticesinde Ruslar yenilgiye uğratılmışlardır. İkinci sefer ise 944 yılında yapılmıştır. Igor, Peçeneklerin de aralarında bulunduğu ordusu ile tekrar harekete geçince Bizans, Kiev ile anlaşmak zorunda kalmıştır. 944 tarihli bu anlaşma ile 911 yılında yapılmış olan anlaşma yenilenmiştir. Bu anlaşma neticesinde barış yirmi beş sene sürmüştür, Araplar ile sürekli mücadele halinde olan Bizans İmparatorluğu için son derece önemli olmuştur (Vasiliev, 1943: 407. Ayrıca her iki taraf da birbirinin kültürünü daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlardır (Herrin, 2010: 197).

Kıyı kesimlerdeki başarılarının ardından Ioannes Kurkuas tekrar Mezopotamya'ya yönelmiş ve Martyropolis (Meyyafarikin), Amida (Diyarbakır), Dara ve Nisibis (Nusaybin)'i 943'te ele geçirmiştir (Demirkent, 1992a: 236). Kutsal emanetlerden *Mandylion*⁴ için Edessa (Urfa) üzerine yürümüş ve bu Mandylion'u büyük bir törenle başkente getirmiştir (Gregory, 2008: 228).

Doğuda yaşanan bu gelişmeler Bizans'ın nüfuzunu arttırmış, sınırları daha doğuya taşımıştır. Bu da I. Romanos Lekapenos'un son başarısı olmuştur. Konumu hiç sarsılmayacak gibi görünen imparator, oğulları Stephanos ve Kontantinos Lekapenos'un, babalarından sonra tahtın Konstantinos VII Porfirogenitos'a kalacağı endişeleri ile 944 yılında tahttan indirilmiştir ve Prote adasına (Kıvalı ada) gönderilmiştir. 948 yılında da burada ölmüştür (Ostrogorsky, 1999: 259). Bu hareketleri kimse tarafından desteklenmeyen kardeşlerin sonu da babalarınınkinden farklı

---

⁴ Hatta bu Mandylion'un başkente getirildiği günün, yıl dönümleri kutlanmıştır. Bizans için bu denli önemli olan Kutsal Mendil'e dair farklı rivayetler vardır. Biz burada en çok kabul göreninden kısa bahsediyoruz: Hz. İsa'nın peygamberliği döneminde Urfa kralı V. Abgar Ukama'nın Hıristiyanlığı kabulünden sonra Hz. İsa ile bir mektuplaşma olur. Bu mektupta Hz. İsa Kralı övmüş ve hastalığı için şifa diler. Daha sonra Hz. İsa çarınca gerilirken üzerinde bulunan kefeni havarisi Adday, Hz. İsa'nın vasiyeti üzerine Urfa'ya getirir ve dönemin Kralı Abgar'a teslim eder. Kutsal Kefen Abgar'ın ve ahalsinin tutulduğu cüzam hastalığını iyileştirmek üzere "Kızıl Kilise" ye (bugünkü Ulu Cami) törenle salınır. Kuyunun suyu artık şifalı bir hal almıştır. Bu sudan içen ve yıkanan o günkü hastalıklarından kurtulurlar. Bu kefen sarayının en sağlam yerinde yıllarca muhafaza edilir. Abbasiler ile Bizanslılar arasında yapılan savaşta, esir düşen Müslüman askerlerin serbest bırakılmasına karşılık olarak, Kutsal Kefen veya Kutsal Mendil Bizans komutanına verilir. Hıristiyan âleminde Edessa Mandylion'u olarak bilinen Kutsal Mendil İtalya'nın Torino Müzesi'nde en kıymetli eser olarak sergilenmektedir.

olmamıştır. 27 Ocak 945'te VII. Konstantinos Porfirogenitos'un emri ile tutuklanıp sürgüne gönderilmişler ve orada öldürülmüşlerdir. I. Romanos Lekapenos'un tahttan indirilmesine yönelik planlardan VII. Konstantinos Porfirogenitos'un haberdar olduğu konusunda kaynaklar hem fikirdirler (Toynbee, 1973: 10). Tahtın kendi ailesinden birisine kalması için pek çok şey yapan I. Romanos Lekapenos'un bu isteği, müşterek imparator yaptığı oğullarından değil, VII. Konstantinos Porfirogenitos ile evlendirdiği kızı Helene tarafından gerçekleştirilmiş oldu.

Lekapenos ailesinden hayatta kalan tek kişi Helene değildir. Kardeşi Theofilaktos ve diğer kardeşi Konstantinos'un oğlu Michael de vardır. VII. Konstantinos Porfirogenitos Michael'i papaz yaparak taç giymekten men etmiştir. Fakat daha sonra *mayistros* ve *rhaiktor* görevleri ile taltif etmiştir. Stefanos'un oğlu Romanos'u ise cezalandırmıştır. I. Romanos Lekapenos'un gayrı meşru oğlu Basileios da cezalandırılmış, ancak bu durum onun ileride belirtilecek olan politika alanında kariyerinin önünü açmıştır (Toynbee, 1973: 12).

Böylece VII. Konstantinos Porfirogenitos, Ocak 945'te yaklaşık olarak kırk yaşında tek başına hükümdar olmuştur. 6 Nisan 945'te de oğlu II. Romanos'a imparatorluk tacı giydirmiştir. Bunca yıl iktidardan uzak tutulmasına ses çıkarmamış olması bu imparatorun kişiliği ile ilgilidir. "Bilgin yazarlığı, devlet adamlığından daha ağır basmıştır" (Ostrogorsky, 1999: 260) Kendisini eğitime adanmış, ömrünü kitaplar arasında geçirmiş, tarihe karşı büyük bir ilgi duymuş tek başına imparator olduğunda da bu uğraşlarına devam etmiştir.

VII. Konstantinos Porfirogenitos, *De Administrando Imperio* adlı eserinde I. Romanos Lekapenos'a karşı duyduğu kızgınlığı ve kırgınlığı, Romalıların başka bir millet ile evlilik bağları kurmaması gerektiğine dair Büyük Konstantinos'un emirlerini ihlal ettiğini açıkladığı satırlarda dile getirmiştir: "İmparator Romanus, sıradan, bilgisiz bir adamdı ve sarayda büyümüş kişilerden ve Roma'nın ulusal adetlerini başından beri takip edenlerden değildi ya da soylu hanedandan ve asillerden de değildi, bu yüzden yaptıklarının çoğunda oldukça kibirli ve despottur" (Porfirogenitos, 1949: 73).

Ayrıca I. Romanos'un ne halk, ne kilise ne de senato tarafından beğenilen biri olduğunu ve sonunda yaşadığı felaketi hak ettiğini düşünmektedir. Hatta yaşananların diğerlerine örnek olması gerektiğini ifade etmiştir.

Her ne kadar eleştirse de siyasi alanda kayınpederinin yolundan gitmiştir. Daha sonra Theodore tarafından yazılan VII. Konstantinos Porfirogenitos'un novellaları da Romanos I Lekapenos'un kanunlarının, güçlülerden fakirin korunması şeklindeki temel ilkeyi devam ettirmiştir (Kazhdan, 1991: 503).

VII. Konstantinos Porfirogenitos döneminde dış politikada Araplarla yapılan mücadeleler önemli bir yer tutmuştur. Bunun dışında Güney İtalya'daki savaşlar devam etmekteydi, Macar akınları etkisiz hale getirilmişti ve Bulgar sınırı barış içindeydi. 949 yılında imparator, Girit'e bir sefer düzenlemiştir. Ancak bu sefer ciddi askeri ve mali kayıplara neden olmuştur. Daha önce de olduğu gibi bu sefere de katılmış olan Rus askerler mevcuttur (Vasiliev, 1943: 389). Doğuda ise daha parlak bir dönem yaşanmıştır. 949'da Germanikeia (Maraş) zapt edilmiş, 952'de de Fırat geçilmiştir. Fakat Seyfüddevle, Germanikeia (Maraş)'yı geri almayı ve tekrar Bizans topraklarına girmeyi başarmıştır. Ancak 957 yılında Nikeforos Fokas tarafından Hadas (İnekli), 958 yılında da Ioannes Çimiskes tarafından Samosata (Samsat) işgal edilmiştir.

Bu dönemin ayırt edici bir özelliği de yabancı seyyahlarla girişilen diplomatik ilişkiler olmuştur. Arap devletleri ve komşuları gibi, Kurtuba Emevi Halifesi III. Abdurrahman ve Alman imparatoru Büyük Otto'ya da elçilik heyetleri gönderilmiştir (Gregory, 2008: 230). Ayrıca 957 yılında Rus prensesi Olga'nın imparatorluk sarayında kabulü ve burada Helene adını alması daha önce yapılmış olan barış antlaşmasının olumlu bir neticesidir (Vasiliev, 1943: 407). Bu ziyaret dolayısıyla yapılan törenin detayları da yine *De Cerimoniis* adlı eserde anlatılmaktadır.

Elli dört yaşına geldiğinde imparator yaşlı ve bitkindi ve 15 Kasım 959 yılında da Konstantinopolis'te ölmüştür. Ölümünün bir suikast sonucu olduğuna dair iddialar vardır. Daha önce de onu zehirlemeye çalışan ancak başarısız olan oğlu II. Romanos ve gelini, Romanos'un ikinci eşi, Theofano, ikinci suikast planlarında emellerine ulaşarak VII. Konstantinos Porfirogenitos'u öldürmüşlerdir (Toynbee, 1973: 3).

1.4.1. VII. Konstantinos Porfirogenitos'un İlmî Çalışmaları

Konstantinos, daha sonraki yüzyıllarda "Makedonyalılar Rönesansı" diye adlandırılacak bir dönemin mimarı olarak görülmüştür. Bilimsel ve ansiklopedik çalışmalara büyük

ilgi duymuş, tarihle özel bir şekilde ilgilenmiştir. İmparator oluşunun kendisine sağladığı rahatlıkla, pek çok çalışmaya imza atmıştır (Kurat, 1937: 2).

Döneminde pek çok bilime dair eser meydana getirilmiştir. Benzersiz bir bilimsel faaliyet devresi başlamıştır. Eski yazarların, tarihçilerin eserleri tekrar kopya edilmiştir. Bilinmeye değer gördüğü her şeyin derlenmesini ve sonraki nesillere aktarılmasını istemiştir. “bu çalışmaların temelinde pratik-didaktik bir gaye vardır: Bizzat kendisinin yazdığı ya da yazılmasını teşvik ettiği eserler, çağdaşlarına ve sonraki kuşaklara, ön planda da oğlu ve halefi II. Romanos’a öğretici ve pratik rehber olarak hizmet etmeliydi” (Ostrogorsky, 1999: 241).

İmparator tüm gayretiyle kendisini yönetimin başkalarınca önemsiz bulunan ayrıntılarına ve imparatorluk ritüellerinin aşırı titizlikle yerine getirilmesine adanmıştır. İmparatorluğunun refahına yönelik kişisel katkıları dışta diplomasi sahasında, içte ise yüksek öğrenimi teşvik etme konusunda olmuştur. İktidardan uzak kaldığı uzun yıllar boyunca kesintisiz bir şekilde çalışarak sanat, edebiyat, tarih ve antikiteyi geliştirmeyi başarmıştır (Porfirogenitos, 1949: 6).

Dönemin tarihçilerine göre VII. Konstantinos Porfirogenitos, imparatorluğa yeni bir yaşam (*palinzoia*) ve yeni bir ruh (*palingenesia*) getirmiştir. Ayrıca, taş işçilerine, marangozlara, altın ve gümüş işleyicilerine yardım ettiği, pek çok el sanatı ürününün de yaratıcısı olduğu söylenmektedir. Konstantinopolis’teki üniversite için saraya davet ettiği öğretmen ve öğrencileri de çeşitli devlet görevlerine getirerek onlara ne kadar değer verdiğini göstermiştir.

VII. Konstantinos Poprhyrogenitos zamanında Alman İmparatoru Otto'nun elçisi sıfatıyla başkenti ziyaret eden Kremonalı Liutprandus, *Antapodosis* adlı eserinde imparatorun çizim/resim işleriyle meşgul olduğundan yani bir ressam gibi çalıştığından söz etmektedir (Kazhdan, 1991: 503).

O dönemde kullanılan Yunanca, günlük konuşma dili ve Attike usulü şeklinde bir ayrım göstermiştir (Littlewood, 2005: 136). Zamanla ikisi arasında uçurum oluşmuştur. Bir yanda günlük konuşmanın halk Yunancası *demotike* varken diğer yanda sıkı dilbilgisi kurallarına bağlı oldukça süslü *Attike* usulü bilginlerin Yunancası vardı. Attike usulünde kişiler ses uyumlarına dikkat etmekten, anlatmak istediklerinden uzaklaşıyorlardı. Bu

yüzden bazen bilgin Yunancası ile yazmayı tercih etmeyen asiller de oluyordu ki VII. Konstantinos Porfirogenitos da bunlardan biriydi (Ernst Barker, 1982: 17-18).

De Administrando Imperio'nun hemen başında da bunu neden yaptığını açıklamıştır:

“Yönetime ulaşmak için bilgisiz olmaman ve akıllı olman gerektiğini düşündüğüm o şeylere kulak ver şimdi, oğlum. Çünkü ben, tebaa olan tüm diğerleri için öğrenmenin iyi bir şey olduğu gibi, herkesin güvenliğini düşünmeye ve dünyanın yüklü gemisini yönetip kılavuzluk etmeye mecbur olan senin için de öyle olduğunu iddia etmekteyim. Ve şayet konuma başlamada, konuşmanın sade ve aşınmış yolunu ve tabiri caizse tembelce ilerleyen basit düz yazıyı takip ettiysem, buna hayret etme, oğlum. Çünkü ben, güzel bir yazı ya da yücelikle şişirilmiş yüksek bir Attike tarzını gösterme gayretlisinden ziyade, bilgisiz olmaman gerektiğini ve uzun süren tecrübenin meyvesi olan o zeka ve sağduyuyu zorlanmadan temin edebileceğini düşündüğüm bu şeyleri sana öğretmek için, günlük ve etkileşimli anlatım heveslisi oldum” (Porfirogenitos, 1949: 49).

Yine *De Ceremoniis*'in önsözünde, “Metnimizi açık ve anlaşılır kılmak amacıyla, popüler ve basit üslup ile çok uzun bir süredir her nesne için mevcut konuşmadaki sözcükleri ve adları kullandık” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Mango, 2008: 255).

1.4.1.1. Vita Vasilii (I. Basileios'un Biyografisi)

Tüm bu çalışmaların yanı sıra VII. Konstantinos Porfirogenitos bizzat kendisi de önemli eserler kaleme almıştır. Bunların içinden ilk sırada Makedonya hanedanının kurucusu ve büyük babası I. Basileios'un biyografisini (Vita Vasilii) sayabiliriz. Kendisi gibi diğer tarihçilerin de I. Basileios'u övmeye yönelik çalışmalarını desteklemiştir. Eserde aslında pek de tasvip edilmeyen bir şekilde tahta çıkan I. Basileios'un, Amorion Hanedanı'nı yıkmak zorunda kaldığı anlatılarak, büyük babasının utancını üzerlerinden atmaya çalışmıştır (Gregory, 2008: 215). Burada I. Basileios, aktif bir yönetici ve sanatsever biri olarak tasvir edilmektedir. 880 yılında yaptırdığı Yeni Kilise (Nea Ekklesi)'den ve Büyük saray içinde bulunan Yeni Saray (Kainourgion)'un görkemli dekorasyonundan bahsedilmektedir. VII. Konstantinos'na göre Yeni Kilise “parıldayan gümüşleri ve çeşitli renkteki mermerleri ile inci ve altınlarla bezenmiş gelin gibiydi” (Cyril Mango, Tz.: 192-198).

1.4.1.2. De Thematibus (Themalar Üzerine)

De Thematibus (Περί των Θεματων) (Themalar Üzerine) adlı eseri, imparatorluğun themalarının kökeni ve gelişimi üzerine eski kaynaklardan yapılmış bir derlemedir. Eser Doğu ve Batı ile ilgili iki bölüme ve her bölüm de tek tek themalara göre kendi içinde küçük bölümlere ayrılmıştır. Themaların isimlerinin kökeni, sınırları ve bölgenin tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Daha çok kentler ve eyaletlerin halkı ve yönetimi üstüne resmi veriler yerine, imparatorluğun Iustinianos dönemindeki coğrafyasına ilişkin bilgiler vermektedir. X. yüzyıl için ise sadece eyaletlerin yeni adlarını anlatmaktadır. Yayınlanma tarihi ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. *De Thematibus*'un, Konstantinos'un gençlik dönemine ait ve 934-944 arası bir dönemde yazılmış olduğu düşünülmekteydi fakat yakın zamanlarda çalışmalarda bulunan ilim adamları eseri 952 ya da en azından 944'ten sonraki bir yıl ile tarihlendirmektedirler (Kazhdan 1991: 615).

1.4.1.3. De Administrando Imperio (İmparatorluk Yönetimi Üzerine)

VII. Konstantinos Porfirogenitos'un en önemli yapıtı denilebilecek olan ve Latince'ye *De Administrando Imperio* adıyla geçen "İmparatorluğun Yönetimi" adlı dış politika kitabı ise, Slavlar ve Türkler gibi Bizans'a komşu ya da tabii boylar, Bizans iç siyasetinin ilkeleri ve genel coğrafya hakkında birçok değerli bilgiler içermektedir¹.

1.4.1.4. De Ceremoniis Aulae Byzantinae (Törenler Üzerine)

Latince'de *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* adıyla bilinen (Εκθεσις της βασιλειαυ ταξεως) (Törenler Üzerine) adlı en kapsamlı yapıtında imparatoru devletin ruhani simgesi durumuna getiren ve görkemiyle yabancıları etkilemeyi amaçlayan tören ve gösterileri ayrıntılı biçimde aktarmıştır. O dönemde imparatorlar sürekli törenler ve teşrifatla yöneten sınıfın bilgeliğini gösteren protokol kuralları ile sınırlanmışlardı. "Törenlerin Bizans devlet sisteminde önemli bir yeri vardır" (Barker, 1982: 133). Yaşam tarzının geleneksel yapısının dışına pek çıkmaz, imparatorlar bu kurallara sıkı sıkıya uyarlardı. Her an her yerde imparatorlar adımlarını bir tören kuralına göre atarlardı. Tüm bunlar Bizans imparatorunun insanlığın geri kalanından ayrı bir yeri olduğunu vurgulamaya yönelikti. Karmaşık da olsa bu protokol kuralları ve abartılı saygı gösterileri sayesinde imparator Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak

¹ Esere dair detaylı bilgi tezin ikinci bölümünde yer aldığı için burada tekrar etmemek uygun görülmüştür.

görülüyordu. Bu kitabın anlattığı törenlerin etkisi Bizans dışında da hissedilmiştir. Barker'ın ifadeleri ile “Osmanlı İmparatorluğu'nun saray protokolü ve görgü kurallarında yaşamaya devam etmiştir” (Barker, s. 133). *De Ceremoniis*'te, imparatorların taç giymelerinden bayramlara, elçilerin kabulünden dinsel ayinlere kadar pek çok durumda düzenlenen törenler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

1.4.1.5. Diğer Eserleri

VII. Konstantinos Porfirogenitos tarafından yeniden örgütlenip düzene sokulan Magnaura Yüksek Okulu, devlete edebiyat ve bilim ile ilgilenen çok sayıda aydın memur ve senatör yetiştirmiştir. Bizzat imparatorun kendisinin ve çevresindekilerin çalışmalarıyla resmi edebiyat gelişmiştir. Bunun yanı sıra geniş tarihi ansiklopediler, askeri taktik el kitapları, ziraat, tıp, veterinerlik ansiklopedileri, azizlerin yaşamı hakkında bilgi veren kitaplar yazılmıştır.

İmparator, bilginin sistematik bir hale getirilmesine çok önemli katkılarda bulunmuş (Gregory, 2008: 229), *Excerpta De Legationibus* ve *Geoponika* gibi ansiklopedik çalışmaların derlenmesini teşvik etmiştir (Kazhdan, 1991: 615; Mango, 2008: 156) ve bu çalışmaları yapmasını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Tarihi araştırmak, ya yararlı kitapların kıtlığından ya da yazılmış olan malzemenin korku ve ümitsizlik yaratmış olmasından bulutlu ve belirsiz olmuştur. Porfira'da doğmuş olan ve şimdiye kadar saltanat sürmüş tüm imparatorların en Ortodoksu ve Hıristiyan olanı Konstantinos...en iyi olan şeyin...her şeyden önce aktif bir araştırma yapmanın ve oikoumene'nin her köşesinden farklı ve değişik bilgilerle dolu her türden kitabı bir araya toplamanın en iyi şey olduğuna karar verdi.” (Herrin, 2010: 249).

Tarih ansiklopedileri hazırlanırken belgelerin tümü içeriğe göre, her biri belirli konuya ait elli üç bölümde özetlenmiştir. Bu konular, eskilerin, sarayın ve devletin işleyişinde karşılaştıkları durumlardan alınmıştır. Örneğin elçilik anlaşmaları, hükümet komploları, tahta çıkış töreni, kentlerin alınışı, imparatorluk yönetimindeki çeşitli sorunlar gibi konular seçilmiştir.

Edebiyat alanına ilişkin çalışmaları sayılırken, 960'a doğru çeşitli sözlüklerden ve dilbilgisi kitaplarından yararlanılarak hazırlanan, filoloji alanı için çok değerli olan *Suidas Sözlüğü*'nü de belirtmek gerekir (Mango, 2008: 156).

1.5. VII. Konstantinos Porfirogenitos'tan Sonraki Dönem

1.5.1. II. Romanos (959-963)

VII. Konstantinos Porfirogenitos'un ölümünden sonra, babasına siyasi alanda da, kültürel alanda da benzemeyen oğlu II. Romanos tahta çıkmıştır. 956 yılında bir meyhanecinin kızı olan, ahlakı tartışmalı Anastasia ile evlenmiş, (Ahmet Refik, 2003: 65) Anastasia, Theofano adını alarak imparatoriçe olmuştur. II. Romanos'un annesi Helene yönetimden uzaklaştırılmış, kız kardeşleri de manastıra kapatılmışlardır. Devlet işleri de Iosefos Bringas'a bırakılmıştır.

İlk önemli gelişme Nikeforos Fokas'ın donanmanın başında bulunarak düzenlediği 960 tarihli Girit seferidir (Levtchenko, 2007: 193). 961'de adanın başkenti Khandaks (Kandiye) zapt edilmiştir. Böylece uzun süredir Arapların elinde bulunan Girit adası tekrar Bizans İmparatorluğu hakimiyeti altına alınmıştır.

Bu başarının ardından Nikeforos Fokas Anadolu'da Seyfüddevle ile mücadeleye girişmiştir. Anazarbos (Dilekkaya), Dolikhe (Dülük) gibi şehirlerin yanı sıra 962'de Seyfüddevle'nin başkenti Halep işgal edilmiştir (Gregory, 2008: 230).

1.5.2. Nikeforos Fokas (963-969)

Elde ettiği başarıların karşılığında Nikeforos Fokas'a imparatorluk tacı giydirilmiştir. II. Romanos'un 15 Mart 963'te ölümü üzerine, oğulları II. Basileios ve VIII. Konstantinos'un yaşları henüz küçük olduğu için imparatoriçe Theofano iktidarı devralmıştır. Nikeforos Fokas ile anlaşarak onu imparator ilan ettirerek onunla evlenmiştir (Gregory, 2008: 233). İmparator, I. Romanos'un gayri meşru oğullarından Basileios'u parakoimomenos (baş mabeyinci) unvanı ile kendisine yardımcı olarak atamıştır. Başkumandanı olarak da Ioannes Çimiskes'i seçmiştir.

Nikeforos Fokas ve sonraki iki halefinin dönemi Ortaçağ Bizans İmparatorluğu'nun askeri bakımdan en parlak dönemi olmuştur. Savaş konusunda oldukça başarılı olan imparator, keşişliğe de büyük ilgi duymuştur. Yunan keşişlik müessesesinin önemli merkezlerinden Lavra Manastırı'nın yükselişinin onun dönemine denk gelmesi de bu ilginin sonucudur (Gregory, 2008: 234; Ostrogorsky, 1999: 266).

Aristokrat bir aileden oluşu, kudretlilerin bir temsilcisinin iktidara gelişi anlamını taşımaktadır ve bu haliyle seleflerinin izlediğinden farklı bir siyaset izlemiştir (Runciman, 1964: 84). 967 yılına ait novella ile kudretlilere yönelik engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Büyük arazi sahiplerinin büyümesi iki yönlü olmuştur. Bir yandan Bizans eyaletlerindeki küçük arazi mülklerini alarak sosyal-ekonomik düzeni bozmaya başlasa da diğer yandan devletin düşmanlarından da arazi aldığı için sınırların genişletilmesine yardımcı olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 269). Buna karşılık, İmparator dini inançlarında samimi olduğu için, kilise ve manastır arazilerinin haksız yere büyümesine son verecek tedbirler almıştır. İmtiyazları ve servetleri gittikçe artan ruhani sınıfa karşı çıkmış, yeni manastır ve kiliselerin kurulmasını yasaklamıştır (Gregory, 2008: 235).

Doğuda yaptığı savaşların altında dini sebepler de vardır. İslam ile savaşı kendisine görev edinmiştir. Hatta bu uğurda ölenlerin “martyr” (din yolunda ölüme katlanan) olarak ilan edilmesini kiliseden talep etmiştir (Ostrogorsky, 1999: 269).

Askeri harekât devam ettirilmiş ve neticede Kilikya ve Kıbrıs zapt edilmiştir. Suriye’yi kendisine hedef edinen imparator Nikeforos Fokas, 28 Ekim 968’de Suriye’nin başkenti Antiokheia (Antakya)’yı zapt etmiştir. Ardından Halep’in de düşürülmesi üzerine, Halep emiri Bizans ile barış antlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Antlaşma gereği, Antiokheia (Antakya) ile Suriye’nin bir kısmı Bizans İmparatorluğu’na ilhak olunmuştur, Halep ile Suriye’nin diğer kısmı ise Bizans’ın hakimiyetini tanımayı kabul etmiştir (Ostrogorsky, 1999: 269). Böylece Bizans’ın toprakları genişletilmiş ve uzun süredir Arapların elinde bulunan ve aslında dini merkezlerden biri olması sebebiyle ayrıca değer verilen Antiokheia (Antakya) tekrar Bizans sınırlarına dahil edilmiştir.

Batı yönünde yaşananlara bakacak olursak, Otto’nun imparatorluk tacı giyerek, kendisinin Roma’nın ve Roma Kilisesi’nin efendisi olarak görmesi, İtalya üzerinde hak iddia etmesi ve sonuçları başarısız da olsa, bazı Bizans şehirlerine saldırması Nikeforos Fokas’ı kızdırmıştır. Otto’nun oğlu ile Bizans prenseslerinden birinin evlenmesine yönelik talepleri de Roma İmparatoru gibi hareket etmesi de tamamen reddedilmiştir.

Bulgaristan ise, Bizans’ın elde ettiği askeri zaferlerin önemini tam olarak anlayamamıştır. Bizans’tan ödemesi gereken haracı almak üzere elçiler göndermiştir ancak imparator bu elçilere kötü muamelede bulunarak haracı ödememiştir. Fakat

imparator doğuya yönelik planları nedeniyle Bulgarlarla mücadele işini, ücretini ödemek karşılığında Rus hükümdarı Svyatoslav'a bırakmıştır (Levtchenko, 2007: 194). Bu durumu kendisi için fırsata çevirmek üzere kabul eden Svyatoslav 968'de Tuna'yı geçerek Bulgaristan'ı yenmiş, 969'da hükümdarı görevden alarak kendisi Bulgaristan'ın hakimi olmuştur. Bulgaristan gibi zayıf bir düşman yerine Ruslar gibi güçlü düşmanın yerleşmesine neden olan hatasını fark etmekte Nikeforos Fokas geç kalmıştır (Ostrogorsky, 1999: 271).

Nikeforos Fokas, Antiokheia (Antakya) fethinden kısa bir süre sonra 10/11 Aralık 969'da suikast sonucu öldürülmüştür. Suikast planını Theofano hazırlamış, Ioannes Çimiskes de uygulamıştır.

1.5.3. Ioannes Çimiskes (969-976)

İmparatorluk tahtına bu kez Ioannes Çimiskes çıkmıştır. "Nikeforos Fokas'ın adeta intikamını alan patrik Polyeuktes, Çimiskes'in tövbe etmesi, Theofano'yu saraydan atması ve selefinin katillerini yani yardımcılarını cezalandırması" karşılığında ona taç giydirmiştir (Barker, 1982: 127). Ayrıca Çimiskes, Nikeforos Fokas'ın manastır ve kilise aleyhine çıkarmış olduğu kanunu iptal etme sözü vermiştir. Selefinin başına gelenlerden dolayı, kilise ve saray çevrelerine tavizler vererek tahtta kalmaya çalışmıştır (Levtchenko, 2007: 195).

Çimiskes, VII. Konstantinos'un kızı Theodora ile evlenerek küçük yaştaki imparatorların, yani imparatoriçenin yeğenlerini olan Basileios ve Konstantinos'un hamisi olmuştur.

Çimiskes de aristokrat bir ailedendir. Ancak o, Nikeforos Fokas gibi asillerin çıkarlarını gözetmeye çalışmamıştır (Levtchenko, 2007: 195). Devlet adamı olarak daha akıllıca davranmış ve Balkanlardaki Svyatoslav sorununu çözmeye çalışmıştır. Öncelikle Rus hükümdara bir barış çağrısı yapmıştır fakat buna karşılık aşırı derecede talep gelmiştir. Böylece kaçınılmaz hale gelen askeri sefer sonunda 971'de Bulgaristan'ın başkentini zapt etmiştir. Bulgarları Ruslardan ayıracak bir siyaset izleyerek Bulgar çarını Bulgaristan hükümdarı olarak tanıdığını göstermiştir. Yapılan çetin mücadelelerden sonra Svyatoslav teslim olmuş, Balkanlardan çekilmiş ve Bizans'a ait Kerson bölgesine de saldırmayacağına dair söz vermiştir. Bunun karşılığında Ruslar eski ticari

imtiyazlarını korumuşlardır (Ostrogorsky, 1999: 275). Böylece Bizans güçlü bir düşmandan kurtulmuş ve Bulgaristan üzerinde tekrar hakimiyet kurmuştur (Gregory, 2008: 238).

Büyük Otto ile yaşanan gerginliği ise, Otto'nun veliahdı ile Makedonya Hanedanı'ndan olmasa da kendi akrabalarından olan Theofano'nun evlenmesi ile gidermiştir.

Mısır'da bulunan Fatımîlerin taarruzları başlayınca tekrar doğu ile ilgilenmesi gerekmiş ve 974 ve 975'te sefere çıkmıştır. Önce Emesa ve Baalbak üzerine yürümüş sonrasında da Şam teslim alınmıştır. Filistin topraklarında ilerlemesini sürdürmüş ve Tiberias (Taberiye), Nazareth, Akka, ve Kaesaria alınmıştır. Neticede Bizans sınırları biraz daha genişletilmiş ve Kudüs'e iyice yaklaşmıştır. Bu seferden başkente hasta bir şekilde dönen imparator Ioannes Çimiskes 10 Ocak 976'da ölmüştür.

1.5.4. II. Basileios (976-1025)

II. Romanos'un oğulları, Makedonya Hanedanı'nın son temsilcileri II. Basileios ve VIII. Konstantinos artık imparatorluğun başına geçebilecek yaşa gelmişlerdi ve Ioannes Çimiskes'in ölümüyle taht bu iki kardeşe kalmıştır. Asıl idarecilik görevini bu kez Basileios üstlenmiş, Konstantinos VIII siyasetten uzak durmayı tercih etmiştir. Basileios II'ye yönetimde büyük amcası Basileios oldukça yardımcı olmuştur. Nitekim aslında tam olarak imparatora karşı değil, daha ziyade Basileios'a karşı yapılmış olan Bardas Skleros'un ayaklanması Basileios'un, Bardas Fokas'tan aldığı yardım ile bastırılmıştır (Gregory, 2008: 238).

Birkaç yıl sonra devlet idaresini iyice öğrendiğini düşünen ve oldukça hırslı olan II. Basileios, amcasının vesayetinden sıkılarak, tacını borçlu olduğu bu kişiye karşı olumsuz duygular beslemeye başlamıştır (Ostrogorsky, 1999: 278). Bunun farkına varan Basileios da ona karşı Bardas Fokas ve diğer kumandanlarla iş birliği hazırlığındayken yeğeni daha önce davranarak onu tutuklattırılmış ve sürgüne göndermiştir. Böylece II. Basileios için, çoğunlukla 976 yılına tarihlendirilse de, gerçek bağımsız iktidar dönemi Basileios'un saf dışı edilmesi ile 985 yılında başlamıştır.

İmparatorun, Ioannes Çimiskes'in ölümünden sonra meydana gelen iç karışıklıktan faydalanıp rahatlayan düşmanlar ile ciddi şekilde uğraşması gerekmiştir. Öncelikle Bulgaristan sorunu ile ilgilenmiştir. Çünkü o sırada Samuel, Thessaloniki (Selanik)'e

kadar olan Makedonya arazisini, eski Bulgar bölgesi olan Teselya, Epiros ve Dyrhakhion da dahil olmak üzere hakimiyeti altında birleştirmiştir. Yeni oluşturulan bu devletin ilk hedefi güney kesimler olmuştur. Serhes ve Thessaloniki üzerine sefer yapılmıştır. 985/86'da Larissa da Samuel'in eline geçmiştir. Bunun üzerine karşı karşıya gelen Samuel ile Basileios II mücadelesinden Samuel galip çıkmıştır. Bu yenilgi Bizans'ta bir iç savaşa neden olmuştur. Yüksek rütbeli görevliler imparatora karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Bardas Sykleros 987'de bir kez daha kendisini imparator ilan etmiştir. İmparator, Bardas Fokas'dan yardım beklerken onu karşısında bulmuştur. O da ordu komutanları ve büyük arazi sahiplerinin desteği ile kendisini imparator ilan etmiştir (Vasiliev, 1943: 393, Ostrogorsky, 1999: 281, Gregory, 2008: 239). Bundan sonra birleşen Bardas Sykleros ve Bardas Fokas imparatorluğu kendi aralarında taksim etmeye çalışmışlar ancak anlaşamamışlardır.

Zor durumda kalan Basileios II, Kiev hükümdarı Vladimir'den yardım istemiş bu yardım sayesinde imparator kurtulmuştur. Savaşta alınan başarılı sonuçlar ve Bardas Fokas'ın ölümü ile isyan sona ermiştir. Yaptığı yardımın karşılığında Vladimir'in tebaası ile birlikte vaftiz edilmesi şartı ile imparatorun kız kardeşi prenses Anna ile evlendirilmesi söz konusu olmuştur (Herrin, 2010: 265). Bu durum Kiev hükümdarı için emsalsiz bir şereftir çünkü yabancı bir ülkeye ilk kez bir prenses gelin olarak gönderilmiş olacaktır. Ayrıca Ruslar, Bizans ile kurulacak akrabalığın yararlı olacağını düşünüyordu.

Durumun ciddiyetini fark ettiğinde bu evlilikten vazgeçmek isteyen Konstantinopolis hükümetine Vladimir'in karşılığı Kırım arazisine saldırıp Kerson'u işgal ederek gelini almak olmuştur (Gregory, 2008: 240).

Anadolu cephesinde ise başarılar kazanmaya başlayan II. Basileios bir süre için bu bölgedeki düşmanlarından kurtulmuştur. Ancak tüm bu mücadeleler sırasında herkese karşı güvenini kaybetmiştir. Hiç evlenmemiş ve "tam anlamıyla tek başına imparator" olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 283).

I. Romanos döneminde başlayan, aristokratların arazisine yönelik kısıtlamaları devam ettirmiştir. Köylü ve asker arazisini korumaya yönelik novellalar yayımlamıştır. Bu konuda da selefi olan imparatorlardan daha sert davranarak köylülerin hakkını en fazla koruyan kişi olmuştur (Gregory, 2008: 241).

Samuel ile olan mücadelesine tekrar yönelmiş ancak doğuda çıkan karışıklıklar yüzünden bir kez daha ara vermek zorunda kalmıştır. Fatımiler Antiokheia (Antakya)'ya girmişler ve 994'te Bizans kumandanını bozguna uğratmışlardır (Vasiliev, 1943: 394). İmparator bizzat Halep'e gitmiş ve 995'te düşmanı yenmiştir. Raphanea (Rafaniya), Emesa gibi şehirleri işgal etmiştir. Buradan da Kafkas bölgesine yönelmiştir. Samuel bu durumdan istifade edip Peloponnesos'a (Mora) kadar ilerlemiştir. Burada Nikeforos Uranos tarafından yenilmiş ancak yine de mücadeleden vazgeçmemiştir. II. Basileios tekrar Balkanlara dönerek büyük bir taarruza başlamıştır. Bulgaristan'ın başkenti Pliska, Büyük-Preslav ve Küçük-Preslav şehirlerini işgal etmiştir. Makedonya'ya girilmiş, Berrhoia teslim alınmış ve Servia zapt edilmiştir. Voden şehrinin de zaptı ile Samuel'e ağır bir darbe indirilmiştir. Dört yılın sonunda düşman toprağının yarısından fazlası alınmıştır. 1014 yılında Samuel ile son kez Kleidion Savaşı'nda karşı karşıya gelen Basileios II, kesin bir zafer kazanmıştır (Gregory, 2008: 241). Bu mücadeleleri sırasında yaptıkları nedeniyle "Bulgar Katili" (Bulgaroktonos) olarak anılmıştır. Bundan sonra Bulgaristan Bizans için bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Savaşta zalim olan imparator, devlet adamı olarak ileri görüşlü davranmış ve ülkenin durumuna göre ekonomik tedbirler almıştır (Ostrogorsky, 1999: 288).

Kafkaslarda I. Gagik'in ölümü üzerine Armenia'da çıkan karışıklıkları fırsat olarak değerlendiren imparatorun girişimleri ile, Gürcistan'ın bir kısmı ile Vaspurakan bölgesi ilhak olunmuştur.

Basileios II'nin son seferi batıya yönelik olmuştur. Bizanslı Theofano'nun oğlu Alman İmparatoru Otto III'ün Roma İmparatorluğu'nu ihyası fikri ile batı bölgelerinde Bizans nüfuzu artmıştır (Ostrogorsky, 1999: 292). Sicilya Araplarıyla mücadele planı yaparken 15 Aralık 1025'te Basileios II, Armenia sıradağlarından Adriyatik Denizi'ne ve Fırat'tan Tuna'ya kadar uzanan büyük imparatorluğunu geride bırakarak ölmüştür.

Bundan sonra Bizans İmparatorluğu tüm sınırlarda taarruzdan savunmaya geçmiştir. Güney İtalya'da Norman tehlikesi baş göstermiştir ve Normanlar 1041'de Amalfi'yi ele geçirmişlerdir. Sırp-Bulgar themaları ayaklanmışlardır. Ancak Bizans iyi bir politika izleyerek iç düzeni tekrar sağlayabilmiştir. Sürekli tehlike yaratmasından yorulan Bizans, Bulgaristan'ın özerkliğine son vermiştir (Levtchenko, 2007: 202).

1.5.5. VIII. Konstantinos (1025-1028), Zoe (1028-1055) ve III. Romanos Argiros (1028-1034)

II. Basileios gibi güçlü bir imparatorun ardından, onun yanında oldukça zayıf kalan halefler dönemi başlamıştır. Köylü ve asker arazisinin çöküşü hızlanmış ve bu da Bizans'ın vergi ve asker gelirini düşürmüştür.

Tahtın varisi VIII. Konstantinos, kardeşi döneminde de pek ilgilenmediği imparatorluk yönetimini tek başına imparator olduğunda da başkalarının eline bırakmıştır. Bu imparatorun erkek çocuğunun olmaması tahtın varisinin kim olacağı sorununu doğurmuştur. Kızlarından Eudokia dini bir yaşamı tercih etmişti. Zoe ve Theodora ise Makedonya Hanedanı'nın son temsilcileri olmak suretiyle ilerleyen yıllarda iktidara sahip olacaktırlar (Ostrogorsky, 1999: 297).

Konstantinopolis eparkhosu Romanos Argiros 12 Kasım 1028'de elli yaşındaki prenses Zoe⁵ ile evlenmiş ve üç gün sonra VIII. Konstantinos'un ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Pek de yetenekli olmayan bu imparatorun eksiklerini Georgios Maniakes, 1031'de Edessa'yı zapt ederek biraz olsun kapamaya çalışmıştır.

Romanos Argiros, selefinden farklı bir politika izlemiş ve kudretlilere yüklenmiş olan ağır vergileri kaldırmıştır. Küçük arazi sahiplerini korumaya yönelik kanunların da yürürlükten kaldırılması ile siyasi ve iktisadi olarak kudretliler zafer kazanmışlardır. Böylece ülkenin savunma ve vergi gücü çökmüştür. Hem devlet fakirleşmeye başlamış hem de askeri güç azalmıştır (Ostrogorsky, 1999: 298-299).

1.5.6. IV. Michael (1034-1041) ve V. Michael Kalafates (1042-1042)

Eşinin ilgisizliği nedeniyle arası açılan imparatoriçe Zoe yeni bir aşka tutulmuş ve bu aşkı uğruna 11 Nisan 1034'te imparator III. Romanos'u öldürmüştür. Aynı günün akşamı da aşığı ile evlenmiştir. Michael'in kardeşi Ioannes Orfanotrofos'un çevirdiği entrikalar işe yararmış kardeşinin imparatorluğu süresince devletin idaresini eline almıştır (Ostrogorsky, 1999: 300). Son derece zalim ve kişisel çıkarları doğrultusundaki yönetimi halkı huzursuz etmeye başlamış ve hem mali hem de askeri gücün

---

⁵ İleride görüleceği üzere Zoe üç evlilik yapmıştır. Bu evlilikler hem imparatorluğun siyasi seçimlerini simgelediği hem de kişisel niteliğini yansıttığı için Zoe hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Daha önce Leon VI'nın ikiden fazla evlenmesi yüzünden yaşanan sıkıntılar, bu imparatoriçenin evliliklerinde yaşanmamıştır. Zoe hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Barbara Hill, Bizans İmparatorluk Kadınları (1025-1204), Çeviren Elif Gökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

zayıflamasıyla ayaklanmalar başlamıştır (Gregory, 2008: 243). İlk isyan Slavlardan gelmiştir.

1041 yılında IV. Michael ayaklanmayı bastırmayı başarsa da halk ile olan ilişkileri düzelmemiştir. Bu sırada imparator hastalanmış ve yerine Ioannes Kalafates olarak bilinen Michael'i halef olarak göstermiştir (Gregory, 2008: 243).

Michael IV.'ün 1042'de ölümünden sonra bu şahıs V. Michael adıyla tahta çıkmıştır. Çevresindekileri uzaklaştırarak kendi başına hareket etmek istemiştir ancak bu, onu zora sokmuştur. Bundan rahatsız olan halk ve kilise imparatoru tahttan indirmiş ve iktidara Zoe ve Theodora'yı getirmiştir.

1.5.7. IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Theodora (1055-1056) ve VI. Michael Stratiotikos (1056-1057)

Zoe üçüncü evliliğini, Konstantinos Monomakhos ile yaparak IX. Konstantinos'u tahta ortak etmiştir. Bu dönemde yine aristokrat aileler güçlenmiş, hatta vergiden bile muaf tutulmuşlar ve hukuken daha rahat bir statüye getirilmişlerdir.

Devletin mali gücü zayıflamış olmasına rağmen, harcamalarda bir azalma olmayınca imparator Bizans tarihinde ilk defa devalüasyon yapmıştır (Gregory, 2008: 245). Her zaman için kabul gören, her yerde geçerli olan Bizans parası nomisma ya da solidus denilen, altın paraydı ve ilk kez bu dönemde içine başka bir metal katılarak değeri değiştirilmiş oldu. Bu durum Bizans için bir prestij kaybı olmuştur (Gregory, 2008: 245).

Bunun yanı sıra orduda asker sayısında azalma olmuştur. Askeri konularla alakadar olmayan imparatorun izlediği politika sonucu paralı asker kullanmak zorunlu hale gelmiştir.

Papalık ile zaten gergin olan ilişkiler artık kopma noktasına gelmiştir. Aynı dine inansalar da bakış açıları farklı olan iki kilise arasında 1054 yılında yaşanan bölünme bir daha geri dönüşü olmayan bir ayrılık olmuştur.

1055'te IX. Konstantinos'un ölümünün ardından tahta geçen Theodora'nın da bir yıl sonra ölümüyle Makedonya Hanedanı'nın başka temsilcisi kalmamıştır. Theodora'nın halef olarak işaret ettiği VI. Michael'e karşı çıkan ayaklanma sonucu VI. Michael geri

çekilmek zorunda kalmış ve Isaakios Komnenos 1057 yılında imparator olarak taç giymiştir.

BÖLÜM 2: DE ADMINISTRANDO IMPERIO

2.1.Eser Hakkında Genel Bilgi

Orijinal Yunanca başlığı Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, “Oğlum Romanos’a” anlamını taşıyan ancak daha çok kullanılan şekliyle, “De Administrando Imperio” (İmparatorluk Yönetimi Üzerine) ismi ile tanınan eserin bu Latince başlığı 1611’de ilk yayımı yapan Johannes van Meursius (1579-1639) tarafından verilmiştir (Moravcsik, 1958: 61, Bury, Tz: 34). Eserin kendisinden anlaşıldığı kadarıyla 948 ile 952 yılları arasında derlenip yazılmıştır. Bizans kültür hayatına çok önemli katkılarda bulunan İmparator VII. Konstantinos Porfirogenitos bu eseri, başta oğlu II. Romanos olmak üzere imparatorluğu yönetecek kimselere yol göstermek amacıyla yazmıştır.

Çağdaşı pek çok el kitabı gibi didaktik bir üslupla kaleme alınmış eseri ile VII. Konstantinos Porfirogenitos, kendinden sonra ülkeyi yönetecek olan oğlunu, bilge bir hükümdar olabilmesi için eğitmek istemiştir. Bunu yaparken geçmişte yaşanan meselelerin ve bunlar karşısında diğer imparatorların takındıkları tavırların, yaptıklarının bilgisini aktarmıştır. Böylece geçmişten ders alarak, hangi politikanın başarılı, hangisinin başarısız olduğunu bilerek oğlunun daha tedbirli ve daha başarılı olabileceğini düşünmüştür. II. Romanos’u gelecekteki görevine hazırlarken bu eserde ele aldığı konu, dünyayı yönetecek birinin eğitimine uygun olarak, oldukça geniş bir alanda yürütülecek politikanın ve tarihin araştırılmasıdır.

Önsözüne göre bu çalışma dört ana bölüme ayrılır. İlk bölüm mevcut dönemde, ülkenin en tehlikeli ve karışık bölgesinde yaşayan milletler ile İmparatorluğun ilişkilerinin ve bu milletlerden bazılarını, tehlikeli düşmanları yenmede kullanma konusunun anlatıldığı bölümdür. İkincisi, bahsi geçen milletler tarafından talep edilen hediyelere dair bilgilerin bulunduğu bölümdür. Üçüncü bölüm ise, güneydoğudaki Saracenlerden başlayarak, Akdeniz ve Karadeniz çevresini de kapsayan ve doğu sınırındaki Ermeni devletleri ile neticelenen, imparatorluğun içinde barındırdığı milletlerin çoğu hakkında tarihi ve coğrafi bilgilerin karşılaştırmalı bir şekilde sunulduğu bölümdür. Dördüncü ve son bölüm ise, imparatorluğun yakın geçmişinin ve örgütlenmesinin özetinin verildiği bir bölümdür (Kazhdan 1991: 593).

Bizzat imparatorun ifadelerini kullanacak olursak, “(Bilmen gerekenler) Öncelikle, her milletin hangi konuda Romalılara yararı ya da zararı olabileceği ve diğer milletler ile nasıl mücadele edebileceği ve nasıl itaat etmeleri sağlanabileceğidir; sonra, onların aç gözlü bir şekilde talep ettikleri armağanlarla ilgilidir; daha sonra onların kökenleri, gelenekleri ve yaşam tarzları ve yaşadıkları toprakların konum ve iklimi, coğrafi tanımı ve ölçüsü, ve dahası Romalılarla farklı milletler arasında çeşitli zamanlarda meydana gelmiş olan olaylarla; ve ondan sonra da, devletimizde muhtelif zamanlarda ve ayrıca Roma imparatorluğu boyunca hangi reformların uygulanmış olduğuyla ilgilidir”(Porfirogenitos, 1949: 45-47).

Böylece imparator, eserin daha önce de bahsedildiği üzere ana hatlarını çizmiştir ve Bizans diplomasisinin dönem içindeki seyrini göstermiştir (Hussey, 1967: 32).

Metin ve dili dikkatli bir şekilde incelendiğinde derleme eserlere dair metodunun kullanılmış olduğu görüldüğü için tüm eserin VII. Konstantinos Porfirogenitos’tan başka birkaç yazarın daha derlediği bilgiler toplamı olduğuna inanılmaktadır (Barker, 1982: 134). Bu durum, çeşitli bölümlerde farklı üslupların kullanılmasının ve anlatımda görülen farklılıkların muhtemel açıklamasıdır. Belirli konulardaki bir dizi belge, rapor ve tarihi öyküler toplanarak özetlenmiş ve VII. Konstantinos Porfirogenitos’un daha önceden belirlediği sıraya göre düzenlenmiştir. İmparator, önsözü ve konuları birbirine bağlayan paragrafları bizzat kendisi yazmıştır. Aynı şekilde diplomasi konusunda bilgiler vererek tavsiyelerde bulunduğu kısımlar da onun kaleminden çıkmıştır.

Bu ilmi eserin tarihçiler için başlıca değeri, X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu sınırları dahilinde bulunan milletlerin kökeni ve tarihi ile ilgili başka hiçbir yerde bulunmayan bilgiler içeren bölümlerde saklıdır. Bu bilgiler değerli olduğu kadar, birden fazla yoruma açık anlatı şeklinde kaldığı yerlerde bilim adamları arasında ihtilafa da sebep olmaktadır (Porfirogenitos, 1949: 11)¹. Bazı bölümlerinin gerçeklikten uzak, efsanevi olduğu düşünülse de bir bütün olarak *De Administrando Imperio*, eşsiz bir tarihi kaynaktır (Kazhdan 1991: 593). Bu konuda Alfred Ramboud şöyle demiştir: “Eğer bu eser muhafaza edilmemiş olsaydı, bütün bu bölgenin IX. ve X. yüzyıllardaki tarihleri bizim için meçhul kalacaktı. Macarlar, Yugoslavlar, Güney Rusya ahalisi, kendi

---

¹Alexander Kazhdan bu ihtilaflara örnek olarak Moracsik ve Lemerle’nin görüşlerine yer vermiştir. Ayrıntılar için bkz. Alexander Kazhdan, Oxford Dictionary of Byzantium, vol. I, New York 1991, s. 593.

milliyetlerinin başlangıcını, tarihlerinin ilk sayfalarını bu eserde bulabiliyorlar” (Kurat 1937: 3).

Yanlışlıkları ve eksiklikleri olduğu düşünülse de *De Administrando Imperio*'nun, dış ilişkiler ve iç yönetime dair verdiği bilgilerin çeşitliliği ve hacmiyle, aynı imparator tarafından meydana getirilmiş tüm diğer çalışmalardan üstün olduğuna ve Ortaçağ Bizans'ından kalan en önemli, gizli ve özel tarihi belgelerden biri olduğuna inanılmaktadır.

2.2. El Yazmaları

De Administrando Imperio, günümüze dört el yazması şeklinde kalmıştır. Bunlardan üçü tam metni ihtiva ederken, dördüncüsü yalnızca bir bölümü sunmaktadır. Bu el yazmaları şunlardır:

P= Codex Parisinus gr. 2009: Bu kodeks¹ parşömen üzerindedir ve 211 yapaktır. Ayrıca, 4 tanesi el yazmasının başında (3 parşömen, 1 kağıt) ve 7 tanesi de sonunda (4 kağıt, 3 parşömen) olmak üzere ilave yapraklar vardır. Yaprakların ebatları 23.8 cm ile 24 cm x 15 cm arasında değişmektedir. İlave yapraklardan ilk üçü boştur. Dördüncünün sağ sayfasında, daha sonraki bir elden çıkma, kodeksin içindekilerin yazılı olduğu bir tablo vardır. Aynı yaprağın sol sayfasına ise, Latince olarak içindekiler tablosunun yazıldığı küçük bir astarlı kağıt parçası yapıştırılmıştır. İlk numaralı sayfada, 4 sayfayı (1. ve 2. yaprakları) kaplayan ve başlığı, *Επιστολή Πυθαγόρα προς Λαϊδία* (*Pythagoras'in Lais'e Mektubu*) olan Yunanca metin başlamaktadır. Ardından yine ikinci yaprakta onunla ilişkili bir tablo bulunmaktadır. 3. yaprakta başlayan *De Administrando Imperio*'nun metni, 211. yaprakta biter (Moravcsik, 1949: 14-15).

Asıl metnin ilk sayfası daha sonra birisi tarafından tamir etmeyi gerektirecek kadar siliktir ve çok yıpranmıştır. Aynı şekilde metnin sona erdiği 211. yaprağın sol sayfası da çok yıpranmıştır. Bu sayfada, farklı konularda, sonradan eklenmiş bir dizi not bulunmaktadır.

---

¹ Codex: Latince kitap demektir. Kullanımı IV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Rulo halinde saklanan el yazmalarının yerini almışlardır. Rulo halindeki el yazmalarına göre daha kullanışlıdır çünkü her iki tarafına da yazı yazılabilmektedir ve daha uzun süre dayanabilmektedirler.

El yazmasının günümüze gelişine bakıldığında, bir ara Sezar Ionannis Dukas'ın kütüphanesinde bulunduğunu ve kopya eden kişinin onun özel sekreteri Michael olduğu görülmektedir. Üzerinde tarih olmasa da Sezar Ionannis Dukas'ın isminin Bizans kaynaklarında 1059-1081 yılları arasında geçtiğini göz önüne alarak, el yazmasının XI. yüzyılın sonlarında kopya edildiğini söylemek mümkündür. Bundan sonra kodeks ancak XVI. yüzyılın başında, 1509'da Antony Eparchus tarafından, muhtemelen Korfu adasında, kopya edildiğinde ortaya çıkmıştır(Moravcsik, 1949: 15).

Aynı yüzyılın ortalarında söz konusu el yazması İtalya'da görülür ki oraya Janus Lascaris aracılığıyla gelmiş olması muhtemeldir. İtalya'da olduğuna dair bilgi edinilen ilk kaynak Kardinal Niccolo Ridolfi'nin kütüphanesinin katalogudur. 1550'de Ridolfi'nin ölümü üzerine diğer kitaplarının arasında Pietro Strozzi'nin tasarrufuna geçmiştir. Daha sonra 1560'da Catherine de Medici'nin koleksiyonunda bulunur. Bu süreçte bazı bölümlerin Andrea Darmari tarafından transkripsiyonu yapılmıştır. Catherine'nin kütüphanesinden 1599'da 2661 olarak numaralandırıldığı Paris'teki Bibliothèque Royale'e geçmiştir ki "Pythagoras'ın Mektubu"nun burada eklendiği düşünülmektedir (Moravcsik, 1949: 16).

Daha sonra metin Michael Roizaites tarafından tekrar kopya edilmiştir. Yalnızca iki parçada başka bir el ona yardım etmiştir.

Bu el yazmasında pek çok kelimenin silindiği, değiştirildiği, tamamlandığı ya da düzeltilindiği görülmektedir. Farklı zamanlarda farklı kimseler tarafından kenarlara Latince notlar yazılmıştır.

V= Codex Vaticanus-Palatinus gr. 123: Bu el yazması, 271 yapraklı, kağıt üstüne yazılmış bir kodekstir. Başında 3, sonunda da 1 ilave yaprak vardır. Yaprak ölçüleri 21.2 x 15.4 cm.dir. Bu el yazması 2. yapraktan 127. yaprağa kadar devam eden *De Administrando Imperio*'dan sonra, başkaları tarafından kopya edilmiş Tzetzes, Theophrastus, Besarion ve Nicolas Secundinus'un çalışmalarını da ihtiva etmektedir.

De Administrando Imperio metninin sonunda 127. yaprağın altında kopya eden kişi tarafından yazılmış iki not vardır: Bu notlardan ilki, "İnsana zeka ve bilgiyi veren Tanrı'ya şükür olsun. 5 Haziran 1509'da bitirildi." anlamına gelmektedir. İkincisi ise,

“16 Mayıs 1554, ben Antony Eparchus, o zamanlar bir çocuktum, bu kitabı 1509 yılında yazdım.” anlamına gelen nottur (Moravcsik, 1949: 21).

El yazması, muhtemelen kopya edildikten çok kısa bir süre sonra John Egnatius’un (1473-1553) tasarrufuna geçmiştir. 16 Mayıs 1554 tarihli ikinci not, Egnatius’un ölümünden sonra merhumun kalıntıları arasında bulunan kendi kopyasıyla karşılaşan Eparchus tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra kodeks, 1584 yılı civarında Heidelberg’deki Bibliotheca Palatina’ya geçmiştir. Heidelberg’den 1623’te diğer el yazmalarıyla birlikte Roma’daki Vatikan Kütüphanesi’ne nakledilmiştir (Moravcsik, 1949: 22).

Codex Parisinus gr. 2009’da olduğu gibi *Codex Vaticanus-Palatinus gr. 123*’ün kenarlarında da, daha sonraki okuyucuların ekleri olan Yunanca ve Latince bir dizi not vardır. Bu notların büyük bir kısmı, açıkça İtalyan okuyucuların özel ilgisinin olduğu, Venedik ile ilgili bölümlere eklenmiştir.

F= Codex Parisinus gr. 2967: 241 numaralandırılmış yaprak ve 11 ilave yapraklı, kağıt üstüne yazılmış kodekstir. Yaprak ölçüleri 32 x 21.5 cm.dir. Bu el yazması, 1. yapraktan 80. yaprağa kadar süren *De Administrando Imperio* metninden başka, Photius, Themistius, Choricus Polybius ve Apollodorus’un yapıtları gibi çalışmaları ihtiva eder (Moravcsik, 1949: 22).

Codex Vaticanus-Palatinus’un yazısı ile karşılaştırıldığında, *De Administrando Imperio*’nun bu kodeksteki ilk bölümünün Antony Eparchus tarafından kopya edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki bölümler ise Michael Damascene tarafından kopya edilmiştir.

Codex Parisinus ilk olarak 1529’da Jerome Fondulo tarafından Fontainebleau’ya gönderilen el yazmaları katalogunda ortaya çıkmıştır. Daha sonra Angelo Vergetius ve Constantine Palaeocappa’nın 1544 ve 1550 yıllarına ait kataloglarında ve Charles IX (1550-1574) dönemindekilerde görülmüştür. Bu kodeks,, 1-80. yapraklarındaki filigrandan anlaşıldığı üzere 1509-1529 yılları arasında yazılmıştır ve *Codex Vaticanus-Palatinus*’un bir kopyasıdır (Moravcsik, 1949: 23).

M= Codex Mutinensis gr. 179: 104 yapraklı ve kağıt üstüne yazılmış kodekstir. Yaprak ölçüleri 32.4 x 22.4 cm.dir. El yazmasının 2. yapraktan 6. yaprağa kadar olan kısmı *De*

Administrando Imperio'nun 15-21. bölümlerini içermektedir ve Andrea Darmari tarafından kopya edilmiştir. Bu kişinin tarihlendirilmiş ilk el yazması 1560-1586 yılları arasında görülmektedir (Moravcsik, 1949: 23).

2.3. Baskılar

Yunanca metnin şimdiye dek yedi adet baskısı yapılmıştır. İlk baskı 1611 yılında John Meursius tarafından, o zamandan beri yaygın olarak kullanılan “De Administrando Imperio” başlığıyla yayımlanmıştır. Notlarında okuyucuya bu baskının kaynağının, o zamanlar halen Heidelberg, Bibliotheca Palatina’da bulunan Vatikan el yazması olduğunu bildirir. Bundan altı yıl sonra ilkinin aynen kopyası olan yeni bir baskısı ortaya çıkmıştır.

İlk baskıdan yüzyıl sonra 1711’de eser, Anselm Banduri tarafından tekrar yayımlanmıştır. Giriş kısmından anlaşıldığı üzere Banduri, Meursius’un 1617’deki metni ile orijinal Paris el yazmasını karşılaştırmış ve böylece pek çok düzeltme yapmıştır. Banduri’nin baskısı iki kez daha basılmıştır ve 1884’te Migne birkaç düzeltme ile Banduri’nin metninin tekrar yayımlamıştır.

Son baskı Emmanuel Bekker’in çalışmasıdır. Bundan sonra *De Administrando Imperio*'nun bazı bölümlerinin alıntısının yapıldığı basımlar ortaya çıkmıştır. Mesela, Fr. Racki, H. Marczali, J. B. Bury, St. Stanojevic gibi isimlerin baskıları olmuştur. Yalnızca, Ruslarla ilgili olan 9. bölümü yayımlayan C. G. Cobet ve Macarlarla ilgili olan 38-40. bölümleri yayımlayan E. Jakubovic, kodeks Parisinus gr. 2009’un yeni bir derlemesini yapmışlardır. Kodeks Parisinus’un değişik biçimleri V. Thomsen, G. Feher, F. Sisic ve H. Gregoire’nin çalışmalarında nakledilmiştir. Kuzey bölgesindeki Slavlar ile ilgili bölümlerin baskısı R. Vari tarafından hazırlanmış ancak basılamamıştır. Bu el yazması Macaristan’da National Museum’da Vari’nin arşivinde bulunmaktadır (Moravcsik, 1949: 23-25).

2.4. Çeviriler

De Administrando Imperio'nun tam metninin İngilizce dışındaki yabancı dillere, iki Latince, bir Rusça ve bir de Hırvatça olmak üzere dört adet çevirisi vardır. İngilizce çevirisi ilk kez 1949 yılında R. J. H. Jenkins tarafından, Gyula Moravcsik’in yeniden yayına hazırladığı Yunanca metin ile birlikte yayınlanmıştır. 1962, 1967 ve 1993

yıllarında aynı şekilde Yunanca metin ve İngilizce çevirisi bir arada, aynı yazarlar tarafından gözden geçirilmiş bir şekilde tekrar basılmıştır.

İlk Latince çevirisi 1611’de, ikincisi ise 1617’de Meursius tarafından Yunanca metin ile birlikte yayımlanmıştır. Meursius’un çevirisi 1711’de Anselm Banduri tarafından düzeltilmiştir. Banduri’nin çevirisi, Lami tarafından Yunanca metin ile yan yana verilmiştir. Aynı çeviri her hangi bir düzeltme olmaksızın 1840’da Bekker, 1864 yılında da Migne tarafından *Patralogia* adlı çalışmada sunulmuştur.

De Administrando Imperio Rusça’ya G. Laskin, Hırvatça’ya ise N. Tomasic tarafından çevrilmiştir. Bazı bölümlerin çevirileri ise pek çok dilde yapılan pek çok çalışmada yayımlanmıştır (Moravcsik, 1949: 26-27).

2.5. De Administrando Imperio’nun Ele Aldığı Konular

Tüm Roma İmparatorları gibi VII. Konstantinos Porfirogenitos da, yeryüzünde Tek İmparatorluk-Tek İmparator olması gerektiğine ve bunun Roma İmparatorluğu-Roma İmparatoru olduğuna, bu şerefin de kendilerine Tanrı tarafından verildiğine inanmaktadır. *De Administrando Imperio*’ya da, önsözde buna değinerek başlamıştır:

“O (Tanrı), bilgelik hazinesine sahiptir ve her kusursuz hediye O’ndan gelir; tahtın üzerine kralları oturtmuş ve onlara tüm diğerleri üzerinde egemenlik vermiştir.....Yüce (Tanrı), seni kalkarıyla koruyacak ve Yaratan, seni zekayla donatacak; adımlarını yönetecek ve seni, sağlam bir temel üzerine yerleştirecek. Saltanatın, O’nun önünde güneş gibi olacak ve (Tanrı’nın) gözleri sana bakıyor olacak ve O, seni seçmiş ve seni annenın karnından ayırmış ve tüm insanlıktan üstün olarak sana kendi hükmünü vermiştir. Seni bir tepedeki sığınak gibi ve yüksek bir yerde altından bir heykel gibi yerleştirmiş ve dünya üzerinde yaşayan milletlerin, sana armağanlarını getirebileceği ve onların sana hayran kalmalarına neden olacak bir şekilde, dağın üstündeki bir şehir gibi seni yükseltmiş olduğu için, sana hiçbir zarar dokunmayacak..... Çünkü krallar, Seni (Tanrı’yı) sonsuza dek yücelterek, Senin (Tanrı’nın) sayende saltanat sürerler” (Porfirogenitos, 1949: 45-47).

Hem yayımlanmasını teşvik ettiği hem de bizzat kendisinin yazdığı eserlerle bilgiye verdiği önemi gösteren VII. Konstantinos Porfirogenitos, yine bu eserin önsözünde oğluna şöyle seslenerek bu önemi bir kez daha vurgulamıştır:

“Yönetime ulaşmak için bilgisiz olmaman ve akıllı olman gerektiğini düşündüğüm o şeylere kulak ver şimdi, oğlum. Çünkü ben, tebaa olan tüm diğerleri için öğrenmenin iyi bir şey olduğu gibi, herkesin güvenliğini düşünmeye ve dünyanın yüklü gemisini yönetip kılavuzluk etmeye mecbur olan, senin için de öyle olduğunu düşünmekteyim” (Porfirogenitos, 1949: 49).

Genç imparator adayının, babasından öğrenecekleri sayesinde tüm diğer milletlerin nazarında değerli olacağını ve hangi milletin Roma İmparatorluğu’na yararı ya da zararı olabileceğini bilerek, dış ilişkilerde düşmanlarını tanıyarak, onlar üzerinde daha kolay hakimiyet kurabileceğini kaydetmektedir.

Bölüm ayrımlarında genellikle, o bölümde bahsettiği ilk konunun başlık gibi kullanılması yoluna gidilmiştir. Aslında devamı itibariyle daha genel bir başlık koymak gerekebilecek yerlerde bile bu yöntem tercih edilmiştir. Örneğin 13. bölümün başlığı “Türlere komşu olan milletler” şeklindedir ve bu bölümde her hangi bir kavmin, imparatorluktan Grek/Rum ateşini ya da imparatorluk giysileri ile taçlarını istemesi karşısında yapılması gerekenler detaylarıyla anlatılmış, bu konuda örneklere ağırlık verilmiştir.

Önsözden sonra numaralandırılmış ilk bölüm Peçenekler ile ilgilidir. İmparator burada kendi menfaatleri için Peçenekler ile iyi geçinmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bölümden anlaşıldığı üzere, o bölgede yaşayan tüm diğer milletlere kıyasla Peçenekler çok güçlüdürler. Bu yüzden sadece Roma İmparatorluğu değil, diğer milletler de Peçeneklerle barışı korumaya yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. Bu bilgiler eserin devamında Peçenekler ile Türklerin, Rusların, Hazarların, Bulgarların ve Kersonluların ilişkilerine dair anlatıların yer aldığı bölümlerde görülmektedir. Bu kavimlerin izlenmesi Bizans İmparatorluğu için son derecede önemlidir. Çünkü varlığını güvencede tutması bir bakıma bu milletlerle olan ilişkilerine bağlıdır. Bu açıdan eserin bu kısmı, VII. Konstantinos Porfirogenitos’un, “imparatorluğun reel politikasını belirlemek için zorunlu” gördüğü bilgileri ihtiva etmektedir (Öztürk, 2004:15).

Ardından Rusların ticaret amacıyla Konstantinopolis’e gelişleri sırasında kullandıkları güzergahı belirtmiş ve bu sırada karşılarına çıkan bazı coğrafi oluşumların hem Rusça hem de Slav dillerindeki karşılığını vererek eserini zenginleştirmiştir.

Yazar, Hazarların imparatorluk ile barış halinde olmaması durumunda nasıl davranacaklarını da ifade ettikten sonra Türkler diye adlandırdığı kavimden bahsetmektedir.

İlerleyen bölümlerde İslamiyet ve Peygamberi Muhammed ile ilgili bilgiler sıralanmaya başlar. İmparator, meşruluğunu kesinlikle kabul etmediği bu dinin, nasıl ortaya çıkarıldığını naklederken yalan yanlış bilgiler vermektedir. Eserde yer alan bilgilerin doğruluğunun sorgulandığı kısımlardan birisi budur. 14. ila 23. bölüm tamamen Müslümanlara ayrılmıştır. İfadelerin oldukça küçümseyici hatta yer yer hakaret içerikli olması dikkat çekicidir (Porfirogenitos, 1949: 77-79). Burada ilginç olan noktalardan biri de, Müslümanların Tanrı'ya yakarışları sırasında Allah-u Ekber (Allah en büyüktür) demelerini, Koubar dedikleri Afrodit yıldızına dua ettikleri şekilde yanlış yorumlamasıdır. Bu noktada VII. Konstantinos, Theophanes Kroniği'nden sık sık alıntı yapmaktadır ve böylece eserde tarihlendirmeye rastlanabilmektedir. Devam eden bölümlerde, Fatımilerin soylarından, askeri gücünden, peygamberden sonraki halifelerden ve bunların yaptıkları savaşlardan detaylı bir şekilde söz edilmektedir. Buradaki eleştirilerden Yahudiler de nasibini almışlardır: “Ve (Muhammed) ilk ortaya çıktığında, aldanan Yahudiler, onu bekledikleri Mesih sanmışlar ve böylece ileri gelenlerinden bazıları ona yaklaşmış ve dinini kabul etmiş ve Musa'nın dininden vazgeçmişlerdir. Fakat onun, deve eti yediğini gördüklerinde düşündükleri kişi olmadığının farkına varmışlardır. Ancak ona, Hıristiyanlara karşı suçlar işlemeyi öğretmişler ve ona eşlik etmeye devam etmişlerdir” (Porfirogenitos, 1949: 81). Arapların Afrika'yı, Rodos'u fetihleri ve hatta Ali ve Muaviye çekişmesinin anlatıldığı bölüm elbette ki taraflı bir gözle yazılmıştır. *Fatımiler Kabilesi* başlıklı bölümde yazar, Fatımilerin soyunun Hz. Muhammed'in kızı Fatma'ya dayandığını ve çok iyi savaşçı olan bu kabilenin yardımları sayesinde İslam fetihlerinin gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

Bundan sonra gelen bölümlerde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanların liderliğini üstlenen Ebubekir, Ömer ve Osman dönemleri ayrı başlıklar altında kısaca anlatılmıştır. Ömer zamanının olaylarının anlatımı sırasında Kudüs'ün Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinin ardından Kudüs piskoposu Sofronius'un Ömer'den Filistin'deki kiliselerin korunması sözünün alındığını nakletmesi de ilgi çekicidir. Bu sayede kiliseler hiçbir zarar görmemişlerdir (Porfirogenitos, 1949:83). Osman'ın

generallerinden biri olan Muaviye tarafından Konstantinopolis'e düzenlenmiş olan sefer ve Efesus (Efes), Halikarnasus (Bodrum), Simirna (İzmir) ve İonia (İyonya)'nın alınışı da eserde yer alan bilgilerdendir. Muaviye'yi Müslümanların beşinci lideri olarak tanıtan Konstantinos VII Porfirogenitos, Arabistan'ın iki bölgesinin hakimi olan Muaviye ile Ali çekişmesinin başkalarının kışkırtması ile olduğunu ve yapılan mücadeleleri nakletmiştir.

Bunun yanı sıra İustinianos'un ikinci kez Bizans tahtına çıktığı dönemde Arapların Afrika'yı ele geçirmeleri, Muaviye'nin torununun İspanya'ya geçmesi ve burada yerleşmeleri de detaylı bir şekilde *Muaviye ve aşiretine, İspanya'ya nasıl geçtiğine ilişkin olayların merhum Theophanes Kroniğinden (anlatımı). Roma İmparatoru, Justinian Rhinotmetus* başlığı altında yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda imparator, Arapların tarihinin St. Theophanes tarafından nakledilmiş olduğunu ayrıca belirtmiştir.

İberya, İspanya, Lombardiya, Dalmaçya, gibi yerlerin tarihini vererek devam eden eser, tıpkı Peçenekler hakkında olduğu gibi bu bölgelerin milletleri ve isimleri hakkında da ilk kayıttır. (Porfirogenitos, 1949: 99-139). Bu bölümlere Apollodorus'un *Dünya ile İlgili/Dünyaya Dair* ve Herodotos'un *Herakles Tarihi* adlı eserlerinden alıntılar yapmak suretiyle İberya bölgesinin sınırlarını çizerek başlar. Kelimelerin etimolojik kökenlerine dair verdiği bilgiler ile eser filoloji alanındaki çalışmalara da faydalı olabilmektedir. Bu bölümlere kadar verdiği bilgilerin tarihi kayıtlar olduğunu söylemek mümkün iken bundan sonrakiler daha çok efsanevi öyküler gibi görünmektedir. Örneğin: "İspanya adı nereden gelmektedir? Hispanus denilen bir devden gelir" (Porfirogenitos, 1949: 103).

Lombardiya Vilayeti başlıklı bölümde Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasının ve Lombardların bölgeye nasıl yerleştiklerinin hikayesi anlatılmış ve bu sırada bölgeden sorumlu Patrici Narses ve İmparatoriçe İrene arasında yaşanan atışmaya da yer verilmiştir. Yazarın önsözde söylediği üzere Roma İmparatorluğu'nun eski dönemleri hakkındaki bilgiler bu bölümlerde bulunmaktadır. Antik çağlarda tüm İtalya bölgesinin ve tüm Lombardiya'nın Roma'nın hakimiyetinde olduğu ve Konstantinopolis'in imparatorluğun merkezi olmasından sonra mevcut topraklarının yönetiminin ikiye ayrıldığı söylenmiştir. Bu bölümde, Beneventum ve Papiia'nın yönetimi ile görevli olan Narses'in kendi sorumluluğundaki bölgelerden birinde devam eden savaş nedeniyle imparatorluğa göndermesi gereken vergiyi göndermediği için İmparatoriçe İrene ile

arasının bozulması ve bu sırada karşılıklı mesajlaşmalarda görülen ilginç diyaloglar da nakledilmiştir. Örneğin İrene'nin kendisinden vergi istemesine karşılık Narses tüm geliri savaş için harcadığını ve aslında imparatoriçenin kendisine para göndermesi gerektiğini söylemiş ve bunun üzerine imparatoriçe öfkelenerek kendisine örgü örmede kullanılan aletler göndermiştir. Bir kadın gibi örgü örmesinin Narses'e daha uygun olduğunu, mevcut görevini hak etmediğini belirten imparatoriçe İrene'ye Narses'in cevabı da oldukça sert olmuştur ve kendisine uygun görülen bu örgü aletleri ile Romalıların sürekli uğraşmak zorunda kalacağı sorunlar öreceğini ifade etmiştir ve bundan sonraki hareketleri ile de dediğini yapmıştır (Porfirogenitos, 1949: 115). Pannonia'da yaşayan Lombardları Beneventum'a getirtip zamanla şehrin hakimi olmalarını sağlamıştır. Böylece burası Lombardiya olmaya başlamıştır.

Daha önce de söylendiği üzere aslında başlıkların, altında yer alan metinler ile tam olarak uyuşmadığı bölümlerden birisi de burasıdır. 28 numaralı *Şuan Venedik denilen yerin kuruluş hikayesi* başlığından önce de Venedik şehrinin kuruluşu anlatılmaya başlanmıştır. Burada Atilla'dan bahsedilmiştir. VII. Konstantinos Porfirogenitos, "Avarların Kralı" dediği Atilla'nın zulmünden kaçan Frenklerin, daha önce ıssız bir yer olan Venedik şehrine sığınmak amacıyla geldiklerini ve bundan sonra Venedik'i güçlü bir şehir haline getirdiklerini söylemiştir. Atilla'nın bölgeden çekilişinden yıllar sonra da Kral Pippin ile mücadele etmek zorunda kalan Venediklilerin aralarında asaleti ile öne çıkan birini doc olarak ilan ettikleri ve docun ikametgahının da 'yeni şehir' anlamına gelen Civitanova olduğu ifade edilmiştir.

29 ve 30. bölümlerde Venedik'inkine benzer bir hikaye de Dalmaçya için anlatılmıştır. İmparator Diokletianus zamanında Roma'dan aileleri ile birlikte getirilen halkın Tuna nehrine dek uzanan Dalmaçya ülkesine yerleştirildikleri ve kendilerine Romani dendiği anlatılmaktadır. Yine bu bölümden, Roma imparatorluğunun sıkıntılar yaşadığı Amorionlu Kekeme Michael zamanında Dalmaçya şehirlerinin sakinlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları ve artık ne Roma'ya ne de bir başkasına tabi olduklarını, bunların yanı sıra Hırvatlar, Sırlar, Zachluniteler, Terbunioteler, Kanaliteler, Diocletianlar ve Paganiler gibi bölgedeki tüm diğer milletlerin bağımsız konuma geldiklerini öğrenmekteyiz (Porfirogenitos, 1949: 125). Daha sonra bu milletler, İmparator Basileios zamanında ise, Müslümanların saldırılarıyla zor durumda

kaldıklarında yine İmparatora sığınıp ondan yardım istemişlerdir (Porfirogenitos, 1949:127-129). Yine bu bölümde Ragusa, Spalato, Trogir, Kotor, Zadar, Salona gibi şehirlere dair betimlemelere yer verilmiştir.

De Administrando Imperio, 31. bölümde Hırvatları, 32. bölümde ise Sırları ele almaktadır. “Şu an Dalmaçya bölgesinde yaşayan Hırvatların soyu, ‘beyaz’ da denilen, Türkiye’nin ötesi ve Frenkistan’ın bitişiğinde yaşayan ve Slav komşuları vaftiz edilmemiş Sırlar olan, vaftiz edilmemiş Hırvatlardan gelmektedir. Slav dilinde ‘Hırvatlar’, ‘çok fazla toprağı işgal edenler’ manasına gelmektedir” (Porfirogenitos, 1949: 147). “Sırların soyu, ‘beyaz’ da denilen ve Türkiye’de, Boiki dedikleri bir yerde yaşayan, Frenkistan, vaftiz edilmemiş olan ve ‘beyaz’ da denilen Büyük Hırvatistan ile komşu olan, vaftiz edilmemiş Sırlara dayanmaktadır.”(Porfirogenitos, 1949: 153). Bu iki bölümde anlatılanlar çok fazla benzerlik göstermektedir ki bu da zaman zaman tarihçiler arasında bu bilgilerin gerçekliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu durum, eserin çoğunun resmi raporlara ve belgelere dayandığı düşünülmesine rağmen efsanevi söylentilere de yer verildiğinin iddia edilmesine neden olmuştur.

Daha önce ismen bahsedilmiş olan Zachlumiler, Terbounioteler, Kanaliteler, Diocletianlar, Arentaniler gibi milletlere ve ülkelerine, ilerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde yer verilmiştir ve eser 37. bölüme geldiğinde tekrar Peçeneklere dönmektedir.

“Peçenekler aslen, Yayık nehrinden ziyade İtil nehri civarında yaşamakta olup Hazarlar ve Uzlarla ortak sınıra sahiptirler. Ancak elli sene önce Uzlar, Hazarlarla işbirliği yapmış; Peçeneklerle savaşa katılıp onları yenmiş ve onları, günümüze dek işgal altında tuttıkları ülkelerinden atmışlardır. Bunun üzerine Peçenekler kaçıp, yerleşmek üzere bir yer arayışı içinde amaçsızca dolaşmaya başlamışlar; ve şu an ellerinde olan topraklara ulaşıp Türklerin orada yaşamakta olduğunu görünce, onları savaşta mağlup ettikten sonra kovarak oraya yerleşmişlerdir ve söylenildiği gibi, elli beş senedir bu ülkenin hakimidirler.” (Porfirogenitos, 1949: 167). Macarların erken tarihlerine dair yapılan tüm çalışmalar Peçeneklerin onları buldukları bölgeden atmalarıyla başlamaktadır. Bu bilgiler *De Administrando Imperio*’da yer alan yukarıdaki satırlara dayanmaktadır. Yine Peçeneklerin sekiz prensi olduğu ve bütün ülkenin sekiz bölgeye ayrılarak idare olduğu ifade edilmiştir. Burada hem prenslerin hem de bölgelerin ve şehirlerin

isimleri sıralanmıştır ki bu bilgiler ilk kez De Administrando Imperio’da yer aldıkları için eserin değerini arttırmaktadırlar.

Bu bölümünden sonra de, Türklerin menşei ile ilgili bölüm gelmektedir.

“Türk milleti, Hazar’ın yanında, Lebedias’ın adıyla anılan fakat, tıpkı ondan sonra gelenlerde olduğu gibi, rütbesi sayesinde voyvoda olarak adlandırılan ilk voyvodaları nedeniyle Lebedia denilen yerde uzun yıllar yaşamıştır. Şu an burada, yani bahsini ettiğimiz Lebedia’da, Chingilous da denilen Chidmas nehri geçmektedir. O dönemlerde onlara Türk’ten ziyade, her nedense ‘Sabartoi asphaloi’ denilmektedir. Türklerin, yedi kavmi bulunmakla beraber, hiçbir zaman - yerli ya da yabancı - prensleri olmamıştır, bunun yerine aralarında ‘voyvodalar’ bulunmaktadır, ki bunların ilki, bahsedilmiş olan Lebedias’tır. Üç yıl boyunca Hazarlarla beraber yaşamışlar ve tüm savaşlarda onlarla ittifak halinde savaşmışlardır. Cesaret ve ittifakları nedeniyle Hazar’ın hakan prensi, yiğitliğinin namı ve soyunun şerefliliği nedeniyle Türklerin ilk voyvodası olan Lebedias’a, evlenip çocuklarının olması için, soylu bir Hazar hanımefendisi vermiştir; ancak bu Lebedias’ın, Hazar hanımefendisinden hiç çocuğunun olmadığı ortaya çıkmıştır. Önceden kendilerine ‘Kangar’ (bu ‘Kangar’ kelimesi, onlar arasındaki soyluluk ve cesareti belirtmektedir) denilen Peçenekler, şimdi savaşmak üzere Hazarlara karşı ayaklanmış ve yenilerek kendi topraklarını terk etmeye ve Türklerin topraklarına yerleşmeye zorlanmışlardır. Savaşa, Türkler ile o dönem ‘Kangar’ denilen Peçenekler katıldığında, Türk ordusu yenilgiye uğratılıp ikiye bölünmüştür. Bir kısım, doğu tarafına gidip İran bölgesine yerleşmiştir. Günümüzde antik Türk ismiyle onlara, ‘Sabartoi asphaloi’ denilmektedir; ancak diğer kısım, voyvoda ve liderleri olan Lebedias eşliğinde, şu an Peçeneklerin yaşamakta olduğu ve Atelkouzou denilen batı bölgesine yerleşmiştir. Kısa bir süre sonra, Hazar’ın bu hakan prensi, Türklere bir mesaj göndererek ilk voyvodaları Lebedias’ın, kendisine gönderilmesini talep etmiştir. Bu nedenle de Lebedias, Hazar hakanına gidip, neden onun kendisine gelmesini istediğini sormuştur. Hakan da ona şöyle demiştir: “Türkler içinde soylu, akıllı ve cesaretli olduğunuzdan, sizi, milletinizin prensi olarak tayin etmek üzere davet ettik; söz ve emirlerimize itaat ediniz.” Ancak o, hakana şöyle yanıt vermiştir: “Bana karşı olan saygınlığınız ve amacınıza oldukça hürmet ve teşekkür ederim, fakat bu yönetim için yeterince güçlü olmadığım için, size itaat edemem; buna karşın, adı Almoutzis olan,

benim haricimde başka bir voyvoda daha var ve onun da, Arpad isimli bir oğlu var, bu ikisinden birini, ya Almoutzis ya da Arpad'ı prens yapın ve onlar, sözlerinize itaat etsin.” Hakan, bu durum karşısında memnun olmuş ve bazı adamlarını, onunla gitmek üzere, Türklere göndermiştir, ve onlar Türklere meseleyi konuştuktan sonra Türkler, Almoutzis'den ziyade, üstün niteliklere sahip olup aklına, görüşüne ve cesaretine hayran olunan ve yönetme yeteneği bulunan Arpad'ı tercih etmişlerdir; ve böylece, Hazar geleneklerine ya da 'zakanon'a göre onu, prensleri ilan etmişlerdir. Arpad'dan önce Türklerin hiç başka bir prensi olmamıştır. Günümüzde bile Türkiye prensi, onun ailesinden gelmektedir. Birkaç sene sonra Peçenekler, Türklere saldırmış ve prensleri Arpad'la beraber, onları ülkeden atmışlardır. Kaçmakta ve yaşamak üzere bir yer arayışında olan Türkler, karşılık olarak gelip büyük Moravia sakinlerini kovmuşlar ve günümüzde dahi Türklerin yaşamakta olduğu topraklara yerleşmişlerdir. O gün bugündür Türkler, Peçeneklerin saldırısına hiç uğramamıştır” (Porfirogenitos, 1949: 171-173). Eserin Macar tarihi ile ilgili de önemli bilgiler ihtiva eden kısımların ilki burasıdır ki VII. Konstantinos Porfirogenitos'un çizdiği sınırlar sayesinde, burada Türk olarak bahsettiklerinin Macar milletinin oluşumunda yer alan kavim olduğunu söylemek mümkündür. Bu satırlar, Macarların tarih sahnesine çıkışlarına dair ilk bilgilerin bulunduğu satırlardır. Buradan hareketle Macarların ilk yerleşimleri ve kökenleri aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Eserde 41. bölümde Moravya ülkesi anlatılmaktadır. Burada anlatılanlara göre prens Sphendoplokos'un ölmeden önce ülkeyi üç oğlu arasında paylaşmış ve en büyük oğlunu prens olarak atamıştır. Bölünmeden yaşadıkları müddetçe düşmanlarına karşı başarılı olabilecekleri, aksi takdirde yok olup gideceklerini nasihat ettiği oğullarına örnek olarak üç sopanın bir arada iken kırılmadığını ancak tek tek ele alındığında kolayca kırılabildiğini göstermiştir. Bu örnek birlik beraberlik içinde kalmanın önemini göstermek amacıyla sıkça başvurulan bir misaldir. Nitekim babalarının nasihatlerine uymayan Moravya prenslerinin kendi çekişmeleri Türklere yaramış ve Peçenekler tarafından baskı altında kalan bu millet Moravya'yı ele geçirmiştir.

Bir sonraki bölümde oldukça uzun bir başlık altında Tuna, Dinyeper ve Dinyester nehirleri, Selanik, Sarkel, Bosphorus, Kerson, Tamatarka gibi şehirlerin konumları ve

birbirlerine olan mesafeleri gibi önemli coğrafi bilgiler bulunmaktadır. Bu betimlemeler eserin ne kadar zengin olduğunu gösteren ayrıntılardır.

Ermenilerin hikayesinin anlatıldığı bölümde yazar, Ermenilerin prensi Krikorikios'u iki yüzlü olarak nitelendirmiştir. Önceleri Roma imparatoruna bağlı gibi görünen bu prens, sonraları imparatorluğun bazı vilayetlerine saldırmıştır ve Müslümanlara yönelik olarak yapılacak seferlerin planlarını da bozmuştur. Bundan sonra da zaman zaman Roma İmparatorluğu'nun yanında görünmeye çalışsa onunla da mücadeleye devam etmiştir.

İberyalılar, Ardanuç şehri, Kıbrıslıların göç hikayesi, Slavların Patras kilisesine bağlanmaları ve imparatorluk kalyonlarının yapımı gibi başlıkları olan bölümler ile devam eden eserin aralarında yazar imparator Konstantinos VII Porfirogenitos, oğluna tüm bunları bilmenin nasıl bir yararı olacağını tekrar tekrar hatırlatmaktadır. Genç imparator adayının, benzer durumlarla karşılaşması halinde bu ön bilgiler sayesinde ne yapması gerektiğini bilecek olduğunu vurgulamıştır.

Eser, 53. bölümde Kerson şehrinin hikayesinin uzun bir anlatısı ile sona ermektedir.

Oldukça geniş bir coğrafya ve pek çok millet hakkında bilgi veren bu çalışma, genellikle bir bütün halinde değil, parça parça ele alınıp incelenmiştir. Özellikle Slavlar ve Macarların erken dönem tarihlerinde karanlıkta kalmış yönlerin aydınlatılması amacıyla, ilgili bölümlere yönelik oldukça ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır (Bury, Tz: 34).

VII. Konstantinos Porfirogenitos'un diğer çalışmalarında görülen belirgin özellik bu eserde de karşımıza çıkmaktadır. Bu da, eserin tarihi bir eserden daha ziyade pratik bilgiler içeren bir el kitabı ve oğluna yönelik tavsiyelerin bulunduğu bir çeşit nasihatname şeklinde olmasıdır (Imre Boba, Tz: 175). Verdiği bilgiler dolayısı ile pek çok alanda çalışan araştırmacılar için eşsiz bir kaynaktır.

BÖLÜM 3: PEÇENEKLER, HAZARLAR VE DE ADMINISTRANDO IMPERIO

3.1. Peçenekler

VIII.-XI. yüzyıllarda önceleri Balkaş Gölü civarında, aşağı Sır-Derya ile İdil boylarında, sonraları ise güneydoğu Avrupa'da ve Balkanlarda yaşamış olan göçebe Türk kavmidir. Boy-kabile sistemleri, yaşayış tarzları, bıraktıkları maddi kültür eserleri, şahıs adları, örf ve adetleri incelendiğinde bu kavmin Türk olduğu kesinlik kazanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügât it-Türk* adlı eserinde Peçenekler, Oğuz boylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Şeşen, 1998: 25-28). Reşidüddin, Peçeneklerin Oğuz zümresinden Üç-Ok koluna ait olduklarını, Ebu'l-Gazi Bahadır Han da, Peçeneklerin Üç-Ok koluna ait olduklarını belirtmişlerdir. Böylece Rus ve Bizans kaynaklarında olduğu gibi çağdaş Arap ve Fars kaynaklarında da Peçeneklerin Uz ve Kıpçaklar gibi Türk menşeli bir kavim oldukları açıkça belirtilmiştir. XI.- XII. Yüzyıllarda Peçeneklerin bir kısmı Macaristan'da, bir kısmı güneydoğu Avrupa'da, Balkanlar'da ve Anadolu'da yerli unsurlarla karışmışlar ve müstakil bir kavim olmaktan çıkmışlardır (Vörös, 2002: 693-708, Kurat, 1997: 535).

VIII. yüzyılın ortalarında Issık Göl ve Balkaş gölü civarında yaşamışlardır. Bölgedeki güçlü devletlerin çözülmeleriyle başlayan hareketler sonucunda buldukları yerden daha Batıya doğru itilmişlerdir. Bunda özellikle güçlenen Karlukların etkisi olmuştur (Kurat, 1992: 44). Peçenekler yeni teşekkül ettikleri sırada Uzlar, Uygurlar ve Karlukların baskısına maruz kalmışlardır. Araplar ve Karluklar 751'de Talas nehri boyunda Çinlileri mağlup ettikten sonra Peçeneklere baskı yapmaya başlamışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2002: 526). Bu mücadelelerin sebebi göçebe kavimler ve sürüleri için hayati önem taşıyan mera bulma kaygısıdır. 775-785 sıralarında ya da daha sonra doğudan gelen Oğuzlar, Peçeneklere hücum ederek onları Ural ırmağının ötesine geçmeye mecbur ettiler. Peçeneklerin ilk yerleşim yerleri olarak bildiğimiz Issık Göl ve Balkaş Gölü çevrelerindeki zamanları hakkında ve İdil'nin batısına ne zaman geçtikleriyle ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kısımlarının Ural nehri boyunda Uzların hakimiyetinde kaldıkları (Kurat, 1992: 45) ve bu süreçte fakirleştiklerinden bahsedilmektedir (Şeşen, 2010: 18). Diğer kısımları ise Batı

yönündeki ilerlemelerini sürdürmüş ve Azak denizinin kuzeyinde, Urallar ve İdil ile İdil ve Don arasına yerleşmişlerdir. *De Administrando Imperio*'da, “Dinyeper, Dinyester ve bu kısımların diğer nehirlerini kapsayan bölgelerde de Peçeneklerin bir halkı bulunmaktadır.” derken VII. Konstantinos Porfirogenitos da bundan bahsetmektedir (Porfirogenitos, 1949: 55). Ural ve İdil ırmakları arasındaki bu yeni yurtlarında uzun süre yaşamışlardır. Bu saha Peçeneklerin yaylak-kışlak hayatına uygun yerlerdi. Kışları nehir ağzlarında geçiren Peçenekler yazın geniş bir sahaya yayılıyor, kuzeye doğru genişliyorlardı (Öztürk, 2004: 38).

Peçenekler, Hazar Hakanlığı için ciddi bir tehdit oluşturmaya başladılar. Bu yüzden Hazarlar, Peçeneklere karşı Oğuzlarla ittifak kurarak onlara hücum etmiş ve 889 yılında onları İdil'nın batısına geçmeye mecbur bırakmıştır. Bu bölgelerde Macarlarla karşılaşan Peçenekler de Bulgar Çarı Simeon ile müttefik olup Macarlara saldırmış ve onları önce Etelköz'e, oradan da Tuna ve Tisa ırmağı boylarına göç ettirmişlerdir (Sümer, 2007: 213-214). Böylece, Don ırmağından Tuna nehrine kadar olan bozkır bölgesinin hakimi olmuşlardır.

Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyindeki bu topraklara gelişinin en önemli sonucu Macarları buradan uzaklaştırmaları olmuştur ki bu durum Avrupa için oldukça ciddi sonuçlar doğurmuştur (Pritsak, 2002: 513; Kurat 1937: 23).

Peçenekleri takip edebildiğimiz asıl faaliyet devirleri olan en çok kaldıkları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşadıkları dönemlerde sekiz boydan ve kırk obadan oluştuğu bilinmektedir. Her boy kendince özgür olmakla birlikte toplu bir Peçenek kavmi olarak yaşamışlardır. Bu boylar, İrtim, Çor, Yula, Kulbey, Karabay, Talmat, Kopun ve Çoban'dır (Porfirogenitos, 1949: 167). Bu sekiz boydan hakim zümreyi teşkil eden üç boy Kangar¹ adını taşımıştır. “Cesur, kahraman, asil” anlamına gelen Kangar boyları, İrtim, Çor ve Yula'dır. Peçenekler ele geçirdikleri toprakları sekiz bölgeye ayırmışlar ve her bölgeyi sekiz boydan birinin yurdu olarak taksim etmişlerdir. Obalar için de bölgeler kendi içlerinde bölünmüştür. Peçeneklerin hükümdarları yoktu. Boyların başında boy beyleri vardı. Bu beyler gerektiği zaman toplanıp karar alırlardı.

---

¹İbrahim Kafesoğlu, *Tarihte “Türk” Adı* başlıklı makalesinde, Der Volksname “Türk” adlı çalışmada eski Türklerde kuvvet, cesaret, fazilet, sağlamlık vb. ifade eden kelimelerin kavim, boy, oymak adları olarak kullanılması yaygın bir adet olduğundan bahsedildiğini söylemektedir.

Peçenek beylerinden bazılarının isimleri ise şöyledir: Mayçan, Kuel, Korkut, İpaon, Vatan, Küre, Turak, Kegen (Sümer, 2007: 213).

Bölgenin hakimiyeti konusunda Hazarlarla mücadele içinde olan Ruslar, Peçeneklerin göçleriyle zayıflayan Hazar Hakanlığı'na son vermişler ancak yine de kontrolü tek başlarına ellerinde bulunduramamıştır. Hazar Hakanlığı'nın sona ermesi hem Ruslar hem Peçenekler için önemli sonuçlar doğurmuştur. Peçenekler için bir kapı açılmış olmakla birlikte onları diğer Türk kavimleri takip etmiştir (Vernadsky, 1948: 22). Ayrıca iki tarafın ortak düşmanı ortadan kalkınca birbirleriyle savaşmaya başlamışlardır.

3.1.1. Peçenek-Rus İlişkileri

Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları işgal etmeleri Kiev Rusya'sı için oldukça önemli bir hadise olmuştur. Çünkü bölgenin en önemli gücü, Peçenekler gelene kadar Ruslardır. Pek çok kaynakta sıkça bahsedildiği üzere göçebe Peçenekler, yerleşik Rusların topraklarına akınlar düzenlemiş ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Uzun yıllar yan yana yaşamış olan bu iki millet aslında çok fazla karşı karşıya gelmemişlerdir (Kurat, 1992: 48). Bu noktada özellikle Rusların mücadeleden kaçındığını söylenebilir. Çünkü Peçeneklerin kendilerinden daha güçlü olduklarının farkındaydılar. Hem ticaret hem de savaş ortağı olmalarından faydalanmak varken karşı karşıya kalmak istememişlerdir.

De Administrando Imperio'dan edindiğimiz bilgiye göre Ruslar ile Peçenekler komşuydular. Bu iki millet arasındaki ilişkiler dostluk çerçevesinde gelişmediği zaman Peçenekler, Rusların topraklarına saldırıp, onlara oldukça büyük zararlar verebilirlerdi (Porfirogenitos, 1949: 49). Böyle bir saldırıdan kendilerini koruyamayacaklarının farkında olan Ruslar da genellikle Peçenekler ile barış yapmayı tercih etmişlerdir.

Peçeneklerin, Kiev topraklarına gelişleriyle ilgili ilk kayıt 915 yılına aittir ancak bundan biraz daha evvel Knez Oleg zamanında ilk temasların olduğunu söylemek daha doğru olur (Kurat, 1937: 85). Sonraki yıllarda da İgor ile bir anlaşma yapmışlar ve kısa bir süre için de olsa herhangi bir çekişme yaşanmamıştır. Ancak 920'de tekrar ortaya çıkmışlar ve İgor onlarla savaşmak zorunda kalmıştır (Vernadsky, 1948: 33).

Bunun yanı sıra zaman zaman da Rus Knezi'nin hizmetine girerek onun yardımcı kuvvetleri olarak Rus seferlerine katılmışlardır. Örneğin, 944 yılında Igor'un Balkan seferi sırasında Peçenekler müttefiki olarak onunla birlikte hareket etmişlerdir. Igor Peçenekleri kiralamış ve sefer sonunda onlara ganimetten pay vermeyi planlamıştı. Ancak ganimet elde edememişler ve birlikler yine de hizmetlerinin karşılığını istedikleri için Ruslar Peçeneklerin Bulgaristan'ı yağmalamasına izin vermişlerdir (Vernadsky, 1948: 37). Bundan sonra uzun bir müddet Peçenekler ile Ruslar arasında herhangi bir mücadele olmamıştır. Ancak knezliğin başına Svyatoslav'ın geçmesiyle bu sakin ortam bozulmuştur. Çünkü Svyatoslav daha farklı bir politika izlemeyi tercih etmiştir.

Svyatoslav 968 yılında Tuna Bulgarlarının topraklarını ele geçirmek amacıyla sefere çıktığında Peçenekler Kiev şehrini kuşatmışlardır. Bu ihtimal hep var olduğu için Rusların şehirlerini korumak istiyorlarsa, Peçenekler ile her zaman barış içinde olmaları şarttır (Porfirogenitos, 1949: 51). Bu kuşatmada Peçenekler gerekli aletlere sahip olmadıkları için şehri zapt edemeyip geri çekilmişlerdir (Kurat, 1992: 51). Svyatoslav da Kiev'i korumak için Balkan seferini bırakıp dönmüştür. Ancak bir müddet sonra tekrar Bizans üzerine sefere çıkmıştır. Bu sefer sonucunda Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes tarafından mağlup edilmiş ve barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Kiev'e dönerken Peçeneklerin hücumuna uğramış ve Peçenek lideri Küre tarafından öldürülmüştür.

978 yılında Rus Prensi Yaropolk, Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğratmış ve sonucunda onları, Ruslara vergi ödemek zorunda bırakmıştır. Bundan sonra Peçenek liderlerinden İldei, Rus ordusunda görev dahi almıştır (Hüseyin Namık, 1933: 51). Yaropolk'un yerine geçen Vladimir zamanında Peçenek-Rus ilişkileri daha da çekişmeli geçmiştir. Bunun bir sebebi de Rusların Peçeneklerin topraklarına doğru yayılmalarıdır (Kurat, 1992: 52). Bunun karşılığında da Peçenekler Ruslar üzerine yağma akınlarını sıklaştırmışlardır. 1015'e kadar bu saldırılar sürmüştür.

Savaş, Knez Yaroslav zamanında da benzer şekilde devam etmiştir. Bu sırada Peçeneklerin en başından beri düşmanları olan Uzlar, Kıpçakların baskısı ile İdil'in batı kesimine geçmiş ve Don boylarını işgal etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda sürekli hareket halinde olan Peçenekler sürüleri için yeni otlaklar bulmak amacıyla yeni yurt arayışına girmişlerdir. Bu noktada yine Rusların topraklarına yönelen Peçenekler

Yaroslav tarafından uzaklaştırılmışlardır. Bunun için yapılan savaşların en şiddetlisi 1036 yılında yaşanmıştır. Bu tarihten sonra Peçenekler, Ruslar için güçlü bir tehdit olmaktan çıkmışlardır. Peçeneklerin çoğu aşağı Turla ve Tuna boyuna doğru gitmişlerdir. Onlardan boşalan yerlere daha sonra Uzlar gelmişlerdir.

Peçenekler ve Ruslar arasında savaşların yanı sıra ticaret de yapılmıştır. Rusya'da bulunmayan bazı hayvanları Peçeneklerden alan Ruslar, daha rahat bir hayat yaşayabilmişlerdir (Porfirogenitos,1949: 51). Ayrıca Rusların diğer bölgeler ile olan ticari ilişkilerinde de Peçenekler önemli rol oynamışlardır. Rusların, Bizans İmparatorluğu'na giden ticaret yollarındaki güvenlikleri Peçenekler nedeniyle tehlikede idi. Coğrafi şartlar nedeniyle yeterince zor olan yolculuklarında bir de Peçenek baskını endişesi yaşıyorlardı. Bu yüzden de Ruslar, Peçenekler ile aralarının iyi olmasına özen göstermişlerdir.

Aslında yalnızca Ruslar değil, bölgedeki diğer kavimler de Peçenekleri güçlü bir düşman olarak görüyorlardı. Örneğin Türkler (Macarlar), Peçenekler ile yaptıkları mücadelelerde hep yenilmişler ve neredeyse tamamen yok olma sınırına gelmişlerdir. Bu yüzden de Peçeneklerden her zaman için korkmuşlardır (Porfirogenitos, 1949: 51). Aynı şekilde Bulgarların da daha önce karşı karşıya kaldıklarında mağlup oldukları Peçeneklerden korktuğu bilinmektedir.

Peçeneklerin uzun yıllar Kiev Rusyası'nın güney sınırlarında yerleşmiş olmaları Rusların Karadeniz'e inmelerine engel olmuştur.

3.1.2. Peçenek-Bizans İlişkileri

Bizans imparatorları Karadeniz'in kuzeyindeki kavimlerle ve bu kavimlerin hareketleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Çünkü bu hareketlerin etkisi Bizans'ın Balkan eyaletlerine kadar uzanıyordu. Bu yüzden Peçeneklerin Azak denizi çevresi ve Kırım dolaylarına gelişleri Bizans İmparatorluğu'nun da dikkatini çekmiştir (Yücel, 2002: 714).

X. yüzyılda Bizans imparatorları Peçenekleri kuzeydeki en önemli komşuları olarak görmüşlerdir. Çünkü bu kavim doğu Avrupa'da, Bulgarlar, Ruslar, Macarlar ve Bizans İmparatorluğu gibi çeşitli milletler arasındaki dengenin korunmasında birinci etkenler (Vasiliev, 1943: 409-410). Bu nedenle *De Administrando Imperio*'da, VII. Konstantinos

Porfirogenitos, oğluna Peçenekler ile barış içinde kalmanın öneminden ve bunun sağlanması için de imparatorluk elçileri aracılığıyla pahalı hediyeler gönderilmesinin, onlar başkente geldiklerinde de layıkıyla ağırlandımlarının gereğinden bahsetmektedir (Porfirogenitos, 1949: 49).

Bizans'ın bölgeye yönelik genel politikası, kendi çıkarları için akraba kavimler arasında ayrılık çıkararak, herhangi bir tehdit durumunda bu çekişmeden faydalanabilmek şeklinde olmuştur. Bu yüzden Bulgar tehlikesinin iyiden iyiye arttığı bir dönemde Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyinde yerleşmiş olmaları Bizans için bir fırsat olmuştur. Bulgar Çarı Symeon, Bizans'ın elinden pek çok toprak almış, Trakya'yı tahrip etmiş ve 914'te Edirne'yi zapt etmiştir. Bu duruma son vermek üzere Bulgarlar üzerine savaş açan Bizans bu savaşta Peçeneklerden yardım talep etmiştir. Bunun için Bizans tarafından görevlendirilen Leon Phokas'a, başarılı olması, Peçenek ittifakını sağlaması durumunda yüksek bir unvan verileceği vaad edilmiştir. Peçeneklerle görüşen Phokas, onlarla anlaşmış ancak I. Romanos Lekapenos ile Phokas arasında yaşanan bir anlaşmazlığa şahit olan Peçenekler bu anlaşmadan vazgeçmişlerdir (Yücel, 2002a: 714). Buradan da anlaşılacağı üzere Peçenek ittifakı Bizans için son derece önemliydi. Çünkü Bulgarlara nazaran daha güçlü bir millet olan Peçenekler daha önce Bulgarları defalarca yenmiştir. Bizans'a yardımcı olmaları halinde galibiyet kazanacaklarını biliyorlardı. Sayıca üstün olmaları ve güçleri sayesinde Peçenekler, Bulgarlar için ciddi bir tehlikedirler. Dolayısıyla Peçenekler ile Bizans İmparatorluğu'nun ittifak kurmasından çekinmektedirler (Porfirogenitos,1949: 53).

Peçenekler, Bizans'ın hakimiyeti altındaki Kerson şehrine komşudurlar ve eğer imparatorluk ile barış halinde değillerse hem bu şehri hem de çevresini yağmalayabilirler (Porfirogenitos,1949: 49).

Bizans ile Peçenekler arasındaki ilişkiler elçiler ve tüccarlar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bizans elçileri sık sık Peçeneklerin ülkelerine gelmiş, onların desteğini sağlayabilmek için pek çok hediyeler vermişlerdir. Neticede Peçenekler zaman zaman Bizans'ın düşmanları ile olan mücadelelerinde yardımcı olmuşlardır. İmparatorluk ile Peçeneklerin arası iyi olduğunda ne Ruslar ne de bir başka millet imparatorluğu tehdit edememiştir. Hatta barış içinde kalmak için yüklü miktarda ödeme talep eden kavimler bile Bizans-Peçenek ittifakı söz konusu olduğunda geri adım atmak zorunda

kalmışlardır (Porfirogenitos,1949: 51). Çünkü Peçenekler, düşmanlarının topraklarına saldırıp, ciddi zarar verebilecek güçtedirler ve bu saldırılar sırasında diğer kavimlerin kadınlarını ve çocuklarını köle olarak alabilmektedirler.

971 yılında aralarında yapılan bir anlaşma sonucu Peçeneklerin Bizans'ın topraklarına yapabilecekleri saldırılar engellenebilmiştir. Ancak yaklaşık XI. yüzyılın başlarında Bulgaristan Bizans tarafından tamamen fethedilince Bulgar Krallığı tarafından Bizans'tan bir nebze ayrılan Peçenekler imparatorluğun doğrudan komşusu haline gelmişlerdir. Oldukça güçlü ve saldırgan olan bu kavim karşısında Bizans ciddi sıkıntılar yaşamıştır. XI. asır kilise tarihçisi Bulgaristanlı Teofilakt, Peçeneklerin istilalarını şöyle tarif etmiştir: “bunların istilası bir şimşek gibidir. Ricatları ise hem ağır hem hafiftir; ganimetlerden dolayı ağır, kaçmalarındaki süratten dolayı hafiftir...asıl müthiş olan şey bunların ilkbahar arıları kadar çok olmaları ve hiç kimsenin bunların ne kadar, binlerce mi yoksa on binlerce mi olduklarını bilmemesidir. Bunların adedini hesaplamaya imkan yoktur.” (Vasiliev; 1943: 410). *De Administrando Imperio* da Peçeneklerin Bizans'ın hakimiyeti altındaki Kerson şehrine komşu olması dolayısıyla ve imparatorluk ile barış halinde değillerse, hem bu şehri hem de çevresini yağmalayabilecek güçlerinden ve onlarla müttefik olduğu zaman Bizans İmparatoru'nun diğer kavimler için korkutucu olacağından bahsetmektedir (Porfirogenitos, 1949: 49-53).

1026 yılına gelindiğinde Peçenekler Bulgaristan'a girmişler ve pek çok Bizans askerini öldürerek ve esirler alarak akınlarına devam etmişlerdir. Bulgaristan valisi Konstantinos Diogenes'in çabaları ile Tuna'nın diğer tarafına atılabilmişlerdir (Yücel, 2002a: 715). Bundan sonra bir daha Bizans ile Peçeneklerin arası düzelmemiştir.

1030'larda Bizans'ın Bulgaristan'da uyguladığı vergilendirme sistemi yüzünden sıkıntı yaşayan halk, imparatorluğa karşı isyan hareketlerine başladığında Peçenekler için yeni bir saldırı fırsatı çıkmış ve 1035'e gelindiğinde Peçenekler Trakya'yı tahrip etmeye başlamışlardır (Yücel, 2002a: 715).

1040'tan sonra Özü ile Tuna nehirleri arasında gördüğümüz Peçeneklerin on üç boydan oluştuğunu ve başlarında Kilter oğlu Turak adlı bir han olduğunu bilmekteyiz (Kurat,1997: 539). Uzların baskıları karşısında cesur bir şekilde duramayan Turak Han

yüzünden iki boy kendisinden ayrılmış, bunlar kendilerine Balçar oğlu Kegen adlı birini han olarak seçmişler ve Bizans topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Peçenekler Tuna'yı geçtikten sonra Bizans için daha da ciddi bir tehlike olmaya başlamışlardır. Konstantinos Monomakhos, Peçeneklere yerleşmeleri için Bulgaristan'da arazi vermek ve Tuna boylarında üç kaleyi onlara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu suretle nehrin diğer sahilinde kalan diğer Peçeneklerin istilalarından ve Rusların akınlarından korunmayı amaçlamıştır. Fakat Tuna'nın kuzeyinde kalan Peçenekler güneye doğru ilerlemeyi sürdürmüşlerdir ve Konstantinopolis'e kadar gelmişlerdir ancak ciddi başarılar elde edemediği Bizans tarafından hezimete uğratılmışlardır. İlerleyen yıllarda ise Peçenekler üzerine yapılan seferde Bizans büyük kayıplar vermiştir. Bunun neticesinde de Bizans, Peçenekler ile anlaşmak zorunda kalmış ve bu anlaşma için önemli miktarda hediye ve Peçenek liderine fahri unvanlar dahi vermişlerdir. Bunun karşılığında Peçenekler Balkanların kuzeyinde sakin bir şekilde yaşamayı taahhüt etmişlerdir. Buradan da anlaşıldığı üzere Peçenekler bu dönemde İmparatorluğun en tehlikeli düşmanları olmuşlardır.

Alınan tüm tedbirler Peçenekleri durdurmak için yeterli olmamıştır. Çünkü Peçenekler sürekli olarak bir yerde yaşamaya alışmamışlardır. Uzların da sürekli baskıları ve benzer arzularıyla Bizans topraklarına göz dikmişlerdir. Bu sırada Anadolu'da Selçuklu Türklerinin taarruzuna maruz kalan Bizans Peçeneklerin aralarında bulunduğu ordusu ile Selçuklular ile savaşıırken, Peçenekler Bizans ordusundan ayrılıp Alp Arslan'ın tarafına geçmişlerdir. Ağır bir hezimete uğrayan Bizans için mevcut sıkıntılar daha da artmıştır.

Bundan sonra Bizans pek çok kere Peçenekleri tamamen ortadan kaldırmak için üzerlerine seferde bulunmuş ancak pek de başarılı olamamıştır. Eserinde bu seferlerden bahseden Psellos, onların diğer kavimlerden daha güçlü olduğunu, bu yüzden onlarla mücadele etmenin zor olduğunu nakleder. Her hangi bir savaş düzenlerinin olmayışı da ilginçtir. Toplu halde oldukları zaman onlardan korkulurdu (Demirkent, 1992a: 202). Bu tehlikeye bir son vermek isteyen Bizans imparatorları her yolu denemişlerdir.

Malazgirt'te Türklere yenilen Bizans ülkesinde dirlik ev düzeninin bozulmasından faydalanan Peçenekler 1078 yılında Kıpçaklarla birlikte Edirne'yi kuşatmışlardır. 1086 yılında da Bogomiller ayaklanmasını desteklemişlerdir. Ertesi yıl Macarlarla birleşip

Bizans topraklarına girmişler ve Lüleburgaz'a kadar ilerlemişlerdir. Geri çekilmek zorunda kalsalar da Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. İzmir hâkimi Çaka Bey onlarla dostluk anlaşması yaparak birlikte Bizans hâkimiyetine son vermeyi amaçlamıştır. Ancak Meriç kıyısında toplanan Peçenekler Çaka Bey'in geç kalması üzerine Uzların desteğiyle Bizanslılar tarafından ağır bir yenilgiye uğramışlardır (Koçsoy, 2002: 83). 29 Nisan 1091 tarihli bu savaştan yalnızca küçük bir Peçenek topluluğu kurtulabilmiştir. Bundan sonra Peçenekler siyasi ve askeri bir güç olarak önemlerini kaybetmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 526). Zayıf bir durumda da olsa Tuna boylarında varlıklarını devam ettiren Peçenekler zaman zaman akınlarda bulunmaya devam etmişlerdir. Son olarak 1197'de bir akında bulunmuşlardır. Ardından bir kısmı Macaristan'a giderek daha önce buraya göç etmiş olan Peçeneklere katılmışlar, bir kısmı Kıpçaklara bağlanmışlar ve bir kısmı da eski yurtlarında yaşamaya devam etmişlerdir (Sümer, 2007: 214).

Yukarıda da belirtildiği gibi Bizans ile Peçeneklerin ilişkileri inişli çıkışlı bir görüntü sergilemektedir. *De Administrando Imperio* sayesinde edinilen bilgiler ile Bizans'ın Peçeneklere ve Karadeniz'in kuzeyindeki diğer kavimlere nasıl yaklaştığı görülmektedir. Kendisinden olmayan her milleti barbar olarak adlandıran Bizans imparatorları Karadeniz bölgesindeki bu kavimlerin aç gözlü ve hırslı olduklarını ifade etmişler ve onlara karşı hep tedbirli davranmışlardır (Porfirogenitos, 1949: 55).

3.1.3. Peçeneklerde Kültür ve Medeniyet

3.1.3.1. Devlet Teşkilatı

Çeşitli etkenler yüzünden bir türlü yerleşik hayata geçemeyen Peçenekler üç yüz yıllık tarihleri boyunca merkezi bir devlet teşkilatı kuramamışlardır. Sekiz boyun her birinin lideri müstakil gibi hareket etmiştir. Bu yüzden de zayıf bir siyasi bünyeleri olmuştur (Kurat, 1997: 541). “Sekiz vilayet, kırk bölgeye bölünmüştür ve bu bölgelerin küçük prenslikleri mevcuttur” (Porfirogenitos, 1949: 167).

Ayrıca sayılarına nazaran çok geniş bir coğrafyada yaşamış olmalarının da devlet teşkilatının oluşmamasında etkisi vardır.

Dönemin en güçlü devletleri ve tüm diğer komşu kavimlerle Peçeneklerin ilişkileri tamamen çıkarlarına dayalı bir şekilde gelişmiştir. Zaman zaman birlikte hareket ettiği

her hangi bir topluluğa kısa bir zaman sonra düşman olarak saldırması da bu nedenledir. Örneğin, Hazar ordusunda paralı asker olarak bulunan Peçenekler vardı ama zaman zaman da yine bizzat bu Peçenekler Hazarlara karşı hareket etmişlerdir (Tektaş, 2007: 328). 917’de ise Bizanslılara Bulgarlarla olan mücadelede yardımcı olmuşlardır. 934’te Trakya’yı ele geçirmek için Macarlarla ittifak kurmuşlar, 944’te ise Bizans’a karşı Ruslarla ittifak kurmuşlardır. Bir yandan saldırılar düzenledikleri Bizans ve Rus ordularında paralı asker olarak yer almışlar hatta 972 yılında Kiev prensi Svyatoslav’ın öldürülmesinde Bizans tarafından kullanılmışlardır (Roux, 2007: 157-9; Chaliand, 2001: 77).

Çeşitli milletlerle değişik şekillerde ilişkiler kurmuş olmaları elbette karşılıklı olarak kültür alış verişine neden olmuştur (Kurat, 1937: 62). Özellikle de komşuları olan Uzlar ve Hazarların önemli etkileri olmuştur. Aynı şekilde Rusların ve Bizanslıların etkisini de göz ardı edilemez. Daha düzenli teşkilatlara sahip bu milletlerle olan yakınlıklarına rağmen, Peçenekler göçebe bir hayat ve kültüre sahiptiler. Mevsimlere göre yaylak ve kışlaklarda yaşamışlardır. Bu hareket her boyun kendine özel olan bölgesi çerçevesinde yapılmaktadır (Kurat, 1937: 67).

Tabiatlarında var olan savaşçılık nedeniyle en iyi organize oldukları alan askeri teşkilatları olmuştur (Kurat, 1937: 64). Bu harekatlarda savaşırken kullandıkları silahlara bakılırsa -ki bu silahlar ok, yay, kılıç gibi daha çok taarruza yönelik silahlardır- silah yapımında iyi oldukları sonucu çıkarılabilir.

3.1.3.2. Ekonomi

Çevrelerinde bulunan milletler ile Peçenekler, yalnızca savaşmamış aynı zamanda çeşitli anlaşmaların ve alışverişlerin yapıldığı da olmuştur. Örneğin Ruslar Peçeneklerden büyükbaş ve küçükbaş hayvan almışlar, karşılığında ise mamül eşya ya da gıda maddeleri vermişlerdir (Porfirogenitos, 1949: 51). Zengin bir kavim olan Peçeneklerin hayvanları, sürüleri, silahları çok olup altın ve gümüş kap kacakları vardır (Hüseyin Namık, 1933: 57). Peçeneklerde zenginlik, sürülerin çokluğu ile ifade edilmekteydi. Bu sürüler için de geniş ve elverişli mera ihtiyaçları olmuştur. Komşularıyla yaptıkları mücadelelerin çoğunun sebebi de ya toprak elde etme isteği, ya da hayvan sürülerinin korunmasını, hatta komşu kavimlerin sürülerini ele geçirerek sayılarını arttırmak istemeleridir. Ekonomileri hayvancılığa dayalı olan bu kavmin en

çok beslediği hayvanlar ise at, koyun, keçi, öküz ve deve olduğu bilinmektedir (Kurat, 1937: 64). Atın diğerlerine nazaran daha ayrı bir yeri vardır. Askerî seferlerde sürekli atlı olarak hareket ettikleri için ata değer verilmektedir.

Kuzey ticaret yollarının ülkelerinden geçmesinin avantajını kullanan Peçenekler, özellikle Konstantinopolis ile ticaret yapmak isteyenlerin bedel ödemesini gerektirecek bir konumdaydılar. Bizzat kendileri de komşuları ile ticaret yapmışlardır. Ruslarla olduğu gibi diğer komşuları Kersonlular ile de alışverişleri olmuştur. Kersonlulardan mor kumaşlar, kurdeleler, ipekler, biber ve Pers derisi gibi mallar almışlardır (Porfirogenitos, 1949: 53).

Diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi avcılık da yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra Ruslara ve Bizanslılara hayvan satmaları ve bilhassa Müslüman tacirlere köle temin etmeleri sayesinde de iyi gelir elde etmişlerdir. Ayrıca Ruslar Bizans ile yaptıkları ticaret sırasında geçiş güzergâhlarını kontrol altında bulunduran Peçeneklere geçit parası da ödemek zorunda kalmışlardır. Çünkü Peçenekler o dönemin en önemli ticaret yollarından birine sahipti ve diğer önemli yolların da çok yakınında yerleşmişlerdi (Pritsak, 2002: 513).

3.1.3.3. Dil

Henüz kendi dillerinde yazılmış bir metin ortaya çıkmadığı için dilleri hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Şimdiye kadar ancak kabile ve kale isimlerine, şehir isimlerine ve Peçeneklerden etkilenen diğer milletlerin dillerinde görülen bazı kelimelere rastlanır ki bu da maalesef Peçeneklerin dilinin asıl özelliklerini açıklığa kavuşturmak için yeterli değildir (Vörös, 2002: 693). Divan-ı Lügati't Türk'te Kaşgarlı Mahmud'un Peçeneklere dair ifadelerinden hareketle Peçeneklerin konuştukları dilin Kıpçak Türkçesi'ne benzediği sonucuna varılmıştır. Anne Komnen'in de Peçenekler ile Kumanların aynı dil özellikleriyle konuştuklarını belirtmesi üzerine ünlü bilim adamı Német, bu kanıyı benimseyerek Peçeneklerin dili üzerine ciddi araştırmalarda bulunmuştur (Demir 2002: 709-713).

3.1.3.4. Din

Bizanslar, Ruslar, Müslümanlar gibi topluluklarla temaslarda bulunmalarına rağmen Peçenekler, büyük dinlerden birine girmemişlerdir. Ticaret için ülkelerine gelen

Müslümanlar, Peçenekler arasında İslamiyet’i yaymaya çalışmışlardır. Bazı bilim adamlarına göre bu faaliyetler neticesinde çok sayıda Peçenek Müslümanlığı benimsemiştir. Bazılarına göre ise Bizans etkisiyle Hıristiyanlaşan Ruslar, Peçeneklerin de Hıristiyan olması için çalışmışlardır. 997 senesinde Hıristiyanlığı yaymak için Piskopos Adalbert harekete geçmiştir ve Peçeneklere de gelmiştir. Ancak dinlerine sadık Peçenekler Adalbert’i öldürmüşlerdir (Hüseyin Namık, 1933: 16). Bundan sonra da zaman zaman misyonerler gelerek bir grup Peçenek üzerinde etkili olmuşlar ve Hıristiyanlığı kabul ettirmişlerdir. Sümer, bu iddianın hiçbir kısmını kabul etmez ve 1007’de Bruno tarafından girilen Hıristiyanlık propagandalarının başarısızlıkla sonuçlandığını ifade eder (Sümer, 2007: 214).

Mezarlarında yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular, Peçeneklerin kamlık inançlarına bağlı olduklarını göstermiştir. Şamanlıkta ölünün gömüldükten sonra tekrar dirileceğine inanıldığı için mezara yiyecek ve ölünün silahları ve kullandığı eşyalar konurdu.

3.2. Hazarlar

Hazarlar VII. ve X. yüzyıllar arasında Karadeniz’in kuzey kesiminde İdil ile Don nehirleri arasında kalan ve Kafkaslar civarına doğru uzanan sahada yaşamış ve bu bölgede ilk defa güçlü bir devlet teşkilatı kurmuş Türk kavmidir. Onlardan günümüze herhangi bir yazılı metin kalmaması ya da henüz bulunamamış olması nedeni ile onların Türk gruplarından hangisine mensup oldukları henüz bir netliğe kavuşmamıştır (Togan, 1997: 397). Hazarlardan günümüze kalan unvan, kişi ve yer isimleri incelendiğinde Türkçe konuştukları kesinlik kazanmış ve hatta bu dil öğeleri üzerinde yapılan detaylı çalışmalar neticesinde de onların Çuvaşların temsil ettiği “Lir” lehçesine mensup olduklarını kanıtlamıştır (Dunlop, 2008: 201; Togan, 1997: 397).

Hazarların bir süre Hun Devleti’ne tabii oldukları ve bu dönemde Aşağı İdil boylarında oldukları sanılmaktadır. Sabir isminin kaynaklarda kullanımının birden kesilmesi ve bunun yerine Hazar kelimesinin kullanılmaya başlaması dolayısıyla Sabir Türkleri ile Hazarlar arasında bağlantı kurulmuştur (Kurat, 1992: 30).

Hazarların ülkesi Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki sahadır. Önceleri Terek Nehri boyunda yerleşmiş olan Hazarlar, daha sonra İdil, Yayık, Don ve Kuban nehirleri

civarına kadar yayılmışlar ve böylece önemli ticaret yollarını kontrol altına almışlardır (Taşağıl, 1994: 117). Güneydeki sınırları Kafkas dağlarına kadar uzanırken Azerbaycan ve Ermenistan da zaman zaman Hazar hakimiyetine girdiği için sınırların daha da geniş bir coğrafyaya yayıldığını söylemek mümkündür. Hazarların kuruldukları dönemde büyük bir Bulgar Türk Devleti de kurulmuştu. Güney Rusya'dan Tuna Nehri'ne kadar olan sahada hüküm süren bu devletin 665'te Hazarlar tarafından yıkılmasıyla, Hazarların yayılmasının önündeki en büyük engel ortadan kalkmış (Halter, 2007: 9) ve Hazarların sınırları iki katına çıkmıştır. Bu bölge hem bahsi geçen nehir havzaları nedeniyle hem de ticaret yollarının kesişme noktası olması nedeniyle oldukça önemli bir konuma sahipti. Farklı ülkelerden farklı ticaret malları Hazarların ülkesine gelirdi. Örneğin, kıymetli kürkler, ipek, kıymetli kumaşlar, sanat ve ziynet eşyaları ticareti yapılırdı. Bu faaliyetler Hazarların diğer Türk kavimlerinden daha önce yerleşik hayata geçmelerine neden olmuştur (Kurat, 1992: 31).

Hazarlar, Göktürk birliği döneminde Göktürklerin Batı kanadını oluşturmaktaydılar. Hatta onların arzusuyla Sâsâni İmparatorluğu'na karşı Bizans'a yardım etmişlerdir. Sâsâni İmparatoru Anuşirvan'ın sarayında Hazarların da bir tercümanı bulunmaktaydı. Göktürklerin yıkılmasından sonra ise süratle siyasi ve askeri nüfuzlarını genişleten Hazarlar 630 yılında bağımsızlaşıp, Kuban Nehri ile Azak Denizi arasındaki araziye yerleşmişlerdir. Bu bölgedeki diğer Türk kavimlerini içlerinde eritip Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyinde egemenlik kurmuşlardı (Halter, 2007: 10). Hazar Devleti'ni oluşturan Ak Hazar ve Kara Hazar olarak ikiye ayrılmış olan Hazar ahalisinin yanı sıra İdil Bulgarları, Kama ve İdil boylarındaki çeşitli kavimlerle Burtaslar ve Orta Dinyeper yöresindeki Slav kavimleri de Hazar devletine tâbi olan unsurlardır (Taşağıl,1994: 117).

Hazarlar özellikle iki konuda tarihi bir rol oynamışlardır. İlki ileriki satırlarda görülebileceği üzere Bizans İmparatorluğu ile yaptıkları ittifaklar, İmparatorluk için hayati önem taşımış ve imparatorluğun ömrü uzamıştır. İkincisi ise hızla ilerlemeye başlamış olan Müslüman Araplarla sürekli mücadele etmeleri, İslam ordularının daha batıya ve kuzeye yayılmalarını engellemiştir (Piatigorsky- Sapir, 2007: 20; Tereşenko, 2007: 33).

3.2.1. Hazar-Arap İlişkileri

Yukarıda söz edilen Hazar-Bizans işbirliği karşısında zayıflayan Sâsâni İmparatorluğu, 632-634'lerde İslam kuvvetleri tarafından çökertilip İran toprakları Arapların eline geçince İslam harekâtları bir yandan Ermenistan yolu ile Kafkaslara doğru bir yandan da Suriye üzerinden Anadolu içlerine kadar ilerlemeye başlamıştır. Arapların elde ettikleri başarılar tüm devletleri olduğu gibi Hazarları da etkilemiştir. Nitekim Araplar 642 yılında Hazarların Derbent kentine kadar gelmişlerdir (Dunlop 2008: 64). Bundan sonra Hazar topraklarına akınlar düzenlemeye devam eden Araplar ile sık sık karşılaşmalar olmuştur. İlk büyük çarpışma, 651-652 yıllarında Halife Ömer zamanında yapılmış ve İslam orduları Hazar topraklarına girip Derbent'i alarak Hazarların bu sıralardaki başkentleri olan Belencer'e kadar ilerlemişlerdir (Taşağıl, 1994: 117). Bu noktada şehri güçlü bir şekilde tahkim ettiren Hazarlar Araplara pek çok kayıp verdirmişlerdir. Belencer'in Arap istilasına maruz kalması üzerine Hazarlar, başkentlerini daha güvenilir bir yere taşımaya karar vererek Aşağı İdil civarına nakletmişlerdir.

Halife Osman'ın 656'da şehit edilmesinden ve yerine Hz. Ali'nin halife seçilmesinden sonra meydana gelen karışıklıkların Kafkaslar yönündeki İslam saldırılarını azaltmıştır. Bu sırada ilerlemelerinin artık sonlara yaklaştığı Hazarlar da 681 yılında Arran'ı aldıktan sonra artık Kafkaslarda savunma konumuna geçiyorlardı (Dunlop, 2008: 74).

Hazar-İslam savaşları uzun süre sınır boyu çarpışmalarıyla devam etmiş ve daha sonra da Taberi'nin naklettiğine göre, İslam orduları, 707 civarında Bab'a ulaşmak için Türklerle savaşarak Kafkas taarruzlarına yeniden başlamıştır (Dunlop, 2008: 75). Bunun üzerine Hazarların karşı saldırıları başlamıştır. Ordu 717-718 yıllarında Şirvan'a girmiş ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmını işgal etmiştir (Kurat, 1992: 39). Bundan sonra Kafkaslar bölgesi, iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Artık Hazarlar da Araplar için ciddi bir tehdit olmaya başlamışlardır. 720-24 arasında vuku bulan bir savaşta yine Hazarlar galip gelmiştir. Bunun üzerine tekrar harekete geçen Araplar Hazarları kendi sınırları dahilinde durdurmak üzere Narin Kalesi'ne kadar gelmişlerdir. Şiddetli çarpışmalardan sonra Araplar zafer ve ganimet elde ederek Hamzin'i işgal etmişlerdir. Harekatın asıl hedefi olan Belencer'e ulaşmışlar ve yapılan savaş sonunda şehri ele geçirmişlerdir (Dunlop, 2008: 79). 730 yılına kadar devam eden çarpışmaların

neticesinde Hazarlar kumandan Barcik komutasında büyük bir güç toplayarak Arapları tam anlamıyla bozguna uğratmışlardır. Hazar ordusu bu savaşta Musul önlerine kadar gelmiştir ve böylece Araplar tekrar Azerbaycan'a gerilemek zorunda kalmışlardır.

732-733 yıllarında daha sonraları halife olacak olan Mervan b. Muhammed, Azerbaycan'a ve Ermenistan'a vali tayin edilmiştir ve Araplar en önemli başarılarını onun zamanında elde etmişlerdir. Araplar, Derbend Geçidi'ni aşip Belencer'e girmiş ve buradan da Hazarların yeni başkenti İdil'e ilerlemişlerdir. Hazar Hakanı İdil Nehri'nin ötesine çekilerek, Hazar Tarhan isimindeki kumandanın idaresinde hepsi Tarhan çocuklarından yani aristokrasiden oluşan kalabalık bir ordu ile Araplara karşı koymaya çalışmıştır (Togan, 1997: 399). Bu savaşta pek çok ölü ve esirler veren Hazar Hakanı, Arap hâkimiyetini ve İslamiyet'i kabul etmek şartıyla barışa razı olmuştur. Bunun üzerine, yapılan antlaşmaya göre başkent İdil'de iki fakih kalacak ve Hazarlara İslamiyet'i öğretecekti (Taşağıl, 1994: 118). Bu seferde Mervan'ın Terek ve İdil arasındaki bozkırlarda epeyce kalabalık bir orduyu sevk etmesi, 732 yılında yapmış olduğu Belencer seferi sırasında ve bundan önce de Süleyman b. Haşim'in seferinde bulunması sayesinde bölgenin durumunu iyi öğrendiğini göstermektedir (Togan, 1997: 399).

Mervan'ın seferinden sonra İslam-Hazar ilişkileri genellikle dostane bir şekilde seyretmiştir. İslam halifeliğinde Abbasiler'in iktidara geldiği, 763'ten sonra, Arap-Hazar mücadeleleri eski hızını kaybetmiştir. Halife Ebu Cafer el-Mansur Hazarlarla dostça yaşamaya çalışmıştır. Azerbaycan valisi Yezid b. Esid halifenin tavsiyesi ile Hazar Hakanı'nın kızı ile evlenmiştir. Benzer şekilde Harun Reşid zamanında vezir Fazl b. Yahya el-Bermeki Hazar Hakanı'nın kızıyla evlenmiştir. İki prensesin de ölümü üzerinde bunda kasıt arayan Hazarlar İslam topraklarına akınlar düzenlemişlerdir (Taşağıl, 1994: 118).

Hazarların Müslüman ülkelerine son akınları Halife Harun Reşid zamanında olmuştur. Halife Harun Reşit, kumandanı Yezid'i Hazarların üzerine göndermiş ve o da Hazarları Ermenistan'dan çıkarmayı başarmıştır. Bundan sonra Arap kaynaklarında Hazarların hücumlarından bahsedilmemektedir. Böylece Güney Kafkaslar'da hâkimiyet için yapılan Arap-Hazar mücadelesi sona ermiştir (Kurat, 1992: 40).

3.2.2. Hazar-Bizans İlişkileri

VII. yüzyılın başlarından itibaren Hazarlar ile dönemin en büyük güçlerinden olan Bizans İmparatorluğu arasında zaman zaman dostça, zaman zaman da düşmanca bir nitelik gösteren ilişkiler oluşmaya başlamıştır. İmparator Heraklios, Bizans'ın Sâsânilere karşı girdiği savaşlarda Hazarlardan alabileceği desteğin değerini fark etmişti. 626 yılında Hazarların da egemenliği altında bulunduğu Batı Göktürk'ün yabgu hakanı Ziebil ile görüşen Heraklios büyük bir saygıyla kabul edilmiş ve karşılığında da aynı şekilde Ziebil'e saygı gösterisinde bulunmuştur. Bu görüşme sonunda İmparator, Eudokia adlı kızının Ziebil ile evlendirilmesi sözü karşılığında 40.000 kişilik bir askeri kuvvet sözü almıştır (Brook, 2003: 473)¹. 626'daki Bizans-Sâsâni mücadelesinde Hazar Türkleri de yer almış ve Perslilere karşı başarılar kazanmışlardır (Theophanes, 1982: 22). Yine 627 ve 628 yıllarında Bizans'a yardım etmişlerdir. Bu yardımları ile Hazarların Sâsâni Devleti'nin yıkılmasında önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür (Brook, 2002: 474).

Hazarların, Bulgarlara üstünlük sağlayarak elde ettikleri geniş coğrafya ve güçleri onların diğer devletler ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Karadeniz'in kuzeyi, Karadeniz sahilleri, Kuban Nehri boyları ve Kırım'ın, gittikçe güçlenen Hazarların eline geçmesi üzerine Bizans ile Hazarlar arasındaki ilişkiler büsbütün sıklaşmıştır. 695 yılında tahttan indirilip Kırımdaki Kerson Kalesi'ne sürgün edilen II. İustinianos (Theophanes, 1982: 67) bir süre sonra Hazar Hakanından yardım istemiştir. Eski imparatoru oldukça iyi bir şekilde karşılayan Hazar Hakanı Busir (Dunlop, 2008: 185), kız kardeşini onunla evlendirmiştir. Vaftiz edilip Theodora adını alan bu Hazar prensesi, 705 yılında Bizans tahtına ikinci defa çıkmayı başaran İustinianos ile birlikte Bizans İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Ancak bundan hemen önce iki güç arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Bizans'ın yeni imparatoru Apsimar-Tiberius'un, İustinianos'u ele geçirmek için Hazar Hakanını büyük hediyeler karşılığında ikna etmesi üzerine Hakan, İustinianos'un öldürülmesi emrini vermiş ancak bir şekilde bundan haberdar olan Theodora sayesinde İustinianos bu durumdan kurtulmuştur. Eşini burada bırakıp kendisi yeniden tahtı ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.

---

¹ Bu bilginin açıklamasında Brook, Ziebil'in bir iç savaş sırasında ölmesinden dolayı Eudokia ile evliliğinin gerçekleşmediğini belirtir.

İustinianos tekrar imparator olduktan sonra eşini almak üzere Hazar Hakanına bir filo göndermiştir (Theophanes, 1982: 72). Bu sırada Theodora ile İustinianos'un bir oğulları olmuştur. Theodora ve oğluna başkentte taç giydirilmiş ve Theodora *augusta* unvanını almıştır.

İlerleyen yıllarda da Kerson'u ele geçiren Hazarlara karşı mücadeleye başlamıştır (Brook, 2002: 474). Kerson halkı bu mücadeleler sırasında yaşadıklarından dolayı İustinianos'a karşı hareket etmiş ve bu konuda Hazarlardan yardım istemişlerdir. Hazarlar II. İustinianus'a karşı ayaklanan Kersonluları desteklemişler ve Bardanes'in tahta çıkmasına yardım etmişlerdir (Taşağıl, 1994: 117). Philippikos adı ile imparator olan Bardanes zamanında ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Bir süredir sekteye uğramış olan Bizans-Hazar ittifakı, Arapların Ermenistan bölgesine yapmış oldukları seferler nedeniyle de yeniden kurulmuştur. 717'de Araplar Konstantinopolis'i kuşattığında Hazarlar Bizans'ın isteği ile Kafkasları aşarak Azerbaycan'a girmişler fakat Araplar tarafından geri püskürtülmüşlerdir.

Bizans imparatoru III. Leon'un oğlu ve halefi V. Konstantinos daha sonra İrene adını alan Çiçek isimli Hazar prensesiyle evlenmiş ve 750 yılında bu evlilikten doğan IV. Leon "Hazar Leon" lakabıyla tanınmıştır (Taşağıl, 1994: 117) ve 775'te tahta çıkmıştır. Kurulan akrabalık bağlarıyla birlikte iki ülke arasında ticari ilişkiler de gelişmiştir. Bizans'ta evlilik yoluyla ittifak kurma, diplomatik ilişkilerin başarılı bir şekilde yürütülmesi için zaman zaman uygulanan bir politikadır (Herrin 2010: 239, Kuzgun, 1993: 81).

Kırım yarımadası üzerindeki hakimiyet mücadelesi devam etmiş ve Kerson kenti iki taraf arasında sürekli olarak el değiştirmiştir. Benzer şekilde, önemli bir hisar alanı olan Doros kenti de mücadelelere sahne olmuştur. 786-787 yıllarında Hazarların eline geçen bu kent 810 yılına kadar Hazar tudunları tarafından yönetilmiş ancak IX. yüzyılda Bizans bu kentte egemen olabilmıştır (Brook, 2002: 476).

Hazarlar 833 yılında saldırılardan korunmak için Sarkel Kalesi'ni yaptırmak isteyince, Bizans imparatoruna elçi göndererek kendisinden destek almışlar ve kale Petronas Kametoros adlı Bizanslı bir mühendisin idaresinde yapılmıştır. "Sarkel, onlar için 'beyaz ev' manasına gelmektedir ve Hazarlar, İmparator Theofilos'tan, bu şehrin kendileri için inşa edilmesini talep ettikten sonra soyadı Kamateros olan

spatharocandidatos Petronas tarafından kurulmuştur. Çünkü Hazarların bu ünlü hakani, imparator Theofilos'a temsilciler göndermiş ve Sarkel şehrinin kendileri için inşa edilmesi konusunda yalvarmıştır. İmparator da bu isteği kabul etmiş ve onlara, imparatorluk donanmasının savaş gemileri eşliğinde önceden bahsedilen *spatharocandidatos* Petronas'ı ve ayrıca Paflagonia'nın kaptan-generalinin savaş gemilerini göndermiştir.....Tuna nehrinden, Sarkel şehrine, altmış günde gidilmektedir.”(Porfirogenitos, 1949: 183). Hazar-Bizans ilişkileri, İmparator Romanos Lekapenos döneminde Bizans'ın Yahudilere olan tutumu nedeniyle bozulmadan önce bazı Hazar savaşçıları VI. Leon ve Konstantinos Porfirogenitos dönemlerinde saray kapısında muhafızlık dahi yapmışlardır. Ancak Hazarların Museviliği benimsemesi ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Dönemin Bizans imparatoru I. Romanos Lekapenos, Rusların Hazar kentlerine saldırı yapması için girişimlerde bulunmuştur ve ülkesindeki Musevilere de kötü muamelede bulunmaya başlamıştır. Bu yüzden Bizans'tan kovulan birçok Yahudi, Hazar ülkesine sığınmış ve 932 yılında Bizans'la Hazarların arası tekrar açılmıştır. Bunun üzerine Hazar hakani ülkesindeki Hıristiyanları takibe başlamış, bunu duyan I. Romanos da Kiev Knezi I. İgor ile anlaşarak onu Hazarlara karşı bir sefer düzenlemeye ikna etmiştir. Bir süre sonra Bizans-Hazar ilişkileri daha da bozulmuş ve Bizans, Uz, Peçenek, As ve Alan kabileleriyle anlaşarak onları Hazarlara karşı saldırtmışsa da Hazarlar bu saldırıları geri püskürtmüşlerdir (Togan, 1997: 400).

950'li yıllarda ise, imparator Konstantinos Porfirogenitos döneminde Hazarlar Bizans'ın Seyfüddevle ile olan mücadelesine destek vermişlerdir.

Özellikle X. yüzyılda Karadeniz bölgesinde etkin bir rol oynayan Hazarların Bizans ile olan ilişkilerine yukarıda değinildiği üzere Bizans imparatorları tarafından büyük önem verilmiştir. Bizans'ın gözünde Hazarların çevredeki devletlere nazaran daha değerli olduğunu söylemek mümkündür (Brook, 2002: 478)¹. Ancak 1016 yılına gelindiğinde ilişkiler tekrar bozulmuş ve II. Basileios ve Rus müttefikleri tarafından Hazarlar üzerine bir sefer düzenlenmiş ve hükümdar ele geçirilmiştir (Brook, 2002: 478). Nihayetinde Hazar Hakanlığı'nın çökmesinde Bizans İmparatorluğu'nun da etkisi olmuştur.

---

¹ Burada yazar, Hazarların ülkesine gönderilen mektupların 3 solidi ağırlığında olmasını temel alarak bu yargıda bulunmuştur.

VII. Konstantinos Porfirogenitos, o dönemde Roma'daki Papa'ya giden mektupların iki altın, Hazar hükümdarlarına gidenlerin ise en az üç altın değerinde bir mühür taşıdıklarını anlatmıştır (Halter, 2007: 8). Buradan da anlaşılacağı üzere Bizans, Hazar Hakanlığı ile olan ilişkilerine çok önem veriyordu.

3.2.3. Hazar-Rus İlişkileri

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda gittikçe etkili olan Hazarlar bir taraftan da yeni bir oluşum içinde olan Rus Knezliğinin baskısına maruz kalmışlardır. Ruslar önceleri Hazarlara tâbi idiler. Hazar başkenti Atıl'de yaşayan ve Hazarlar için ücretli asker olarak çalışan Ruslar olmuştur.

Rus-Hazar ilişkileri yıllıklara göre 859'da başlamıştır. Yıllıklarda 859 olayları anlatılırken: "Hazarlar, Rus kabileleri olan Polyan, Severyan, Radimiç ve Vyatiçler'den her ev başına bir sincap kürkü ile gümüş para aldılar." şeklinde geçmektedir (Kurat, 1937: 83).

Önceleri oldukça imtiyazlı olan Ruslar zaman içinde Hazarlar için tehlikeli olmaya başlamışlardır (Kuzgun, 1993: 87). Hakanlığın zayıflamaya başladığı dönemlerde bağımsızlıklarını kazanmışlardır ve 866'da Rurik neslinden bir Rus Knezi Askold, Kiev'i Hazarların elinden almıştır. Ayrıca İdil Nehri'nde dolaşan Rus kayıkçılar Hazar Denizi'ne inerek İran sahillerini yağmalamışlar ve bu yağmalardan 925'teki Hazar Hakanı'nın izni dışında olduğundan bu durum iki millet arasında soruna neden olmuştur (Togan, 1997 :401).

IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslar, girdikleri uzun mücadeleler sonucunda Dinyeper Nehri üzerinden Karadeniz'e inen büyük ticaret yolunu ele geçirerek, bazı Slav kabilelerini Hazar egemenliğinden almışlardır.

965 senesinde Ruslar Sviatoslav idaresinde bazı Bulgar şehirleriyle birlikte Hazar başkenti İdil'i, Dağıstan'daki diğer Hazar şehirlerini ve Sarkel'i ve daha pek çok Hazar şehrini yakıp yıkmışlardır. Svyatoslav, Peçenek ve Uzlari da Hazarlar üzerine saldırtmış, sonra Kerç Boğazı'nı ve Kafkasya'nın Kuban sahillerini ele geçirmiştir.

Yeni kurdukları devlet için Rusların, Hazar devletinden oldukça fazla şey öğrendikleri görülmektedir (Pritsak, 2002: 517; Kuzgun, 1993: 88).

3.2.4. Hazar-Diğer Türk Boyları İlişkileri

IX. yüzyılın ortalarına kadar gelişmesini sürdüren Hazar Hakanlığı, topraklarında yaşayan Türk kavimleri tarafından IX. yüzyılın sonlarına doğru birtakım saldırılara uğramıştır. Doğudan gelen Kıpçak ve Uzların Hazar ülkesine saldırmasına karşın Hazarlar bu saldırıyı durdurmuş ancak, onları tam olarak mağlup edememişlerdir. 854 yılında Kabarlar, daha sonraları Macarlar ve Bulgarlar, Hazar hakimiyetinden ayrılmışlardır. Ayrıca doğudan gelen Peçenek saldırıları da Hazar Hakanlığı'nın zayıflamasında etkili olmuştur. Peçenekler 860-880 yılları civarında Uzların baskısından kurtularak Hazar yurdu içinden batıya doğru geçmişler ve İdil Nehri'ni aşarak Don ve Kuban boylarına gitmişlerdir.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Ka%C4%9Fanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_-_cite_note-Kur42-59

Daha önce de söz edildiği gibi Hazarların hakimiyetinde pek çok millet bulunuyordu ve bunlardan biri olan Macarlar VII.-VIII. yüzyıllarda İdil boylarından aşağıya inmişler, önceleri Kuban boyunda ardında da Doneç çevresine yerleşmişlerdir (Kuzgun, 1993: 91-92). Bu sırada Hazarların idaresinde olduklarından Hazar boyları ile iyice karışmışlardır. Peçenek tehlikesi ortaya çıktığında Hazarlar, Macarları kendi beyleri idaresinde teşkilatlandırarak Arpad sülalesi olarak bildiğimiz sülalenin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamışlardır (Kurat, 1992: 41).

Bunun dışında, Konstantinos Porphyrogenitos, Hazarların, As ve Alanlar ile de mücadelelerinin olduğunu ve Hazarlarla ancak Uzların ve Alanların savaşabileceklerini kaydetmektedir (Porphyrogenitos, 1949: 63-65).

IX. yüzyılın sonlarına doğru Bulgarlar ve Peçenekler, Macarlara saldırınca, Hazarların himayesindeki Macarlar istenilen teşkilatlanmayı gerçekleştirilemeden bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. IX. yüzyılın başlarında Peçenekler, Hazarlara yeniden saldırmışlar, fakat Oğuzların Hazarlara yardım etmesi sonucu Peçenek saldırısı savuşturulmuştur. 965'teki Rus seferinden sonra eski gücünü kaybeden Hazarların yıkılmasında Ruslar birinci derecede etkiliyken diğer Türk boyları ikinci derecede etkili olmuştur. Gerek Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak gibi Türk kabilelerinin saldırıları gerekse 970'ten itibaren Hazarların hakimiyeti altında yaşayan kabilelerin birer birer kopmasıyla Hazarlar büyük bir güç kaybına uğramıştır. Hazarların bir kısmı 965'ten

sonra Kırım'a, diğer bir kısmı da Hazar Denizi ile Kafkaslar arasındaki bölgeye çekilerek varlıklarını devam ettirmişler de zamanla Hazarların kontrolünden çıkan topraklardaki Hazarlar arasındaki bağlantı çeşitli Türk boyları tarafından kesilmiştir. Kuman-Kıpçakların Batı Sibirya'dan ayrılarak İdil boylarına doğru ilerlemesi, Hazarların Harezmi ve Türkistan'la olan ilişkilerini kesmiş ve buralarla olan ticareti bitirmiştir. Askeri ve ekonomik yönden buhran yaşayan Hazarlara Kıpçakların darbe indirmesinden sonra Hazarlar, bir müddet daha Kırım'da kalsa da XI. yüzyıl içerisinde bir kısmı Kuman-Kıpçaklara bir kısmı da Ruslara karışarak onların içerisinde kaybolup gitmişlerdir.

X. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti olan Hazarlar bu dönemden sonra hızlı bir şekilde çökmeye başlamıştır. Uzun zamandır egemenlik sürdürdüğü topraklar yavaş yavaş kaybedilmeye başlanmış ve hakimiyeti altındaki milletler Hakanlıktan kopmaya başlamıştır (Tereşçenko, 2007: 65). Hazarların çöküş sebepleri iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılabilir (Kuzgun, 1993:71). Dış sebeplerin en önemlisi, Hazarların coğrafi bakımdan son derece önemli bir bölgeyi ellerinde tutuyor olmaları nedeniyle sürekli akınlara maruz kalmalarıdır. Ticaret yollarına sahip olmaları ve bu yolların denetiminden elde ettikleri gelirler dikkat çekici düzeydeydi. İmtiyaz sahibi diğer milletler, özellikle de Ruslar ticaret sayesinde gittikçe güçlenmişler ve Hazar topraklarına göz dikmişlerdir. Hazarlar sürekli olarak İç Asya'dan gelen Türk kavimlerinin tehdidi altında olmuşlardır. Hatta Sarkel Kalesi'in bu tehdidi engellemek için yapıldığı da söylenmektedir. Özellikle Peçenekler ve Uzlar Hazarları oldukça zayıflatmışlardır. Fakat aynı zamanda bu tehdidi oluşturan kavimlerden çok sayıda asker Hazarların ordusunda bulunuyordu. Önce özellikle Peçeneklerin ardından Kuman-Kıpçakların baskısına maruz kalan Hazarlar bu baskıların önüne geçememişlerdir. Bizans İmparatorluğu'na gelince, o da Hazarların zayıfladığının farkındaydı ve politikasını kendi çıkarları yönünden değiştirme gereği hissetmiştir. Ülkesinden kaçan Yahudiler bahanesiyle, Hazarlardan uzaklaşmış ve başka ittifaklar kurmuşlardır. Bizans'tan da destek gören kavimlerin saldırılarına maruz kalan Hazarlar daha fazla varlıklarını devam ettirememişlerdir.

İç sebepler ise, ülkede Hazarların geniş bir alana yayılmasıyla, din, dil, kültür, menfaat ve kader birliğinin yok olması, ülkede zevk ve sefahatin artması, askeri sistemle

hakanlık müessesinin bozulmasıdır. Hakanlığın yönetici kesiminin Yahudiliği seçmesi üzerine halk tarafından tepkiler başlamıştı. İslamiyet, Hıristiyanlık ve Gök Tanrı dinlerine mensup olan halk hanedanı eskisi kadar desteklemez olmuştu (Taşağıl, 1994: 118).

Zaman içinde asker millet olmaktan uzaklaşmış ve orduda çok sayıda ücretli asker bulunmaya başlamıştır. Ordu git gide Hıristiyan ve Müslüman paralı askerlerden oluşmaya başladı ve bu askerler kendi dinlerinden bir düşmanla savaşma konusunda pek de sadık olamadılar (Kuzgun, 1993: 73, Piatigorsky-Sapir, 2007: 28). Ayrıca devletin yaşadığı ekonomik sıkıntılar bu askerlerin maaşlarının da ödenmesine engel olunca devlet hem siyasi hem askeri yönden sarsılmış oldu. Kendilerine haraç vermek zorundaki vasallarını korumakla görevli olan Hakanlık aldığı haracın karşılığını yerine getirememeye başlamıştır. Bu da onlara karşı duyulan olumsuz hisleri arttırmıştır (Piatigorsky-Sapir, 2007: 29).

Hazarların sahip olduğu belli başlı ticaret merkezlerine gelen çok sayıda yabancı milletten insanlar zamanla hakanlık içinde yerleşmeye başlamışlardır. Farklı dilleri konuşan, dinleri ve kültürleri de farklı olan bu insanlar arasında bir ortak payda olarak dil kullanılmadığı için halkın Hakanlıkla bağları zayıflamış, menfaatler ön plana çıkmıştır (Kuzgun, 1993: 74).

Karadeniz'in kıyısındaki Tama-Tarhan şehrini ele geçiren Ruslar ve doğudan Batı Türkistan, İran gibi ülkelere giden ticaret yollarını kesen Kuman-Kıpçaklar yüzünden Hazarlar, ticari üstünlüğünü kaybetmişlerdir (Taşağıl, 1994: 118).

Ayrıca Dunlop'a göre, Rusların bir deniz gücüne sahip olmasına karşın Hazarların sahip olmayışı, karada sağlanan savaş üstünlüklerini kaybetmelerine yol açmıştır (Brook, 2005: 295). Nihayetinde Atıl şehri de düşerek (Halter, 2007: 13) Hazar Hakanlığı sona ermiştir.

3.2.5. Hazarlarda Kültür Ve Medeniyet

3.2.5.1. Devlet Teşkilatı

Hazar Hakanlığı'nın devlet teşkilatı aslında Göktürk Devleti'nin teşkilatının bir devamı olmakla beraber bazı konularda farklılık göstermektedir. *Hudûd'ul Âlem* adlı esere göre

devletin başında bulunan Hakan, Aşina sülalesinden gelmekte ve diğer Türk devletlerinin de geleneği olduğu üzere ilahi menşeli sayılmaktadır. Hakan olmak için belirli bir hakan sülalesinden olma şartı vardır. Hatta daha sonraki dönemlerde buna bir de Musevi olma şartı eklenmiştir (Yücel, 2002: 455). Ancak bu durum zaman içinde değişmiş ve hakanın etkinliği azalmıştır. Çifte krallık şeklinde nitelendirilebilecek bu yeni sisteme göre devletin başındaki hakan bizzat devlet işlerine karışmaz, sembolik bir idarecidir ve asıl yönetici, hakan tarafından tayin olunan ve her an değiştirilebilir olan *hakan bey* (*kağan bey*, *kağan beh*, *tarhan*) unvanlı kişidir (Togan, 1997: 406). Bu kişinin ülkenin idaresi, orduların sevki, komşu kralların itaat altında tutulması gibi görevleri vardı. Tarhan aynı zamanda VIII. yüzyılda İtil'in yerel valisinin de unvanıydı. Hakan Bey her gün Hakan'ın huzuruna çıkar ve ona açıklamalarda bulunurdu. Hakanın halk içinde bizzat bulunup oturum yapmadığı ve onlarla konuşmadığı bilinmektedir (Şeşen, 2010: 45).

Arap tarihçi İstahrî'ye göre, hakan göreve başladıktan sonra yaşayacağı süre için bir limit belirlenirdi ve bu süre dolar dolmaz hakan öldürülürdü. İbn Fadlan'a göre, hakan en azından 40 yıl tahtta kalmışsa maiyetindekiler ve tebaası, yaşlılıktan dolayı muhakeme yeteneğinin bozulmuş olacağını düşünürlerdi ve bunun sonucunda da hakan öldürülürdü (Şeşen, 2010: 46). Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Hazarlarda da hakanın sihirli bir kudreti olduğuna inanılırdı. Halkın başına kuraklık, kıtlık, savaşlarda başarısızlık ve başka uğursuzluklar geldiği zaman, Hakan bundan sorumlu tutulur ve bu durum onun ölümüne neden olurdu (Yücel, 2002: 455).

Hakandan sonra gelen ve ülkeyi fiilen idare eden Hakan Bey'in yardımcısına *Kündür* (*Kender*), onun da yardımcısına *çavışgır* (*Çavışgar*) denmekteydi¹. Herkesin yanına giremediği Hakanın huzuruna bahsi geçen üç görevli (*Hakan bey*, *Kündür* ve *Çavışgır*) çıkabilirdi. Hakanın düşmana karşı gönderdiği ordu yenilgiye uğrarsa, kaçarak geri dönenler öldürülür, kumandan ve hakan yardımcısı cezalandırılırlardı. Hazarlara bağlı diğer kavimler, merkezden gönderilen *İlteber* veya *tudun* (*Tarhan/tarkan*)(Brook, 2005:

---

¹ İbn Fadlan, Hakan Bey'in yardımcısına Kündür Hakan, onun da yardımcısına Haz Çavuşu dendiğini kaydetmektedir. Seyahatnameyi neşreden Ramazan Şeşen, Hazar ülkesindeki Müslümanların işlerine bakan en büyük idarecinin bu Haz Çavuşu olduğu açıklamasını yapmaktadır. Bknz. Ramazan Şeşen, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 45. László Rásonyi ise Kündü şeklinde yazdığı unvanın Hakanın vekiline dendiğini söylemektedir. Bknz. László Rásonyi, "Tarihte Türklük", Türkler, C. I, S. 350-377.

123) denilen kişiler tarafından yönetilirdi. Bunlar Hazar Hakanı tarafından atanan bir çeşit askeri valilerdi (Dunlop 2008: 188). Tudunlar vergi toplarlardı ve gümrükten sorumluydular.

Hazarların askeri yapılarına bakıldığında önceleri ücretli askerleri olmadığını ve şehirlerin savunmalarının gönüllüler tarafından yapıldığı görülmektedir. Ancak, IX. yüzyılın ortalarında ticaretin gelişmesiyle askerlik mesleğiyle uğraşanların sayısı azalmış ve bu durum, ücretli askerlerin sayısının artmasını da beraberinde getirmiştir. Hazar ordusunda Müslümanlar ve Slavlar gibi çeşitli din ve milletten kişiler görev alıyordu. Ayrıca, Hazarların deniz gücü olduğu görülmemiştir.

Hakanın karısına diğer Türk devletlerinde olduğu gibi *Hatun* denirdi. Hakan ölümünden sonra özenle hazırlanmış bir anıt mezara gömülürdü.

Tüm inançların mahkemede temsil edilmesini sağlayan ve böylece hoşgörü ortamını da yaratan Hazarlar düzenli bir hukuk sistemi de kurmuşlardı. Başkentte dört farklı inancı temsil eden yedi kadı yüksek mahkemeyi oluşturuyordu. Atil'deki mahkeme esas olarak ticari davalara bakıyordu.

Hazarların yönetim ve yaşam şekilleri, başta Kiev Ruslarının da kurdukları Kiev Knezliği olmak üzere pek çok milletin kültürüne önemli bir oranda tesir etmiştir.

3.2.5.2. Ekonomi

Ticari etkinlikler açısından gelişmiş olan Hazar Hakanlığı, Asya ile Avrupa arasındaki birçok ticaret yolunu kontrol altında tutuyordu ve bu sayede Avrasya'nın birçok yerinde ticari bağları vardı. Hazarların en önemli gelirini ticaret akışı oluştursa da, ihraç edecek fazla malları bulunmamaktaydı. En çok bal, tutkal, balmumu, un, kadife ve kürk ihraç edilmekteydi (Yücel, 2002: 456).

Oldukça etkin bir ticaret ağının gelişmesi elbette hakanlığın kalkınmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra bu ticaret yollarını kullanan kervanlar ve gemiler, Hazar Hakanlığı'na onda bir oranında vergi öderlerdi. Hazar Denizi'nden gelen gemilerden de gümrük vergisi alınırdı. Hazarlar, Müslüman ve Rus tüccarların ülkelerinden serbestçe geçmelerine izin vermişlerdir. Bu tüccarlar özellikle X. yüzyılda Atil'in devamlı müşterisi olmuşlardır ve bir süre sonra da birçoğu buraya yerleşmiştir (Tereşçenko,

2007: 49). Atıl dışında Sakşın şehrini de bir ticaret merkezi yapan Hazarlar, VIII. yüzyılla XI. yüzyıl arasında topraklarının geniş bir bölümünde güven ve asayışı sağladığı için Doğu Avrupa’da tam anlamıyla bir Hazar Barışı Çağı yaşatmışlardır (Kuzgun, 1993: 107).

Sarkel Kalesi’nde ele geçen eşyalardan Hazarların birçok kavimle ve başka Türk topluluklarıyla büyük boyutlu ticaret ilişkileri olduğu, ayrıca tarım ve hayvancılıkta da ileri bir düzeye vardıkları anlaşılmıştır. Hazarlarda ziraatin ve özellikle de ticaretin gelişmiş olmasına rağmen, ekonomik hayatlarının esasını yine de hayvan yetiştiriciliği teşkil ediyordu. Nehir boylarındaki otlak ve sazlıklar, hayvan yetiştirmeyi kolaylaştırıyordu. Ancak, Hazarlar giyim eşyaları ve bir kısım ihtiyaçlarını Araplardan ve Bizanslılardan ithal etmekteydiler. Ayrıca Hazar kılıçları da Ruslar tarafından oldukça ilgi görmekteydi.

Daha çok Bizans ve Arap sikkeleri kullanan “Hazarların ticari prensipleri, hukuk anlayışları ve hatta dini hoşgörülerini kendilerinden sonra güçlü devletler kurmuş olan Selçuklulara ve Osmanlılara da etki etmiştir” (Kuzgun, 1993:108).

Hazar ülkesinde hayvanların evcilleştirilmesi yaygındı. Beslenen hayvanlar arasında koyun, keçi, at, eşek gibi hayvanlar bulunmaktaydı. Ayrıca buldukları coğrafyanın elverişli oluşuyla kuraklık gibi sıkıntılar yaşamadan tarım ile ilgilenmişlerdir ve balıkçılık da yapmışlardır (Tereşçenko, 2007: 55, Kuzgun, 1993:105). Çiftlik hayvanlarının dışında çok sayıda deveye de sahip olan Hazarlar, arıcılık da yapmaktaydı. Bunların yanı sıra, yaban domuzu, kunduz, geyik ve tavşan gibi çeşitli yabani hayvanlar da avlanıyordu.

3.2.5.3. Dil

Günümüze yazılı bir belge kalmayan ve bu yüzden dilleri ve kültürleri üzerine yeterli bilgi sahibi olunmayan Hazarlar ile ilgili İbranice olarak yazılmış iki belge bulunmaktadır. Bu belgelerde geçen isimlerin Türkçe olmaları dolayısıyla Türkçe’nin bir lehçesini kullandıkları düşünülmektedir (Kuzgun, 1993: 93-94). “Barthold ve Minorsky gibi Rus araştırmacılar, Hazarca’nın İdil Bulgarlarının diline benzediğini, bugün Çuvaşça’nın da, Bulgarca ve Hazarca’ya benzediğini ve sonuç olarak, Hazarca’nın Türk dillerinin ayrı bir kolu olan Çuvaşça’ya çok yakın olduğunu ifade

etmektedirler” (Kuzgun, 1993: 94). Ayrıca, yapılan araştırmalara göre, Hazar ülkesinde Hazarca'nın dışında çeşitli Türk lehçelerinin de konuşulmakta olduğu ortaya çıkarılmıştır (Brook, 2005: 143-145).

Kurdıkları büyük devlet kurumlarına rağmen Türk kökenli bir millet olarak Orta Asya'dan gelme göçebelik karakterlerini tümüyle silememişlerdir. Özellikle yaz ve kış aylarında değişik bölgelerde oturma geleneği, Hazar Hakanlığı'nda da sürdürülmüştür. Kış aylarında genellikle kentlerde yaşayan Hazar toplumu, ilkbahar gelince kentlerden çıkar ve kışa kadar yayla ve bozkırlarda yaşardı. Diğer Türk kavimlerinden farklı olarak Hazarlar çok ileri bir medeniyet seviyesine erişmişlerdi. Elbette bu kültürün oluşmasında eski Hun, Sasani ve İslam-Arap kültürü gibi diğer kültürlerin de etkisi olmuştur (Kuzgun, 1993: 96-97).

Başlangıçta atlı göçebe bir kavim olmalarının da etkisiyle at çok önemli bir yer tutardı. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda atlara ait mezarlar ve bunların içinde at iskeletleri ve at koşum takımları bulunmuştur. Yine insan mezarlarında da atlara ait bulgular vardır (Brook, 2005: 159). Hazarlarda evler, Türklerin derme evleri (hargâh, büyük çadır da denir) denen, ağaçtan yapılmış ve üstleri keçe ile örtülü türdendi. Ayrıca, Hakana ve kamuya ait olan binaların yapımında tuğla kullanılıyordu (Brook, 2005: 155).

Sarkel Kalesi'ndeki dehlizlerde Hazar yapımı mücevherlerin, süslü tabakaların, ayna gibi çeşitli süs eşyalarının bulunması, hem Hazarlarda altın ve gümüş işlemeciliğinin çok ileri bir noktada olduğunu hem de Hazarların süse ve giyime düşkün olduklarının bir göstergesi olmuştur (Kuzgun, 1993: 98).

3.2.5.4.Din

Hazar Hakanlığı içinde birçok din yaşama olanağı bulmuş ancak asıl ve en uzun süreli dini, Gök Tanrı Dini olmuştur. Diğer eski Türk halkları gibi tabiat güçlerine dini anlamda saygı gösteriyorlardı. Devlet içerisinde erken dönemlerden itibaren ortaya çıkan bir başka din de Hıristiyanlıktı. Hazarlarda Hıristiyanlığın yayılması, VIII. yüzyıl başlarında Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da genişleyen Arap istilasıyla sona ermiştir. Ancak, Hazar Hakanlığı'nın yıkılmasından sonra Hıristiyan halk, Rus Kilisesi içerisinde erimiştir. Bahsi geçen Arap istilaları döneminde Hazarlarda Müslümanlık da, Harezmli

tüccarlar aracılığıyla yayılmıştır. Dağıstan'daki Yahudiler de, Yahudiliği yaymaya çalışmıştır.

Hazar Hakanlığı, devletin resmi din olarak kabul etmiş olsa da, Yahudiliğin hangi mezhebine bağlı oldukları kesin değildir. Hazarlar 860 yılı civarında bir tarihte Yahudiliği kabul etmişlerdir ve bundan sonraki dönemlerde inanmaya devam etmişler ancak onların bu dini kabul etmeleri sonrasında devlet bir Yahudi devleti karakteri kazanmamıştır (Özcan, 2005:). 1140 yılında Kurtuba'da yayınlanan el-Hazarin adlı çalışmada Yuda Halevi, Hazar Hakanının üç büyük dine bağlı din adamlarını huzurunda kabul edip, onlar ile görüştüğünden sonra kendisine en doğru gelen dinin Yahudilik olduğuna kanaat getirerek, devletin resmi dini belirlediğini nakletmektedir (Halter, 2007: 12). Schechter metni, Genizah Fragmanı ve Bekri'nin kayıtları da benzer şekilde, Hazarların Yahudiliği kabul etmelerini yapılan bir münazaraya dayandırmaktadırlar.

Başkent Atıl'de Müslüman ve Hıristiyan toplulukların Musevilerden fazla olmasına karşın, ülkede bulunan belli başlı yedi kadıdan biri eski Gök Tanrı dinine tâbi olanların, ikisi Hıristiyanların, diğer ikisi Musevilerin ve kalan ikisi de Müslümanların davalarına bakardı. Musevilik inancının yayılması için herhangi bir gayret içerisinde olmayan hakanlar, halkın dini inancına karışmamıştır.

Mervan b. Muhammed komutasındaki İslam kuvvetlerine yenilen hakan, zor durumda kalınca İslamiyet'i kabul edeceğini bildirirse de, kısa süre sonra eski hâline dönmüştür. İslam ordularının çekilmesinden sonra Atıl'de kalan iki fakih, İslamiyet'i yaymaya çalışmışlardır. Harezm'de İslam savaşları başladığı ve hastalıklar çıktığı zaman, halkın bir kısmı Hazar ülkesine taşınmış ve daha sonra serbest olarak ibadet edebilme, ezan okutma, cami yapabilme ve Müslümanlara karşı savaşmama gibi şartlar karşılığında orduya girmişlerdir (Yücel, 2002: 458).

Genel olarak halkın dinine karışmayan Yahudi hükümdar, 922 yılında Müslümanların Darülbâbûnec'teki havrayı yıktıkları haberini alması üzerine İtil şehrindeki caminin minaresini yıktırması, müezzinlerini de öldürmüştür. İbn Fadlan'ın aktardığına göre "Hakan Müslümanların ülkelerindeki havraların hepsinin yıkılmasından korkmasam camiyi de yıkardım" demiştir (Şeşen, 2010: 47).

Hazarların Museviliği neden seştikleri konusunda tartişmalar devam etmektedir. Yaygın görüşe göre, büyük gler olan, Müslüman halifelik ve Hıristiyan Bizans arasında kendilerine sağlam bir yer edinebilmek, her iki taraftan da bağımsız kalabilmek, siyasi iktidarlarını meşrulaştırmak adına üçüncü tek Tanrılı büyük din olan Yahudiliği seşmişlerdir (Piatigorsky- Sapir, 2007: 20-21; Zuckerman, 2002: 481-488). Aslında Yahudilerin çoğu sonradan yapılan bu din değişikliğine sıcak bakmamışlardır ancak kralları Yasef kesin bir şekilde Hazarların din değiştirerek artık Yahudi olduklarını ifade etmiştir (Tereşchenko, 2007: 46). Elbette bu din değişikliği bir anda ve tek seferde olmamıştır. Yeni dine dair inançlar zaman içinde yerleşmiştir.

SONUÇ

Bizans'ın özellikle IX. ve X. yüzyıllardaki siyasi, sosyal, ekonomik hayatında derin etkileri olan Türk kavimleri ile olan ilişkileri tamamen dönemin şartlarına ve elbette imparatorluğun çıkarlarına göre şekillenmiştir. Çağdaşı kaynaklar tarafından da güvenilirliği teyit edilen VII. Konstantinos Porfirogenitos'un *De Administrando Imperio* adlı eseri bunu gözler önüne sermektedir. Oğlu II. Romanos'un başarılı bir imparator olmasını istediği ve bu konuda ona yardımcı olması için hazırladığı eser incelendiğinde, bir tarih kitabı, kronolojik bir çalışma olmaktan ziyade pratik amaçlarla yazılmış bir el kitabı olduğu görülmektedir. Olayların kesin tarihleri verilmek yerine, belirli bir olaydan bahsedilip, diğer olayların ondan önce ya da sonra olduğu ifade edilmiştir. Konstantinos'un sık sık yararlandığı Theophanes Kroniği'nden alıntı yapılan kısımlarda bir tarihlendirme görülmektedir. Onun dışında bu eserde tarihlendirme yok denecek kadar azdır. Üslubu ve doğrudan oğluna hitaben yazılışından ve orijinal başlığından (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, Oğlum Romanos'a) da anlaşılacağı üzere daha çok bir nasihatname tarzındadır. İmparatorluğun gelecek hükümdarlarının, öncelikle de oğlu II. Romanos'un yararlanması için VII. Konstantinos Porfirogenitos tarafından kaleme alınan eser, Bizans İmparatorluğu ve komşularının tarihinin incelenmesinde günümüzdeki araştırmacılara da fayda sağlamaktadır.

Daha önce de bahsedildiği gibi eser, dört ana başlık altında toplanabilecek konulara yoğunlaşmıştır. Bu konular, mevcut dönemde, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan kavimlerin imparatorluk ile ilişkileri, kısa tarihçeleri ve yaşam tarzları, imparatorluğun hakimiyeti altındaki geniş coğrafyada bulunan çeşitli bölgeler ve şehirlerin anlatımı şeklindedir

De Administrando Imperio, X. yy.da Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyet sahasında yer alan kavimlerin, özellikle de Karadeniz'in kuzey kesimlerinin halklarının tarihine dair ilk bilgileri edinmemizi sağlar. İmparatorluğun, Peçenekler, Ruslar, Uzlar ve Hazarlar gibi komşuları ile ilişkilerini anlatmaktadır. Bu kavimlerin daha iyi tanınması için yalnızca Bizans ile olan ilişkisine değil, birbirleriyle olan ilişkilerine de yer verilmiştir. Güçleri, nüfusları hakkında bir kıyaslama yapılmıştır. Birbirlerine akraba olup olmadıkları ve tarih boyunca yaptıkları mücadelelere değinilmiştir.

Eserde bahsi geçen kavimlerinin her an dikkate değer oldukları açık bir şekilde belirtilmiştir. Özellikle en çok sözü edilen Peçenekler tehlikeli buldukları için, onlar üzerinde izlenmesi gereken politikanın barışçıl olmasından yana bir tavır görülmektedir. Söze ilk olarak bu millet ile başlaması da, Peçenekler ile diğer milletlerin karşılaştırıldığı bölümlere yer vermesi de, onlara verdiği önemin bir göstergesi olsa gerektir. Özellikle bu bölümler Peçeneklerin tarihine dair önemli bilgiler içerdiği için, eser Peçenek tarihi çalışmalarında ana kaynak olarak kullanılmaktadır.

Bizans İmparatorluğu, kendisi için büyük bir tehlike arz eden Bulgarlara karşı bu milleti kullanmak istemiştir. Çünkü bunlar hem diğer komşulara nazaran daha yakın bir bölgede yerleşmişler, hem de daha güçlüdürler. Bulgarlar ile Peçenekler daha önceden de mücadele içinde olmuşlar ve Peçenekler galip gelmişlerdir. Bu yüzden Bulgarlar Peçeneklere karşı daha temkinli yaklaşmışlardır. Bu durumdan faydalanmaya çalışan Bizans Bulgarlara karşı Peçenekler ile müttefik olmuştur. Bu ittifakın sağlanması için de yüklü miktarlarda ödemeler yapmıştır.

De Administrando Imperio, Bizans İmparatorluğu'nun hem Peçeneklere hem de diğer kavimlere yönelik politikasını göstermesi bakımından önemlidir. Peçeneklerin bölgeye gelmelerinin sebebini ve burada bulunan Türkleri (Macarları) yerlerinden çıkarmaları bu eser sayesinde öğrenilmektedir.

Yine Peçeneklerin yönetim şekillerine, sekiz boya ait isimlere ve şehir isimlerine kendi aralarında bölüştükleri toprakların hakiminin prensler olduğuna, dair bilgilerimizin ilk kaynağı da *De Administrando Imperio*'dur.

Hazarlar ile olan ilişkilere bakıldığında benzer bir yaklaşım görülmektedir. İmparatorluk ile Hazarlar, barış içinde değilse, zor durumda kalınacağı, yeni müttefikler bulunması gerektiği yönünde bilgiler vardır. Bu müttefikin bir başka Türk kavmi olmasında sakınca görülmemektedir. Zaten Bizans diplomasi oyunlarından birisi de akraba topluluklar arasında karmaşa ortamı yaratıp, güçlü gördüğü rakibini, aynı kökenden bir kavmin yardımıyla yok etmektir.

Kendilerini her milletten üstün gören İmparator, diğer milletler ile akrabalık oluşmaması için kesinlikle evlilik bağları kurulmaması gerektiğini, çünkü Romalılar dışındaki tüm diğer milletlerin kafir olduklarını ve doğalarında olduğu üzere, asla

doymayan bir para açlığına sahip olduklarını ve bu nedenle her şeyi istediklerini, böyle bir milletin de kabul edilemez olduğunu sık sık dile getirmiştir. Verdiği bilgilerin doğruluğu konusunda çok az şüphe bulunan *De Administrando Imperio*'da dışarıdan yapılacak evlilikler ile ilgili olarak adı Leon olan birinin, kuralları çiğneyerek ve kiliseye karşı olarak bir Hazar Hakanı'nın kızı ile evlenmiş olduğu ifade ettiği kısımda bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü aslında Bizans imparatoru III. Leon'un oğlu ve halefi V. Konstantinos daha sonra İrene adını alan Çiçek isimli bir Hazar prensesiyle evlenmiş ve 750 yılında bu evlilikten doğan IV. Leon "Hazar Leon" lakabıyla anılmıştır ve 775'te tahta çıkmıştır. Buna çok benzer bir ufak hata da Müslümanlara dair verdiği bilgiler sırasında Konstantinos VII Porfirogenitos'un Muaviye'nin, Ebu Sufyan'ın torunu olduğunu ifade ettiği cümlede vardır. Muaviye Ebu Sufyan'ın torunu değil oğludur.

Kangar adı verilen Peçenek boyları ile savaşıp yenilmeleri üzerine topraklarından çıkarılan Türklerin (Macarlar) Lebedias'ın önderliğinde Etelközü'ne gelmeleri, Arpad'ın prens seçilmesi, Moravya'ya yerleşmeleri ve Peçenekler ile olan mücadeleleri *De Administrando Imperio* sayesinde öğrenilen bilgilerdir. Örneğin, 1844-45'te yazar Janos Jerney, *De Administrando Imperio*'ya dayanarak hazırladığı *Macarların Eski Kökenini Bulmak İçin* adlı kitabında Peçenekler üzerinde durmuş, Macar ve Peçeneklerin kan bağı yoluyla akraba olduklarını savunmuştur.

Coğrafi bilgileri de eşsiz olan bu kapsamlı eserde, çeşitli kavimler arasındaki ticari ilişkilerden bahsederken saydığı ticari eşyaların bilinmesi, hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de bahsi geçen diğer kavimlerin ekonomik durumlarının anlaşılmasını sağlar.

Dönem dönem iyi ilişkiler geliştirdiği gözlenen devletlerin aslında kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş olduklarını, yaşananlardan anlaşılabilir. *De Administrando Imperio* da bize bunu belgelemiştir. Bizans'ın tamamen kendi çıkarları için kiminle müttefik olması gerektiği, ne zaman bu ittifaktan vazgeçmek gerektiği açıkça belirtilmiştir.

İlk on üç bölüm tamamen Karadeniz'in Kuzeyindeki kavimlere ve özellikle de Peçeneklere ayrılmıştır. İlerleyen bölümlerde tekrar bu konuya dönüş yaptığını da göz önüne alırsak, o dönemde Bizans için önemli olan bölgenin Karadeniz çevresi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gücünün zirvesinde olduğu bir dönem de bile bu kavimleri ne

kadar tehlikeli bulduğu açıktır. Onlarla kurulacak dostluklar, imparatorluğun mevcudiyeti için son derece önemlidir. Bunun için de ne gerekiyorsa yapılmaya çalışılmıştır.

İmparatorluk gittikçe yükselmekte olan İslamiyet karşısında da kayıtsız kalamayacağı için, eserde Bizans'ın kendinden olmayan her şeye yaptığı üzere, İslamiyet ve Araplara yönelik de bir karalama propagandası göze çarpar. Bünyesinde farklı milletleri, dilleri ve dinleri barındıran imparatorluğun aslında hiç de hoşgrl olmadığı anlaşılmaktadır. 14-23. bölümler arasında İslam Peygamberi ve Araplardan bahseden yazar, hakarete varacak kadar ağır eleştiriler yapmıştır. Bu noktada sadece Müslümanlara değil Yahudilere de yönelik ithamlarda bulunmuştur.

Bu eserde bahsi geçen imparatorluk giysileri ve taları ile Grek/Rum ateşi mevzusu gizemini korumaya devam etmektedir. Eserde, bu nesnelere kutsal bir anlam yüklenmiş ve hiçbir şekilde bir başkasına teslim edilmemesi, sırrının söylenmemesi üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak *De Administrando Imperio*, özellikle, bu tez çalışmasının Peçenekler ve Hazarlar bölümlerinde, çalışmalarından faydalanılan ve bir sebeple burada yer almayan pek çok araştırmanın çıkış noktası olmuştur. Bazı yerlerde birden fazla yoruma açık bulunduğu için tartışmalara neden olsa da, çoğu bilim adamı tarafından bir hazine olarak değerlendirilen eserin dünya tarihinde kaynak olarak önemli bir yeri olduğu kesindir.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali (2002), “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- AHMET Refik (2003), *Bizans İmparatoriçeleri*, Haz., Mehmet Genç, Oku Yayınları, İstanbul.
- ARTAMANOV, M.I. (2004), *Hazar Tarihi*, Çeviren, Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul.
- BARKER, Ernst (1982), *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çeviren, Mete Tunçay, Dost Kitabevi, Ankara.
- BOBA, Imre (Tz), “In Defence of Emperor Constantine Porphyrogenitus”, *Forschungsberichte*, http://epa.oszk.hu/01500/01536/00019/pdf/UJ_1991_175-197.pdf 02.05.2011
- BROOK, Kevin Alan (2002), “Hazar-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- BROOK, Kevin Alan (2005), *Hazar Yahudileri*, Çeviren, İsmail Tulçalı, Nokta Kitap, İstanbul.
- BURY, J.B. (Tz.), “The Treatise De Administrando Imperio”, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. XV, <http://www.deepdyve.com/lp/de-gruyter/the-treatise-de-administrando-imperio-00iHspVv73>
- CHALIAND, Gerard (2001), *Göçebe İmparatorluklar, Moğolistan’dan Tuna’ya*, Çeviren Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2002), “Karadeniz’in Kuzeyinde Peçenekler”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DEMİRKENT, Işın (1992a), “Bizans”, *DİA*, C.VI, İstanbul.
- DEMİRKENT, Işın (1992b), *Michail Psellos’un Khronographia’sı*, TTK Basımevi, Ankara.

- DİNÇMEN, Kriton (2004), 600'lü Yıllardan 1461'e, İslam-Türk ile Hristiyan-Bizans Dünyaları Arasındaki Etnik, Dini, Askeri ve Sosyo-Ekonomik İlişkiler Açısından Bir Dörtleme, Haz.ve Çeviren, Kriton Dinçmen, Arion yayınevi, İstanbul.
- DUNLOP, S. M. (2008), *Hazar Yahudi Tarihi*, Çeviren Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul.
- GREGORY, Timothy E. (2008), *Bizans Tarihi*, Çeviren, Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HALTER, Marek (2007), "Hazarların İzinde", *Hazar İmparatorluğu VII-XI. Yüzyıllar*, Ed. Jacques Piatigorsky, Jacques Sapir, Çeviren Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- HERRIN, Judith (2010), *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çeviren, Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HILL, Barbara (2003), *Bizans İmparatorluk Kadınları (1025-1204)*, Çeviren, Elif Gökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- HUSSEY, J. M. (1967), *The Byzantine World*, 3rd Edition, Hutchinson University Library, London.
- HÜSEYİN, Namık (1933), *Peçenek Tarihi*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul.
- KAZHDAN, Alexander (1991), "De Administrando Imperio", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Ed. Alexander Kazhdan, New York.
- KAZHDAN, Alexander (1991), "De Thematibus", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, Ed. Alexander Kazhdan, New York.
- KOÇSOY, Şevket (2002), "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (1997), "Peçenekler", *MEB İA*, C. IX.

- KURAT, Akdes Nimet (1992), *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (1937), *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- KUZGUN, Şaban (1993), *Hazar ve Karay Türkleri*, 2. Baskı, Alıç Matbaacılık, Ankara.
- LEMERLE, Paul (1994), *Bizans Tarihi*, Çeviren, Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEVTCHENKO, Metrofan Vasiliyevic (2007), *Bizans Tarihi*, Çeviren, Maide Selen, Doruk Yayınları, İstanbul.
- LITTLEWOOD, Antony (2005), "Literature", *Byzantine History*, Ed. Jonathan Harris, Palgrave Macmillian, New York.
- MANGO, Cyril, *The Art of The Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents*, <http://books.google.com.tr> 29.04.2011
- MANGO, Cyril (2008), *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, Çeviren, Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MORAVCSIK, Gyula (1958), *Byzantinoturcica*, C. I, Akademie-Verlag, Berlin.
- MORAVCSIK, Gyula (1967), "Byzantine Christianity and The Magyars in the Period of Their Migration", *Studia Byzantina*, Akademiai Kiado, Budapest.
- OSTROGORSKY, Georg (1999), *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren, Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara.
- ÖZCAN, Altay Tayfun (2005), *Hazar Hakanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, Yücel (2004), *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- PIATIGORSKY, Jacques, Jacques Sapir (2007), "Bozkır Halkı Hazarlar: Hayaller ve Gerçekler", *Hazar İmparatorluğu VII-XI. Yüzyıllar*, Ed. Jacques Piatigorsky, Jacques Sapir, Çeviren, Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul..

- PORPHYROGENITUS Constantine (1949), *De Administrando Imperio*, Greek Text Edited by, G.Moravcsic, Translated by, R.J.H. Jenkins, Budapest.
- PRITSAK, Omeljan (2002), “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (2007), *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- RUNCIMAN, Steven (1964), *Byzantine Civilization*, 8th Printing, Meridian Books, New York.
- SEIDLER, G.L. (1997), *Bizans Siyasal Düşüncesi: Bizans Halk Hareketinin İdeolojik Kökeni*, Çeviren, Mete Tunçay, 3. Baskı, Göçebe Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, Faruk (2007), “Peçenekler”, *DİA*, C. XXXIV.
- ŞEŞEN, Ramazan (2010), *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul..
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1994), “Hazarlar”, *DİA*, C.IX.
- TEKTAŞ, Nazım (2007), *Tanrı’nın Askerleri 3, Karluklar-Karahanlılar-Oğuzlar-Sabarlar-Avarlar, Hazarlar-Bulgarlar-Macarlar-Peçenekler-Kıpçaklar*, Çatı Kitaplar, İstanbul.
- TEREŞÇENKO, Aleksey (2007), “Hazarlar ya da Unutulmuş Bir Halkın Tarihi Yerlerinin Durumu Hakkında Bilinenler”, *Hazar İmparatorluğu VII-XI. Yüzyıllar*, Ed. Jacques Piatigorsky, Jacques Sapir, Çeviren, Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- The Chronicle of Theophanes (1982), English Translation by, Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- TOGAN, Zeki Velidi (1997), “Hazarlar”, *MEB İA.*, C. V.

- TOYNBEE, Arnold (1973), *Constantine Porphyrogenitus and His World*, Oxford University Press, London.
- VASILIEV, A.A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren, Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara.
- VERNADSKY, George (1948), *Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven.
- VÖRÖS, Gábor (2002), “Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihleri Üzerine Notlar”, *Türkler*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, Mualla Uydu (2002a), “Karadeniz’in Kuzeyinde Peçenekler”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, Mualla Uydu (2002b), “Hazar Hakanlığı”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ZUCKERMAN, Constantine (2002), “Hazarlarda İkili Yönetimin Kökeni ve Yahudiliğe Geçiş Şartları”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Koçak 11.02.1983 tarihinde Samsun'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini aynı şehirde tamamladı. 2001 yılında yüksek öğrenim için İstanbul'a gitti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden ve yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2009 yılından beri Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.